

**Grup escolar a Sitges (1932-1948):
de Martino a Coderch, passant pel G.A.T.C.P.A.C.
Iu Bover Arnal**

Treball fi de màster
MBArch - Màster Universitari en Estudis Avançats en Arquitectura-Barcelona
Línia d'especialització en Teoria, història i cultura - Curs 2016-2017

Director: Ramon Graus

Juny 2017

Grup escolar a Sitges (1932-1948): de Martino a Coderch, passant pel G.A.T.C.P.A.C.

Part I.

Tot esperant un grup escolar per a Sitges (que mai no acabava d'arribar)

- L'esperada nova escola de Sitges com a símbol de la feblesa política i econòmica municipal_7
- Martino, arquitecte municipal de Sitges_11
- Arquitectura escolar a l'inici de la renovació pedagògica del Noucentisme_19
- "Hay que adoptar tipos mínimos de construcciones escolares": la presa de posició de l'avantguarda arquitectònica del G.A.T.C.P.A.C. sobre l'arquitectura escolar_23
- "L'assumpte de Sitges", un problema només d'honoraris?_31
- Coderch, arquitecte municipal de Sitges_38

Part II.

Quatre propostes de grup escolar, mirall de l'arquitectura catalana del període

- Martino, setembre de 1932_44
- Churrua i Ribas Seva (G.A.T.C.P.A.C.), abril de 1933_50
- Martino, octubre de 1933_57
- Coderch, juliol de 1948_62

Balanç comparatiu: el grup escolar de Sitges com a mirall de l'arquitectura catalana del període_67

Part III.

Recull de material textual i gràfic

- "Las Escuelas Graduadas. Conferencia del Sr. Martino"_71
- Martino, setembre de 1932_75
- G.A.T.C.P.A.C., abril de 1933_80
- Martino, octubre de 1933_84
- Coderch, juliol de 1948_88

Annex.

- Fotografies dels plànols originals_93
- Fonts consultades_110
- Bibliografia_111
- Relació d'imatges_115

Part I.
Tot esperant un grup escolar per a Sitges
(que mai no acabava d'arribar)

L'esperada nova escola de Sitges com a símbol de la feblesa política i econòmica municipal

Durant el segle XIX es començà a fer evident, en diversos municipis de Catalunya, la preocupació per disposar d'equipaments públics adients per tal d'ubicar-hi les escoles. Aquest era també el cas de la vila de Sitges, on les escoles havien canviat de lloc amb molta freqüència, sovint instal·lades en llocs poc convenients tot aprofitant antigues casernes, etc., tal com explica Ignasi M. Muntaner (2016: 205-206). La solució a la manca d'espais adequats per a l'escola pública en aquesta població ja s'havia formalitzat en un projecte d'escola de l'arquitecte barceloní Gaietà Buigas Monravà, l'any 1883 (Franco 2011), que no es va arribar a construir. La necessitat de disposar d'un edifici de grup escolar va començar a ser una prioritat per al consistori l'any 1923, sota l'alcaldia de Josep Planes i Robert (Franco 2008), tot coincidint amb la política d'instrucció pública noucentista impulsada per la Mancomunitat de Catalunya (Balcells, Pujol i Sabater 1996).

Tanmateix, el cop d'estat de Primo de Rivera del 13 de setembre de 1923, que va comportar la substitució de Puig i Cadafalch com a president de la Mancomunitat de Catalunya per Alfons Sala, de la Unió Monàrquica Nacional, fins al decret de supressió definitiva de la Mancomunitat, l'any 1925, també va tenir com a conseqüència el cessament per ordre ministerial de l'alcalde Planes, que era militant de la Lliga Regionalista, i que va ser succeït, igualment per ordre ministerial, pel seu cosí Isidor Cartró i Robert, d'ideologia carlina i que governà la vila de l'octubre de 1923 al març de 1924. Poc temps després, José Cordero Álvarez va substituir Cartró al capdavant del consistori fins cap al final de 1925. Això no obstant, durant el període d'aquests dos darrers alcaldes no es va prioritzar la realització del grup escolar.

Encara durant la dictadura de Primo de Rivera, el següent alcalde fou Pau Barrabeitg i Bertran, entre el desembre de 1925 i el febrer de 1930, que va protagonitzar un dels mandats més eficaços del segle XX a Sitges, fidel a la voluntat de modernització autoritària del règim. En són un exemple prou revelador, la construcció de la casa de Correus, la realització del passeig Marítim, la urbanització del sector del Vinyet i la construcció de clavegueres i canalitzacions d'aigües pluvials (Sierra 1998: 34), entre d'altres obres. En resum, el municipi primorriverista va modernitzar la vila, sobretot de cara al turisme, però es va fixar molt menys en les necessitats reals dels seus habitants.

Un cop caigut el règim, durant la *dictablanda* del general Berenguer, es produí el segon mandat de Josep Planes i Robert, entre febrer de 1930 i l'abril de 1931, els regidors del consistori insistiren a l'alcalde sobre la necessitat urgent de construir una nova escola graduada, ja que la situació era extrema, fins al punt que "el Mestre havia de donar les classes a les seves dependències" (Conesa 2011: 183).

L'any 1931, a més de l'Escola Nacional (per a nens i per a nenes), a Sitges hi havia diverses escoles privades: el Col·legi Sagrat Cor, el Col·legi de Sant Josep i el Col·legi de Sant Joan, per a nens; i l'Escola de Nostra Senyora del Pilar i la de les Reverendes Mares Mercedàries, per a nenes (Conesa 2011: 188-189). En les eleccions municipals del 12 d'abril d'aquell mateix any, les dues candidatures que s'hi presentaven, Unió d'Esquerres Antidinàstiques i Reconstrucció Sitgetana, recollien el problema de l'escola pública com a punt important en els respectius programes electorals. Però amb la proclamació de la Segona República espanyola, al cap de dos dies, el 14 d'abril, l'alcalde Josep Planes i Robert, que havia tornat a ser elegit el 12 d'abril com a candidat del partit Reconstrucció Sitgetana, format majoritàriament per adeptes de la Lliga i d'Acció Catalana, va renunciar al càrrec en favor de Josep Costa i Canal, de la coalició republicano-socialista, en representació del PSUC. Costa i Canal, que governà de l'abril de 1931 fins al febrer de 1934, va continuar amb l'expansió urbanística i les millores endegades per l'alcalde Pau Barrabeitg, i va ser sota la seva alcaldia que l'ajuntament, l'1 d'abril de 1932, va adquirir 150.000 pams quadrats de terreny, situats a l'extrem est de la població, per 60.000 pessetes, amb la intenció d'ubicar-hi el grup escolar. La compra d'aquests terrenys, que es va fer amb un préstec negociat per l'alcalde Costa i el regidor Ibàñez amb la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvi, era un requisit indispensable per poder demanar una subvenció de l'Estat a raó de 10.000 pessetes per cadascuna de les seccions que contingués l'escola graduada (Conesa 2011: 194).

Així, doncs, l'esforç més gran per arribar a construir el grup escolar que tant esperaven els sitgetans es va fer durant aquest període de la Segona República. En aquesta època, l'Estat s'havia proposat trobar una solució eficaç per combatre el greu problema escolar del país, i per això va començar a aplicar els nous corrents pedagògics i va escolaritzar un gran nombre de nens que fins llavors, per falta d'escoles públiques, passaven el dia al carrer. El mes de juny de 1931, el govern de la República firmà un pla quinquennal que preveia la construcció de 7.000 escoles aquell mateix any i 4.000 més cada any següent (Guerrero 2006: 167), amb l'objectiu de millorar l'educació d'una població majoritàriament analfabeta.

Les eleccions municipals de començament de 1934 les guanyà Salvador Olivella i Carreras, íntim amic de Josep Planes i Robert i membre de la candidatura de Concòrdia Sitgetana, formada bàsicament per membres de la Lliga i que va governar fins a l'inici de la guerra civil espanyola. Aquell mateix any, però, la revolució d'octubre va deixar aturats els projectes encarregats per a la construcció del futur grup escolar.

Tot i així, encara hi va haver intents de construir el grup escolar en el període de guerra, concretament l'estiu de 1937 sota l'alcaldia de l'anarco-sindicalista Francesc Richart i Blanes, que havia estat sol·licitant subvencions a l'inspector de Primera Ensenyança per dur a terme el projecte de grup escolar. I també a finals de març de 1938, quan l'ajuntament presidit per Joan Santaló i Camps, en representació d'Esquerra Republicana de Catalunya, arribà a un acord amb el ministeri de Instrucció Pública per cedir 45 xalets de

1. Josep Planes i Robert (Sitges, 1871-1945).

2. Josep Costa i Canal (Olot, 1869 - Sitges, 1946).

3. Julio Martínez Ávila (Mancera de Abajo, província de Salamanca, c. 1882 - Sitges, 1958) amb el general Franco i Carmen Polo en una visita que van fer a Sitges el 8 de juny de 1949.

la localitat per destinar-los a refugiats a canvi de comprometre's a impulsar la construcció del grup escolar (Conesa 2012). Però, malgrat la insistència municipal, la guerra va acabar d'enterrar les esperances dipositades en la possibilitat de disposar d'un edifici de grup escolar per a la vila.

Després de la guerra civil, caldrà esperar fins a 1948, sota l'alcaldia de Julio Martínez Ávila, que governà l'ajuntament des de setembre de 1947 al juliol de 1952, perquè es tornés a proposar un projecte per al tan esperat grup escolar. Però a la penúria de la postguerra s'hi afegiren nous problemes. I segurament la necessitat immediata de fer front a les conseqüències dels temporals de 1948 i 1949 (Sierra 1998: 236), per part de l'ajuntament, va aturar definitivament la nova proposta de grup escolar.

Martino, arquitecte municipal de Sitges

L'arquitecte Josep Maria Martino i Arroyo (Barcelona, 1891-1957) es titulà a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona el 23 de gener de 1916. Mentre era estudiant, l'any 1914, s'havia afiliat a la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya i en fou president els anys 1924-1925 (Graus 2015: 113). Al cap de pocs mesos de titular-se, el 18 d'agost de 1916 (AHMS: expedient Martino 1953), va ser nomenat arquitecte municipal de Sitges pel llavors alcalde Simó Llauredó i Clarà, i ho va ser fins l'esclat de la guerra civil, l'any 1936. El projecte d'una xarxa de clavegueram per al sector oriental de Sitges (1916), la planificació del passeig Marítim (1918) i la construcció del nou escorxador municipal (1920) són els encàrrecs que destaquen dels seus primers anys de treball per al consistori sitgetà (Sierra 1998: 241-242). També va ser l'autor de l'edifici de Correus l'any 1925 i se li va encarregar un projecte d'escoles públiques l'any 1932, del qual parlarem més endavant.

D'altra banda, Martino va ser director tècnic del projecte d'urbanització del sector de Terramar (1919) a través de la societat anònima "Parques y Edificaciones", constituïda el 10 de març de 1919, i alhora, va ser l'autor dels primers xalets edificats a la zona, com ara la casa Josep Freixa (1919), la casa Casimiro Barnils (1919), la Villa Capri (1920) o la casa Sansalvador (1923). Va construir l'Hotel Terramar Palace (1919-1932), actualment desaparegut, i va ser l'encarregat de fer la remodelació del saló teatre i la reforma de la façana de l'edifici de la Societat Casino Prado Suburense (1921-1922), fundada el 1877 (Alcázar 2013: 24). Va dissenyar les grades i els equipaments que conformaven el complex esportiu de l'Autòdrom de Terramar, obra de Jaume Mestres i Fossas, inaugurat el 28 d'octubre de 1923, i l'any següent va ser responsable de la urbanització de la zona del Vinyet, on també va construir diverses torres per a famílies benestants.

Malgrat que la immensa majoria dels seus projectes són d'una arquitectura clarament noucentista, Martino tenia un cert interès per l'arquitectura racionalista, tal i com demostra que es donés d'alta com a soci numerari del Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània (G.A.T.C.P.A.C.), el 7 de maig de 1931 (Pizza, Marín 2006: 43). En serien exemples la casa Joan Ferret (1924), la casa Pere Coll i Bergadà (1925) i la casa Francesc Bartés i Marsal (1930), on l'arquitectura noucentista es mostra en la seva vessant més simplificada.

4. Josep Maria Martino i Arroyo
(Barcelona, 1891-1957).

5. Passeig Marítim de Sitges cap a l'any 1919.

6. Casa Josep Freixa en construcció i passeig Marítim als anys 20.

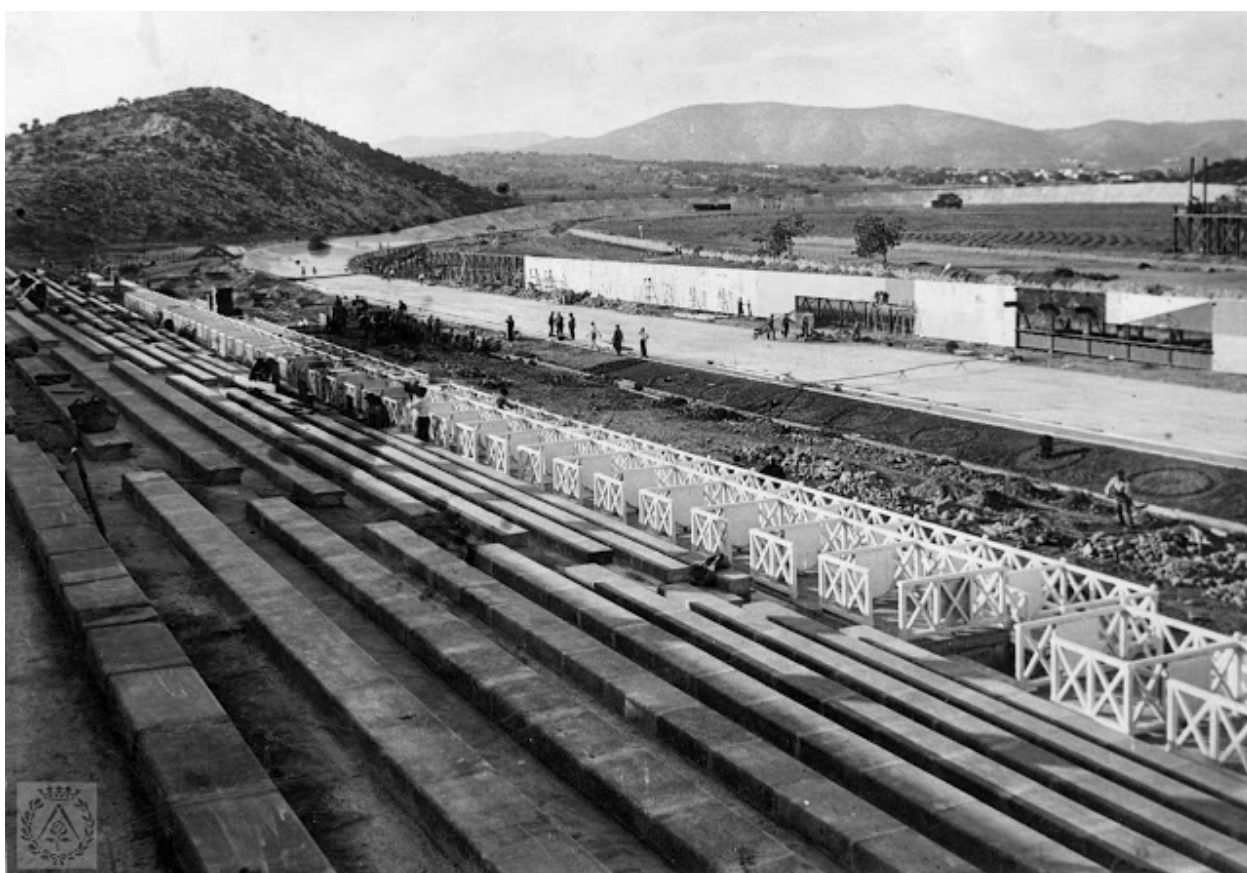
7. Casa Casimiro Barnils (1919).

8. Casa Sansalvador (1923).

9. Hotel Terramar Palace cap a 1934.

10. Grades de l'Autòdrom de Terramar.

11. Casino Prado (1921-1922).

12. Escorxador municipal (1920).

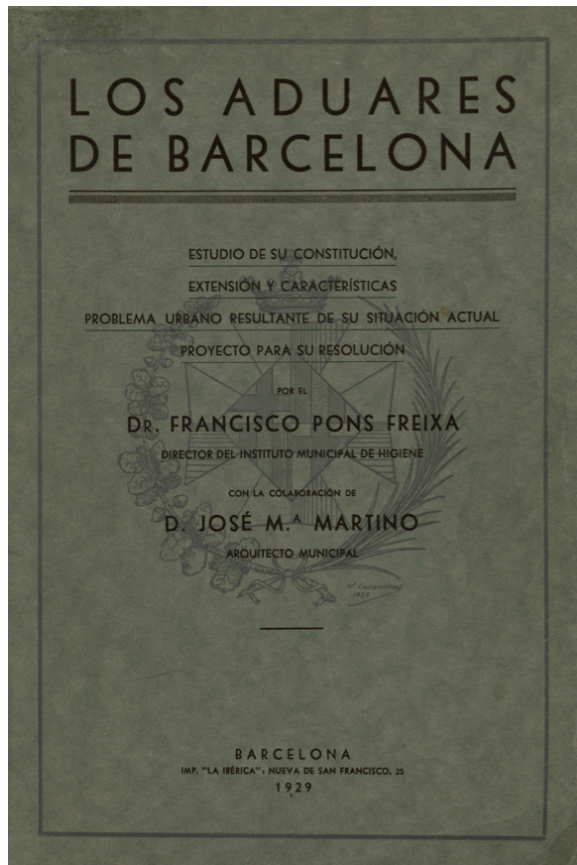
13. Casa Joan Ferret (1924).

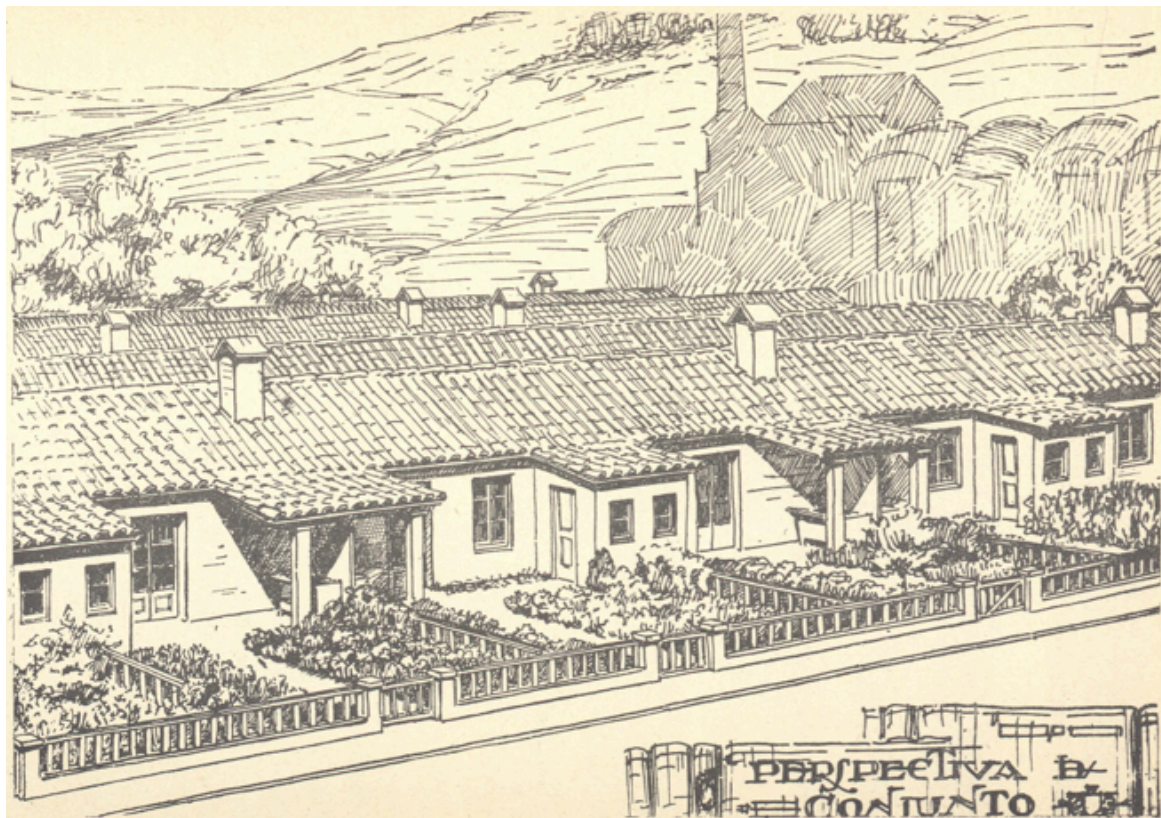
14. Casa Pere Coll (1925).

15. Casa Francesc Bartés (1930).

16. Los Aduares de Barcelona, 1929 (Pons 1920).

17. Proposta de colònia agrícola (Los Aduares).

Com a arquitecte municipal de Sitges, el 25 de març de l'any 1918, sota l'alcaldia de Lluís Font i Torralbas, va acordar un sou de 50 pessetes al mes (600 pessetes l'any) amb la condició de realitzar una visita setmanal a la vila. Segons ell explica, generalment les visites eren més freqüents, però el mes de novembre de 1923 va tenir un conflicte amb l'Ajuntament per una setmana que no va fer la visita, i llavors va decidir renunciar a aquest sou però continuant com a arquitecte municipal. La versió de l'Ajuntament de l'alcalde Isidor Cartró, en canvi, fou que Martino va renunciar al càrrec el 21 de novembre de 1923 i d'aquesta manera, el desembre de 1939, quan va demanar l'expedient de depuració, li va ser denegat per no constar, segons el consistori, en la plantilla d'empleats fixada el 19 de desembre de 1935 (AHMS: expedient Martino 1953).

En paral·lel als treballs a la vila de Sitges, Martino va compatibilitzar diverses tasques culturals i professionals: va ser impulsor i director de la *Revista de arquitectura: decoración, ornamentación, bellas artes y moblaje*, entre 1918 i 1919, publicació que dedicà un monogràfic al palau Maricel de Sitges (1918) i un número dedicat al formigó armat (1919), i, d'altra banda, va començar a treballar, com a arquitecte ajudant a les oficines d'urbanisme de l'ajuntament de Barcelona a partir del 22 de maig de 1918, fins a esdevenir cap del Servei de Valoracions, Expropiacions i Plusvàlua, amb categoria de cap de Negociat, el 30 de setembre de l'any 1932 (AMCB: sèrie F131, n°11200). En aquest context municipalista va col·laborar amb el doctor Francesc Pons i Freixa, director de l'Institut Municipal d'Higiene, en l'estudi "Los Aduares de Barcelona. Estudio de su constitución, extensión y características. Problema urbano resultante de su situación actual. Proyecto para su resolución", que tractava dels nombrosos barris de barraques de la ciutat de Barcelona i que es va presentar l'octubre de 1922 en el Congrés Nacional d'Higiene i Sanejament de l'Habitació, celebrat a Barcelona (Pons 1929). Aquest darrer treball és també relacionable amb la seva proximitat al G.A.T.C.P.A.C. dels anys trenta.

Arquitectura escolar a l'inici de la renovació pedagògica del Noucentisme

Des de 1857, amb l'arribada del bienni moderat, l'Estat espanyol reconeixia legalment l'obligatorietat de l'ensenyament primari per a tots els nens i nenes de sis a nou anys, i la seva gratuïtat per a qui no pogués pagar-lo, a través de la Llei de Bases d'Instrucció Pública o Llei Moyano, impulsada pel ministre de Foment, Claudio Moyano (Cañellas, Torán 1976: 35). Però, en realitat, gairebé totes les escoles públiques ocupaven espais reduïts, gens proporcionats amb les respectives poblacions i, a més, convivien amb una escola elitista generalment en mans dels ordes religiosos. A Catalunya, llavors, més de la meitat de la població era analfabeta i la burgesia catalana tenia la sensació de trobar-se amb un Estat indiferent respecte al problema de l'educació, tal com denuncià Josep Puig i Cadafalch: "L'Estat considera a Barcelona com una capital de 15.000 habitants qualsevol; res li diu la seva població de més de 800.000 habitants; res la seva activitat industrial; res el ser un centre considerable d'ingressos per a l'Estat; res el ser un centre d'inquietuts que parla una llengua diferenta. El problema de l'educació de la gran massa que representa Barcelona el té indiferent..."¹

Tot i les bones intencions, procurar de fer créixer el nivell cultural a través de la construcció d'edificis escolars era una feina molt complicada per als municipis, que ni amb les subvencions, que requerien una gran quantitat de tràmits burocràtics, arribaven a reunir el pressupost necessari per fer-los realitat. La solució va arribar per mitjà de particulars, generalment fills adinerats de les respectives poblacions, que es feien càrrec de les despeses, de manera que no hi havia cap intervenció de corporacions oficials. D'aquesta manera, la figura de l'arquitecte tenia una gran llibertat en la concepció del projecte i també en la realització de l'obra. I, precisament, aquesta llibertat de l'arquitecte va fer possible que les construccions escolars catalanes s'adaptessin als models de les construccions escolars de les nacions més avançades en aquesta qüestió.

A més, la burgesia industrial catalana del moment pressionava perquè els organismes locals també s'esforcessin per dignificar i catalanitzar l'escola pública. En aquest sentit, la Mancomunitat va ser un instrument fonamental de dignificació i catalanització de l'escola i va crear el Consell de Pedagogia l'any 1913 i l'Escola d'Estiu el 1914, a més d'altres estudis i models d'edificis escolars (Cañellas, Torán 1976: 35).

La Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, creada l'any 1916, era l'organisme responsable de complir amb l'ideal de la constitució republicana i, per tant, de fer possible una escolarització total. A Barcelona, per exemple, el seu arquitecte municipal Josep Goday i Casals fou el màxim responsable de

¹ Josep Puig i Cadafalch. *Les ensenyances tècniques de la Diputació: L'Estat i la nostra ensenyança*, "La Veu de Catalunya", 15-2-1916, dins (Cañellas, Torán 1976: 35).

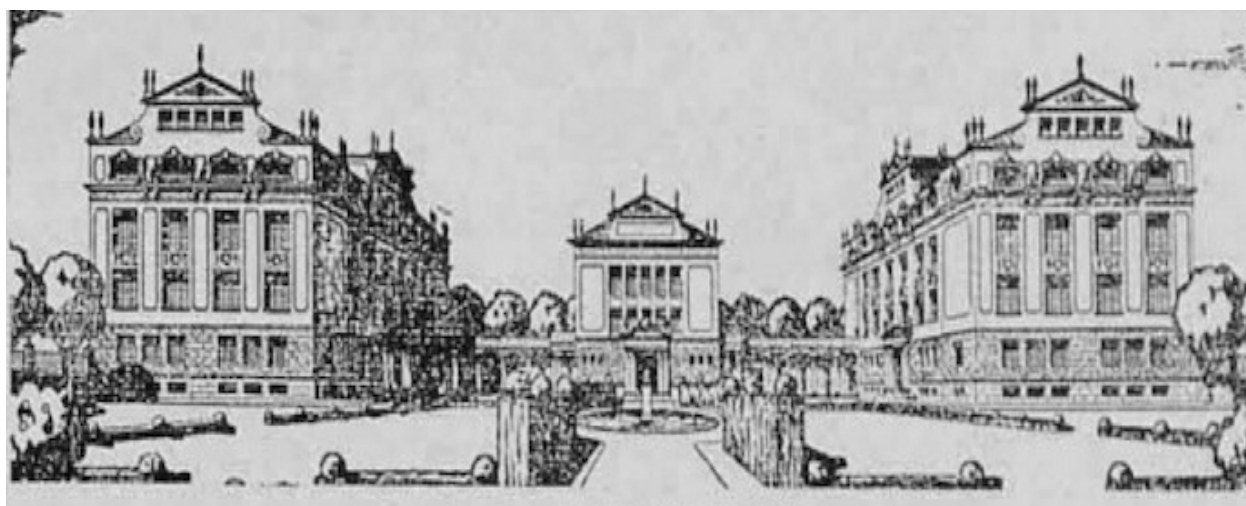
18. Grup Escolar Milà i Fontanals (1931).

19. Grup Escolar Lluís Vives (1931).

20. Grup Escolar Ramon Llull (1931).

21. Grup Escolar Pere Vila (1931).

l'edificació de diversos grups escolars en les primeres dècades del segle XX, com ara el grup escolar Baixeras (1922), a Ciutat Vella; el Lluís Vives (1931), a Sants; el Pere Vila (1931), a Sant Pere; el Ramon Llull (1931), al Fort Pienc; i el Milà i Fontanals i Lluïsa Cura (1931), al Raval (Cañellas, Torán 1976: 41) -va caldre esperar a la fi de la dictadura de Primo de Rivera, l'any 1931, per tal de poder inaugurar onze grups escolars nous amb capacitat per a 16.000 alumnes (Balcells, Pujol i Sabater 1996: 465).

Tant els grups escolars edificats per Josep Goday com tota l'arquitectura escolar catalana d'abans de la República s'adcrivien al Noucentisme, un moviment estretament vinculat a la política. Es preveia que aquestes escoles havien de solucionar el greu problema de l'analfabetisme i, alhora, transmetre uns valors determinats i aconseguir la normalització cultural i la formació dels homes del futur.

Cal recordar que l'ensenyament oficial mai no va ser transferit a la Mancomunitat i que, per tant, aquesta s'hagué de centrar més en les qüestions qualitatives que no pas en les quantitatives, cosa que explica l'abast limitat de la seva acció (Balcells, Pujol i Sabater 1996: 458). Però, malgrat la seva orientació classista i un cert centralisme barceloní, la política educativa mancomunada va fer evidents les possibilitats de promoure una escola pública, promoció que posteriorment fou ampliada per la Generalitat republicana (Balcells, Pujol i Sabater 1996: 460).

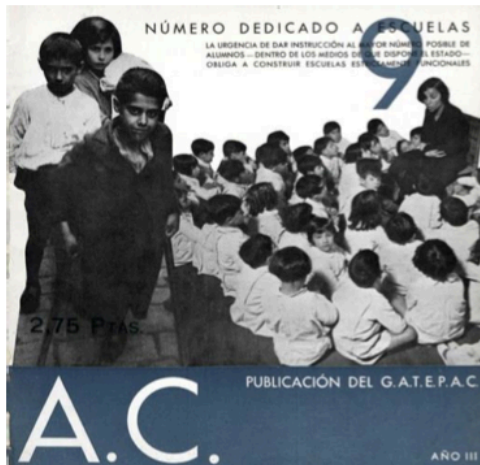
"Hay que adoptar tipos mínimos de construcciones escolares": la presa de posició de l'avantguarda arquitectònica del G.A.T.C.P.A.C. sobre l'arquitectura escolar

Les noves generacions d'arquitectes promovien el debat per integrar els principis de l'arquitectura moderna en l'arquitectura escolar. El G.A.T.E.P.A.C. (Grupo de Artistas y Técnicos Españoles para el Progreso de la Arquitectura Contemporánea) els difonia a través de les pàgines de la seva revista *A.C. Documentos de Actividad Contemporánea* amb la publicació de dos números monogràfics sobre la nova arquitectura escolar, i també impartint conferències per part dels seus membres i per mitjà de l'exposició "La Exposición Internacional de Escuelas Modernas", que es va inaugurar el dia 20 de desembre de 1932 al pati del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, de Madrid, i poc després, l'11 de gener de 1933, es traslladà al local de l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya, de Barcelona, on s'inaugurà amb la presència del president Francesc Macià, l'alcalde Aguadé i el conseller de cultura Gassol, així com d'altres autoritats (Guerrero 2006: 168). En aquesta exposició es van poder veure tant estudis analítics com exemples realitzats d'edificis escolars europeus i americans.

Una de les primeres mostres de l'arquitectura escolar del grup d'arquitectes del G.A.T.C.P.A.C. va ser l'Escola de Palau-Solità i Plegamans, de l'any 1933, projectada per l'arquitecte Josep Lluís Sert. Aquest edifici es compon de quatre aules, amb capacitat per a quaranta alumnes, que es comuniquen amb una terrassa descoberta. El cost total de l'escola va ser de 58.000 pessetes (*A.C.* 10 1933: 23).

Mentrestant, la batalla entre els partidaris de l'arquitectura moderna i els defensors de l'arquitectura noucentista tot just acabava de començar. Aquest any 1933, el G.A.T.C.P.A.C. publicà, en el número 9 de la seva revista *A.C.*, un monogràfic dedicat a les escoles que era un atac frontal a l'arquitectura del Noucentisme i als seus principals exponents. En l'article "Hay que adoptar tipos minimos de construcciones escolares" apareix la façana i les plantes de l'escola Lluís Vives, de l'arquitecte municipal de Barcelona Josep Goday i, al costat, un text molt crític que es podria resumir en els següents punts:

- "Aquest mínim no s'obté realitzant escoles en les quals la superfície del vestíbul i dependències complementàries excedeixin del 50% del total."
- "Hem de desfer-nos de la composició de les plantes segons eixos de simetria, de la preocupació per la monumentalitat, de les altures excessives..."

22. A.C., 9 (1933).

SECCION PREPARATORIA DEL INSTITUTO-ESCUELA
DE SEGUNDA ENSEÑANZA - MADRID. Patio escolar
Arquitecto: C. ARNICHES

14 -

ESCUELA ELEMENTAL, EN PALAUSOLITAR (Barcelona) PROYECTO DEL G.A.T.E.P.A.C. (G.E.)

Se compone esta Escuela de cuatro clases de enseñanza elemental, con los servicios correspondientes. Actualmente, el pueblo sólo dispone de dos escuelas, por lo cual momentáneamente serán dos las clases, que luego se dividirán por medio de tabiques, en cuatro. Para facilitar la tarea del maestro, estas aulas comunican con las pequeñas piezas donde los alumnos más adelantados podrán encargarse de las secciones de alumnos principiantes.

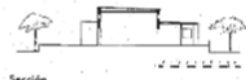
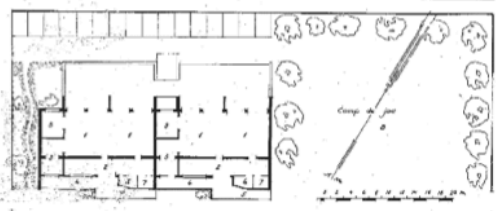
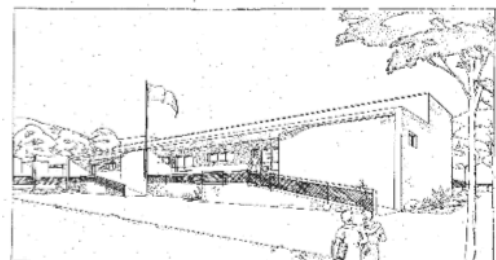
Cada una de las clases comunica con una terraza descubierta de la misma medida superficial de aquéllas. El corredor es vestibulo y guardarrropa. Comunica con el exterior a través de un porche mediante una rampa de acceso.

La luz de las clases, que sería excesiva en verano, llegará suavizada por un emparrado. Los W.C. y urinarios tienen ventilación transversal.

El interior del porche y las sepias de la pared que acucian al emparrado, las pintadas en verde pálido o rosa y el resto blanco cuando se la cal.

Esta escuela está compuesta de dos elementos espaciales, se ha situado en un extremo del solar para poder ampliar la construcción añadiendo otro elemento cuando las necesidades del pueblo así lo exijan.

Coste total de la Escuela: 58.000 pesetas.
Coste por clase: 14.500 pesetas.

Sección
Escuela en Palausolitar.
Planta, emplazamiento y Perspectivas.

1. Clases. 2. Vestibulo, Guardarropa. 3. Pasillos.
4. Clases complementarias. 5. Porche. 6. W.C.
7. W.C. niños.

- 23

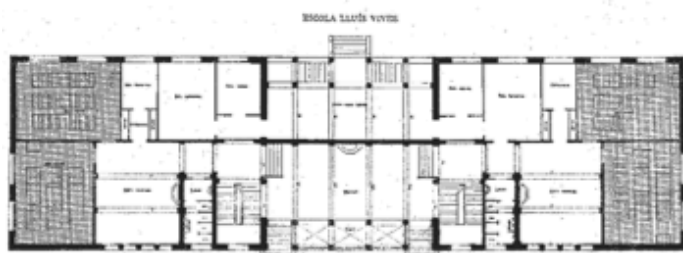

23. A.C., 10 (1933).

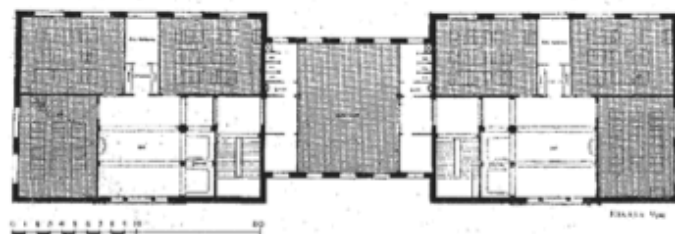
HAY QUE ADOPTAR TIPOS MINIMOS DE CONSTRUCCIONES ESCOLARES

Fachada

Planta baja

Planta pisos

Tipo de grupo escolar realizado por el Ayuntamiento de Barcelona.

Planta baja: superficie de clases 25% de la superficie total edificada.

Planta piso: superficie de clases 47% de la superficie total edificada.

Existe un indudable exceso de superficie destinada a servicios, vestíbulos y escaleras con relación a la superficie de las clases.

Tres orientaciones diferentes para las clases.

20 —

No es posible solucionar el problema de la construcción de tantas escuelas como son necesarias en España, sin el estudio de tipos de coste mínimo.

Dicho mínimo no se obtiene realizando escuelas en las que la superficie de los vestíbulos y dependencias complementarias excedan del 50 % del total. Debemos desechar, por lo tanto, al proyectar una escuela, cualquier prejuicio que redunde en un excesivo coste de la construcción, como es: la composición de las plantas según ejes de simetría, la preocupación de monumentalidad, las alturas excesivas, etc.

Los nuevos tipos de escuela tienen que reflejar preocupaciones de otros órdenes, procurando:

1.º La mejor orientación posible para todas las clases (ésta dependerá de la latitud, condiciones climatológicas y vientos dominantes, etc., características todas de la localidad). Es injustificable, siempre que no sea por imposición del solar, que las clases tengan dos o tres orientaciones diferentes.

2.º La obtención del mínimo, dentro de lo preciso, en las dimensiones de los distintos elementos, alturas, superficie de fachada, corredores, etc.

3.º La posibilidad de acoplamiento de dos o más funciones en un mismo espacio, v. g. un gimnasio puede al mismo tiempo servir de sala de actos, etc.

4.º La substitución del tejado por terrazas, dada la posibilidad de organizar en éstas clases al aire libre.

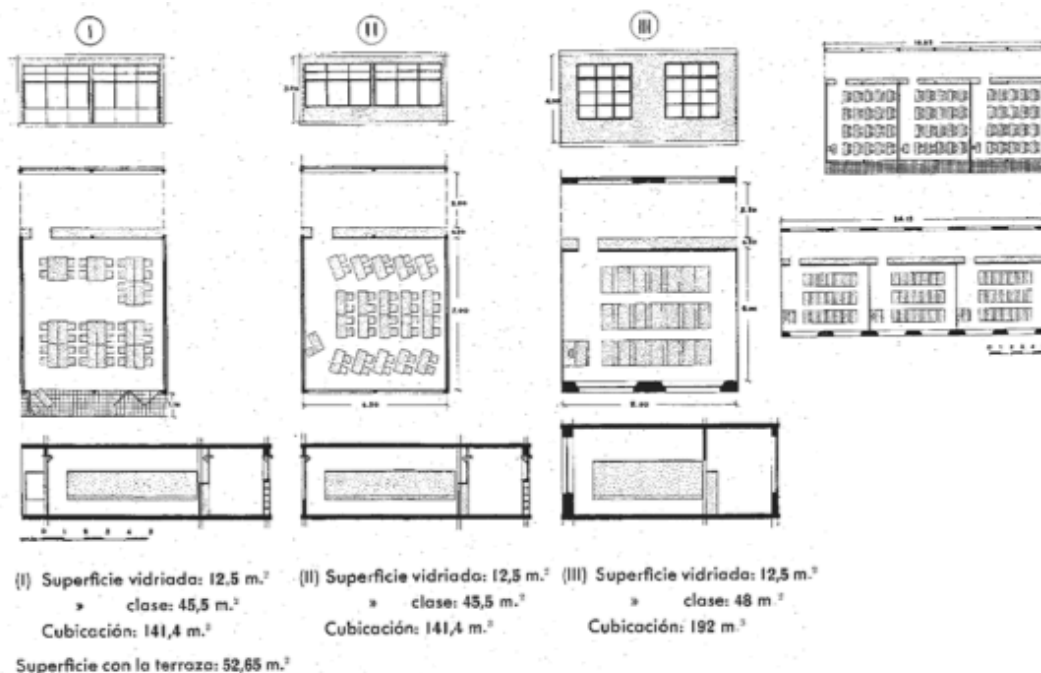
5.º El máximo contacto de las clases con el exterior, ya que existe la tendencia a dar la clase al aire libre, lo que se consigue con clases en las que un paramento abra totalmente al exterior, o disponiendo terrazas anexas (más caro).

6.º La standardización de los accesorios de la construcción y mobiliario: puertas, ventanas, sillas, mesas, pizarras, armarios, etc.

7.º La distribución de la planta según las funciones de las partes integrantes, no según ejes de simetría, que solo existen en el tablero de dibujo.

8.º El estudio de un buen sistema de renovación de aire (ventilación).

9.º Suprimir de una vez toda la decoración tradicional, adoptando nuevos elementos dotados de vida como son: plantas, rotulación, mapas, estadísticas, etc.

(I, II) Tipos de clase estudiados por el G. A. T. E P. A. C.

(III) Uno de los tipos de clase adoptados en las escuelas construidas hasta ahora.

La diferencia de superficie de fachada de las soluciones I y II con relación a la III, representa un ahorro de pared exterior equivalente a 12,5 m.²

Las dimensiones de la clase de las soluciones I y II representan, respecto a la solución III un ahorro de 10 m.² para cada tres clases.

La forma cuadrada de las clases que preconizan los modernos arquitectos en las escuelas del Centro y del Norte de Europa, (siempre que se dispone de un sistema de iluminación perfecto) puede acentuarse adoptando una forma rectangular, más profunda que ancha, y cuyas medidas son las indicadas en las soluciones que proponemos. De este modo, las clases quedan mejor aisladas del calor (menor superficie exterior) y se calefaccionan más fácilmente en invierno (economía de combustible).

25. A.C., 9 (1933: 21).

I per als nous tipus d'escola reclama:

- "Millor orientació per a totes les aules. És injustificable que les aules tinguin dos o tres orientacions diferents."
- "L'obtenció del mínim en les dimensions dels diferents elements, altures, superfície de façana, passadissos."
- "La possibilitat d'acoblament de dos o més funcions en un mateix espai. Un gimnàs pot servir a la vegada de sala d'actes."
- "Substitució de la teulada per terrasses, on es podran organitzar classes a l'aire lliure."
- "El màxim contacte de les aules amb l'exterior."
- "Estandardització d'accessoris de la construcció i mobiliari: portes, finestres..."
- "Distribució de la planta segons les funcions de les parts integrants."
- "Estudi d'un bon sistema de renovació d'aire (ventilació)."
- "Suprimir d'una vegada la decoració tradicional."

(A.C. 9 1933: 20)

Godoy, en veure reproduïdes les plantes i l'alçat del seu Grup Escolar Lluís Vives al costat d'unes normes a les quals s'han de cenyir els edificis escolars, respongué als atacs del G.A.T.C.P.A.C. amb un article a la revista *Arquitectura i Urbanisme*, on entre altres coses diu:

"Aquest criteri no implicaria per part meua cap rèplica si es tractés d'un edifici particular, i més tenint en compte la forma anònima amb què s'escuden els crítics de la revista, però els edificis objecte de l'escomesa dels crítics avantguardistes són el [sic] Grups Escolars que ha construït la ciutat de Barcelona, l'Ajuntament de la qual va conferir-me l'honor de projectar-los i dirigir-los, i és per això que forçosament em cal comentar l'esmentada crítica.

Per a estudiar el tipus de Grups Escolars realitzats per l'Ajuntament de Barcelona reproduïen les plantes i alçat del Grup Escolar "Lluís Vives" indicant les següents superfícies: per a la planta baixa, superfície de classes 25% de la superfície total edificada, i planta pisos, superfície de classes 47%, afirmant que hi ha un excés de superfície destinada a serveis, vestíbuls i escales, amb relació a la superfície de classes i orientacions diferents.

Un anàlisi del conjunt orgànic que constitueix un Grup Escolar demostrarà la lleugeresa de ço firmat en l'estudi anònim de la revista G.A.T.C.P.A.C. Una població escolar d'un miler d'alumnes exigeix un ampli vestíbul d'ingrés per aixoplugar els infants, tant a l'ingrés com a la sortida de l'escola, així com tampoc les mares dels petits no han d'esperar a l'aire lliure en els dies plujosos d'hivern i en els calurosos d'estiu, l'ingrés i sortida de les aules que, atès el nombre considerable

d'alumnes, forçosament ha d'ésser lent."

La voluntat dels arquitectes moderns per assolir la construcció de totes les escoles necessàries a Espanya passava per la realització d'edificis amb el mínim cost de construcció, on la superfície de vestíbul i dependències complementàries fos la mínima i mai excedís del 50% de la superfície del total. Per contra, la preocupació expressada per Goday rau en el fet de proporcionar a l'usuari totes les comoditats i els espais necessaris per al correcte funcionament de l'escola, sense desprendre's de conceptes estretament lligats al Noucentisme com són els de monumentalitat i dignitat. Això genera tota una sèrie d'espais de grans dimensions per a la direcció, la sala de professors, la sala destinada al servei mèdic, etc., que desproporciona la relació de superfícies entre les aules, peça clau per als arquitectes d'avantguarda, i la resta de l'edifici.

També especifica que:

(...) "El criteri de la disposició simple d'aules emplaçades al llarg d'un corredor ha estat rebutjat en els darrers anys en molts nuclis selectes. Les aules, que constitueixen la *cèl·lula* de l'organisme constructiu escolar, es presenten com a juxtaposades, sense lligam concret que les uneixi, i per això es pensà d'agrupar-les al voltant d'un *hall*, que humanitza i dóna fesomia a aquest lloc central que, per altra part, s'utilitza per a exercicis de conjunt dels infants més afins en els graus de l'ensenyament, com per exemple, per al cant i per la música, etc. Aquest criteri és l'adoptat en el [sic] Grups Escolars de l'Ajuntament de Barcelona, i fou resultat de seriosos estudis de l'Assessoria tècnica de la seva Delegació de Cultura.

Per altra part, aquesta disposició significa una reducció notabilíssima de la superfície destinada a corredors, inaprofitables des del punt de vista pedagògic i, per tant, un menor cost de construcció, sobretot tenint en compte que la rigidesa primitiva d'una sola orientació ha estat rectificadada per eminents higienistes i arquitectes, admetent altres orientacions principalment en els països de clima temperat com ho és el nostre, per bé que la majoria de les aules dels nostres Grups Escolars presenten l'orientació més aconsellada.

(...) Quant a ço definit [sic] en l'article 5è, del màxim contacte de la classe amb l'exterior, és fàcil d'anunciar vaguetats que no són fruit de cap estudi seriós respecte aquesta important qüestió.

El càlcul de la quantitat de llum més convenient donat el nostre clima i condicions de lluminositat del nostre país, per a fixar les normes a seguir, ha d'ésser fruit d'estudis acuradíssims de persones realment solvents, ja que unes normes irreflexives copiades d'altres llocs poden donar resultats contraproductius i àdhuc nocius. Es per això que el sotasignant demanava en una Ponència de l'últim Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana, que el Govern de Catalunya endegués aquest problema, i no dubta que aquest treball col·lectiu donaria bons fruits; i dic col·lectiu perquè

ARQUITECTURA i URBANISME

PUBLICACIÓ DE
L'ASSOCIACIÓ D'ARQUITECTES DE CATALUNYA

SUMARI:

L'Exposició d'Arquitectura escolar a Catalunya - R.
L'Aeroport de Barcelona, per A. Puig-Gairall, arq.
Arquitectura moderna, per P.-G., arq.
Arquitectura estrangera, per R. Giralte Casadesús, arq.
Escultura aplicada a l'arquitectura.
Un progrés arquitectònic a Catalunya.
Conferències, Bibliografia.

Barcelona, octubre 1933

4 Ptes.

4

26. *Arquitectura i Urbanisme*, 4 (1933).

aquests treballs exigeixen la col.laboració de tots els elements entesos en aquestes disciplines."

Pel que fa a la disposició de les aules, Josep Goday s'escuda en estudis per defensar edificis amb una o dues ales i l'orientació de les aules en dues o tres direccions. I, en relació a l'obtenció de dimensions mínimes, exposa la idea d'agrupar-les al voltant d'un *hall*, que també pot servir d'espai on fer exercicis, cant, música..., i així acoblar activitats. En l'article del G.A.T.C.P.A.C., l'aportació per als criteris d'il·luminació és una comparativa extreta del Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (C.I.A.M.), un document que Goday no reconeix com a estudi seriós, però que havia estat elaborat per una organització que amb els anys esdevindrà enormement influent.

I conclou que:

"No he de comentar los [*sic*] normes referents als sistemes de composició de plantes i alçats, decoració, etc., que constitueixen el contingut de les últimes normes de l'articulat. Tots aquests problemes es resolen, ultra els programes fixats per les Corporacions i Assessories tècniques, segons un criteri resultat de la formació artística i temperament individual. La standartització excessiva obeint unes lleis rígides internacionals crec que no és acceptable, i això no vol pas dir que s'hagi de negar la influència benefactora dels corrents artístics elaborats en els centres creadors per la renovació i vivificació de les nostres arts; però aquesta renovació i vivificació poden fer-se sense obeir dogmes ni repudiar com a putrefactes els treballs i esforços de generacions anteriors, puix que això, ultra representar injustos atacs, és un perill per als mateixos atacants." (...) (Goday 1933)

"L'assumpte de Sitges", un problema només d'honoraris?

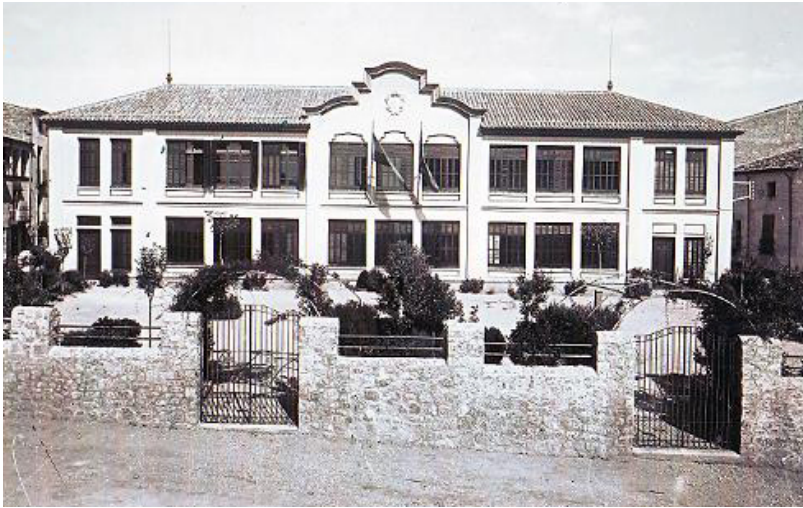
El 4 de febrer de l'any 1932, després que l'ajuntament arribés a un acord per a la compra dels terrenys on ubicar el futur grup escolar, l'arquitecte municipal Martino i una representació de la vila es desplaçaren a Barcelona i Esparreguera a fi d'estudiar els últims edificis escolars construïts (El Eco de Sitges 14-02-1932: 3). Veieren les construccions de l'arquitecte municipal de Barcelona Josep Goday i, a Esparreguera, l'edifici dels Col·legis Nous², construït entre 1911 i 1929 per l'arquitecte Josep Domènech Mansana, que s'havia inaugurat el 6 de desembre de 1931, amb la presència del president Francesc Macià.

El mes de setembre de 1932 Martino presentà el projecte de grup escolar, situat als terrenys adquirits per l'Ajuntament de Sitges al carrer de Rafael Llopart, aleshores a l'extrem est de la població. Però el seu pressupost, de 734.756,03 ptes. (AHMS: Martino 1932), resultava massa elevat per a les possibilitats econòmiques del consistori, el qual decidí de fer un nou encàrrec fora del despatx de l'arquitecte municipal, tal com posteriorment quedà reflectit en l'acta del Ple Municipal:

"El Sr. Vidal mateix explica el que ha passat amb el projecte d'escoles que fou encomenat a l'arquitecte municipal Sr. Martino qui va confeccionar-lo amb un pressupost tant alsat que fa impossible la seva realització. Afegeix que aquest import exagerat i apartat completament de les normes que s'havien indicat al Sr. Martino i acaba proposant que sigui encarregat un nou projecte amb majors possibilitats per a l'Ajuntament al grup d'arquitectes de G.A.T.P.A.C. [sic] per unes 400.000 Ptes, quedant així aprovat l'encàrrec amb la remarca d'urgència del Sr. Ibañez (AHMS: Ple Municipal 19 maig 1933)."

En el moment d'encarregar aquest projecte de grup escolar al G.A.T.C.P.A.C., l'11 d'abril de 1933, l'alcalde Costa i Canal encara arrossegava el deute corresponent als honoraris de l'arquitecte municipal Martino pel seu projecte de setembre de 1932, que a través d'un pacte havien quedat reduïts a 9.000 ptes., d'acord amb un cost de l'edifici de 400.000 ptes., tal i com suposadament havia demanat el consistori, i no de l'esmentat cost inicial de 734.756,03 ptes. En assabentar-se del nou encàrrec fet al G.A.T.C.P.A.C., Martino va presentar les seves queixes als companys d'aquest grup i al COAC (Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya), el qual va comunicar al G.A.T.C.P.A.C., el 28 d'abril de 1933, la impossibilitat de dirigir una obra fins que no haguessin estat abonats els honoraris de tots els altres arquitectes que haguessin intervingut en el mateix projecte (AHCOAC: CAT AHCOAC - B).

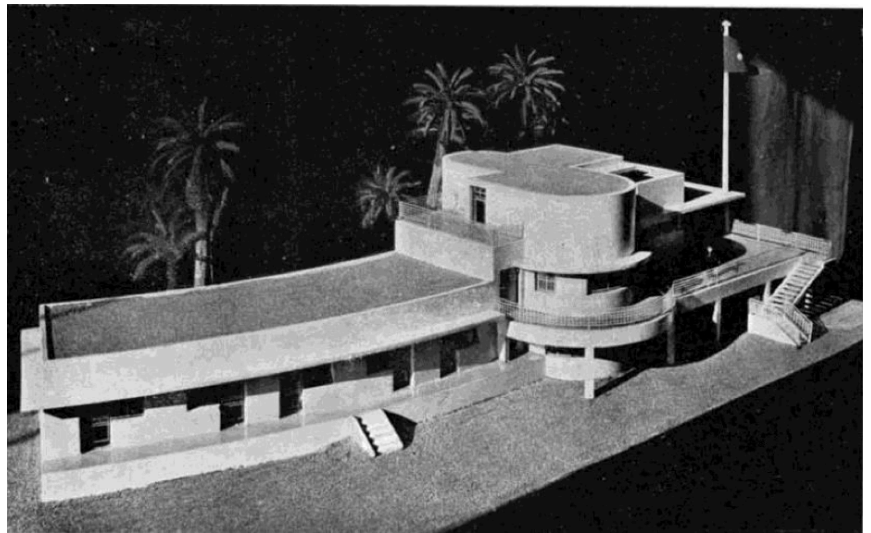
² Actualment escola Mare de Déu de la Muntanya.

27. Col·legis Nous d'Esparreguera (1931).

28. Ricardo de Churruga Dotres
(Manila, 1900-Donostia, 1963).

29. Casa a la platja, Gavà (1932).

30. Ricard Ribas Seva
(Barcelona, 1907-2000).

31. Vil·la Eugènia, Barcelona (1932).

Els autors de l'avantprojecte del G.A.T.C.P.A.C. foren els arquitectes Ricardo de Churruga Dotres³ i Ricard Ribas Seva,⁴ que l'emplaçaren en els terrenys del carrer de Rafael Llopart, i comptà amb un pressupost de 345.725,69 ptes.; era, per tant, inferior a les 420.000 ptes. de l'avantpressupost (AHCOAC: CAT AHCOAC - B) que els havia estat demanat pel consistori el mes de febrer d'aquell mateix any.

L'aprovació d'aquest encàrrec els fou comunicada el 23 de maig de 1933 per l'alcalde Josep Costa i Canal, que s'adreçà al G.A.T.C.P.A.C. amb les següents paraules:

"Tinc la satisfacció de comunicar-los que aquest Ajuntament, en sessió del dia 19 del corrent, va donar per aprovat l'avantprojecte de Grup Escolar presentat per vostés, segons encàrrec que els hi fou fet per ofici de data 11 d'Abril darrer.

En la mateixa sessió fou pres l'acord d'encarregar a aqueixa entitat la confecció del projecte definitiu que haurà d'obrar en poder de l'Ajuntament per tot el dia 30 de Juny vinent. El que tinc a be cominicar-vos [*sic*] en compliment de l'acord de referencia i per el vostre coneixement i efectes.

Visuque [*sic*] molts anys." (AHCOAC: CAT AHCOAC - B)

Tot i l'avís del Col·legi, Churruga i Ribas Seva van continuar treballant en el projecte de l'edifici per a l'escola graduada i van enviar l'avantprojecte a l'Ajuntament de Sitges el dia 10 de maig de 1933 (ARS). També van trametre, el 22 de maig, una carta a Martino explicant que l'encàrrec va ser acceptat perquè l'Ajuntament garantia que seria abonada la quantitat corresponent als seus honoraris amb motiu del projecte que ell havia redactat anteriorment, i que el Col·legi, en una consulta prèvia, no indicava improcedència. I que, per part de la seva societat, posarien en pràctica tots els mitjans que estiguessin a l'abast per afavorir un bon desenllaç en l'assumpte que tenia pendent amb l'Ajuntament de Sitges. Aquesta carta va tenir una extensa resposta per part de Martino, sorprès per la intromissió dels seus companys del G.A.T.C.P.A.C., tot explicant la seva versió:

"Rebuda l'amable lletra del 22 de maig i en resposta a ella; em plau confessar-vos la meua sorpresa a l'enterar-me que havieu entregat a l'Ajuntament de Sitges l'avantprojecte. Varis fonaments tenia la meua estranyesa:

³ Ricardo de Churruga Dotres (Manila, 1900 - Barcelona, 1963) -nascut a les Illes Filipines a causa de la feina del seu pare, Cosme de Churruga, que era directiu de la Compañía General de Tabacos de Filipinas- fou un dels socis fundadors del G.A.T.C.P.A.C., el desembre de 1930, i es va titular l'any 1926.

⁴ Ricard Ribas Seva (Barcelona, 1907 - 2000) s'havia donat d'alta al G.A.T.C.P.A.C., com a estudiant, el 16 d'abril de 1931 (Pizza, Marín 2006: 43) i es titulà l'any 1932. El 3 de març de 1933 passà a ser soci director del G.A.T.C.P.A.C., de manera que llavors ja podia intervenir en els projectes del grup. L'11 de febrer de 1936 se'n donà de baixa degut a la politització del grup. D'altra banda, la seva vinculació familiar amb dirigents de la Falange tampoc el feia sentir còmode i en començar la guerra s'exilià a Colòmbia, passant abans per Milà i París, on va entrar en contacte amb Le Corbusier (Vicente 2007: 228).

32. Fotografia de Sitges (juliol 1932) de Ricard Ribas Seva.

33. Fotografia de Sitges (juliol 1932) de Ricard Ribas Seva.

34. Fotografia de Sitges (juliol 1932) de Ricard Ribas Seva.

- 1.) Norma de l'entitat (GATCPAC) subjectar-se als principis del Col·legi (COAC).
- 2.) Junta de govern en la que figura un membre del GATCPAC acordà ésser recomanable l'abstenció fins que estés substanciat el meu afer amb l'Ajuntament.
- 3.) Que jo no he cobrat ni un sol cèntim del meu projecte ni ha arribat a cap acord definitiu.
- 4.) Que el company Churruca, abans d'anar a Palma, em va assegurar que res faria sense anar plenament d'acord amb mi.
- 5.) Raons de companyerisme i de consideració em donava dret gaudir la meua qualitat de soci del GATCPAC.

Ara m'assabento que no solament està entregat l'avantprojecte, sinó que teniu encarregat el projecte, amb el compromís d'entregar-lo dintre d'aquest mes, i a l'ensem rebo un ofici del Col·legi, signat pel secretari de la junta de govern, senyor Ribas, en el que se'm comunica la ratificació de l'acord anterior i s'efegeix: "Sense perjudici d'insistir prop de l'entitat esmentada per a que, per tots els mitjans que li sien possibles procuri abans d'entregar cap projecte sien abonats els honoraris corresponents al seu treball, havent ofert un membre de la junta, que forma part de la repetida Entitat, complimentar aquest acord." Amb aquest sentit interpreto l'últim paràgraf de la vostra lletra que diu: "Ens plau manifestar-li que per aquesta Societat seran posats en pràctica tots els mitjans que estiguin a les nostres mans per afavorir un bon desenllaç a l'assumpte que vostè té pendent a la població de referència." És veritat que aquest paràgraf és molt menys explícit que l'acord de la Junta de Govern prengué, i que el membre del GATCPAC dita Junta oferí complimentar, però forçosament haig de suposar que l'esperit és el mateix, ja que tenint a les vostres mans el mitjà de no entregar el projecte fins que jo hagi cobrat, haguem arribat a un acord definitiu, o s'hagi fallat el plet Contenciós-Administratiu quina demanda ha sigut ja presentada, tinc que suposar no deixareu d'utilitzar-la. En interès meu i en interès vostre, ja que una cosa és redactar un projecte i una altra les seves derivacions econòmiques, crec fora molt convenient tenir-lo abans possible un canvi d'impressions que servís d'orientació a ambdues parts, a quin efecte vos prego, si hi consentiu, volgueu assenyalar-me dia, hora i lloc, a la vostra comoditat. En espera de la vostra resposta, aprofito l'avinantesa per a quedar com sempre, vostre afm. amic i company.

Al moment d'enviar-vos aquesta lletra m'entero de la vostra comunicació a l'Ajuntament de Sitges, que agraeixo extraordinàriament, i de que aquest vos ha enviat una còpia de l'Acta administrativa signada amb mi.

Aquest acta va firmar-se com a transacció a base de que jo fes la reducció de l'antic projecte i portés a cap la direcció de les obres, cosa que no s'ha complert. Ademés, aquest acta no és altra cosa que el reconeixement d'un deute, però la quantitat en ella fixada, ni s'ha fet efectiva, ni s'ha convingut amb mi forma ni data de pagament. Lo que equival a dir que és com si no existís, als

efectes del nostre afer, ja que jo, encara que volgués, no tinc medis legals, i menys executius, per exigir el pagament de la quantitat convinguda. Però és més. No puc avenir-me a uns honoraris d'un projecte de 700.000 ptas, reduïts els corresponents a 400.000 ptas, si no es compleix per part de l'Ajuntament, el que jo fassi la reducció del projecte i la direcció de les obres, a ont puc anar a trobar una compensació econòmica amb relació a la feina feta. Això mateix ja ho feia constar en el recurs de reposició per mi representat, quina còpia, oportunament, vaig tenir el gust d'enviar-vos." (AHCOAC: CAT AHCOAC - B)

A partir d'aquests primers contactes, hi hagué un seguit de cartes creuades entre els arquitectes i les institucions que van intervenir en aquest anomenat "assumpte de Sitges". El Col·legi escriví el 24 de maig al G.A.T.C.P.A.C., dient-los que procurassin que abans de lliurar cap projecte fossin abonats els honoraris al Sr. Martino, i finalment, el 31 de maig, el G.A.T.C.P.A.C. comunicà a l'Ajuntament de Sitges l'obligació de paraitzar l'encàrrec i esperar la resolució que prengués el Col·legi sobre la qüestió dels honoraris.

El 9 de juny, el G.A.T.C.P.A.C. respongué el comunicat rebut del Col·legi amb data del 24 de maig. En aquesta carta agraeixen l'interès del COAC per la solució del conflicte i demanen que es concreti la quantitat exacta d'honoraris a què tenia dret Martino i que es verifiqui una acta administrativa, que assegurava tenir l'Ajuntament, on es reconeixia el pagament dels seus honoraris, una quantitat aprovada per l'Ajuntament que no era acceptada per Martino.

Després de noves cartes creuades, Martino aconseguí concertar, a mitjan juny, una reunió amb el G.A.T.C.P.A.C. i el Degà President del Col·legi, Eduard Fernández Díaz Carazo. Com a resultat d'aquesta reunió, el 26 de juny de 1933 el G.A.T.C.P.A.C. escriví a l'Ajuntament de Sitges, amb còpia al COAC, explicant que tenien el projecte fet però que ho aturaven tot fins que l'Ajuntament no pagués els honoraris pendents.

Díaz Carazo organitzà una reunió, la nit del 14 de juliol, amb Martino i l'Ajuntament de Sitges; el G.A.T.C.P.A.C. s'excusà d'assistir-hi, entenent que el seu criteri era esperar la resolució del Col·legi. Com a resultat d'aquesta reunió, l'alcalde Josep Costa, amb data de 20 de juliol, envià una carta al C.O.A.C. demanant que fixessin el termini necessari per fer l'adaptació a la demanda de Martino, i sol·licitant que ho comunicuessin al G.A.T.C.P.A.C.

Josep Maria Martino estava disposat a acceptar qualsevol solució que volgués donar el Col·legi perquè el G.A.T.C.P.A.C. cobrés els honoraris corresponents a l'avantprojecte que havia presentat a l'Ajuntament, fins i tot deixant de cobrar els honoraris que pertocaven al seu projecte de grup escolar de setembre de

1932, i així, un cop tinguessin la conformitat, ell pogués ser autoritzat pel Col·legi a poder treballar en un nou projecte.

Per la seva part, Ribas Seva escriví al C.O.A.C., l'1 de setembre, per agrair la proposta de solució del seu company Martino, però sense poder-la acceptar ja que considerava que no havia de ser Martino qui es perjudicés sinó que calia exigir a l'Ajuntament la liquidació dels honoraris del G.A.T.C.P.A.C. A final de setembre, Ribas Seva demanava al Col·legi que s'encarregués del cobrament. I encara hi ha una última carta del G.A.T.C.P.A.C. al C.O.A.C., amb data del 9 d'octubre de 1933, on es manifestaven sorpresos en haver expressat anteriorment que l'única fórmula era exigir a l'Ajuntament de Sitges el pagament, en lloc de retransmetre'ls noves propostes de l'arquitecte Martino (AHCOAC: CAT AHCOAC - B).

L'esmentat "Assumpte de Sitges" va acabar, finalment, amb un nou projecte de Martino, l'octubre de 1933, amb un pressupost de 408.777 ptes., que es va aprovar per unanimitat i es va decidir que s'anomenaria Grup Escolar Santiago Rusiñol (Conesa 2011: 198 / El Eco de Sitges 15-10-1933), però que tampoc no es va arribar a realitzar. Mentrestant, el 5 de desembre, el Ministeri donà llum verda per adequar el local de l'antic casino de la Palma, llogat per l'Ajuntament per fer front al creixement de l'Escola Nacional, on s'hi havien d'ubicar dues aules de nois, dues de noies i una de pàrvuls (Conesa 2011: 198 / Muntaner 2016: 403).

Coderch, arquitecte municipal de Sitges

Després de la guerra civil, el 7 d'octubre de 1940, l'alcalde Isidor Cartró i Robert, que ja havia estat alcalde de Sitges de l'octubre de 1923 al març de 1924, durant la Dictadura de Primo de Rivera, i que va desestimar el recurs de depuració de Martino, publicà la convocatòria d'un concurs per cobrir la plaça d'arquitecte municipal (Rovira 2000: 34). L'arquitecte Josep Antoni Coderch (Barcelona 1913 - 1984), titulat l'any 1941, presentà la instància per ser admès el 17 de novembre de 1940, i se li va adjudicar la plaça el 8 de març de 1941. Coderch, fou membre del Grup R, del CIAM i del TEAM X, i va ser arquitecte municipal de Sitges de l'any 1941 fins a la seva dimissió el 18 d'agost de 1951.

Els primers grans encàrrecs com a arquitecte municipal van arribar l'any 1944 amb els 40 habitatges protegits de la OSH (Obra Sindical del Hogar) i la caserna de la Guàrdia Civil, i l'any 1945 amb la urbanització "Las Forcas", que comptava amb un camp d'esports, una ermita i habitatges. Paral·lelament, Coderch i el seu soci Manuel Valls van construir la casa Manuel Fàbregas (1942), la casa Sebastián González (1943), la casa Boldori (1944) i la casa Garriga Nogués (1947), entre moltes altres.

Entre treballs de direcció d'obra i els projectes de quatre habitatges unifamiliars a Sitges, l'any 1948 arribà l'encàrrec de fer el grup escolar. El mes de juliol, Coderch presentà el projecte de grup escolar amb un pressupost de 1.369.125,02 ptes. a l'alcalde Julio Martínez Ávila, que governà l'ajuntament de 1947 a 1952 i que havia ordenat un límit de pressupost de 1.400.000 ptes. Aquell mateix estiu, l'Ajuntament de Sitges aprovà per unanimitat el projecte de grup escolar i autoritzà l'alcalde perquè gestionés davant el Ministerio de Educación y Cultura l'obtenció d'una subvenció estatal (Franco 2011). Però, com ja ha estat indicat al final del capítol 1.1, aquest projecte tampoc no es realitzà. Després de l'etapa com a arquitecte municipal, però, Coderch, encara va realitzar alguns projectes a la vila, com ara la casa Dionisi (1953), la casa Catasús (1956), el projecte d'hotel i gasolinera (1956) o la casa Gili (1965).

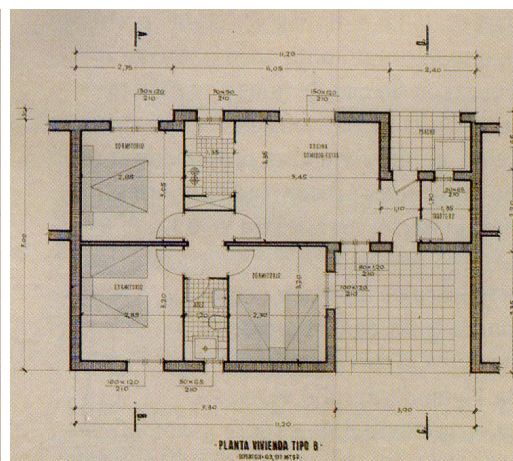
35. Josep Antoni Coderch de Sentmenat a la IX Triennal de Milà (1951).

36. Habitatges de la OSH, Sitges (1944).

37. Emplaçament habitatges de la OSH.

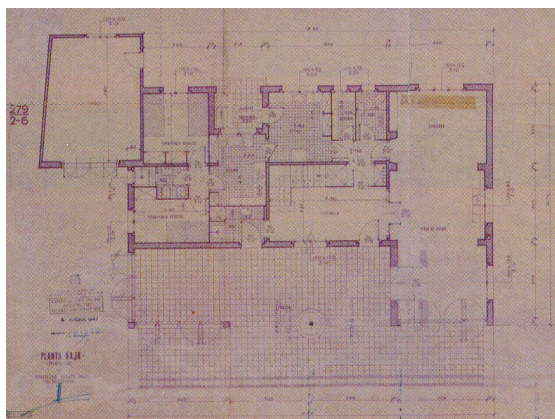
38. Planta habitatges de la OSH.

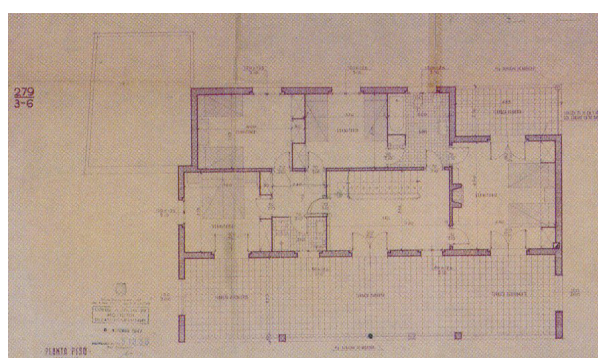
39. Casa Garriga Nogués, Sitges (1947).

40. Alçats casa Garriga Nogués.

41. Planta baixa casa Garriga Nogués.

42. Planta primera casa Garriga Nogués.

Part II.
**Quatre propostes de grup escolar, mirall de l'arquitectura
catalana del període**

L'emplaçament on s'havia de construir el grup escolar de Sitges és comú a les quatre propostes. Es tracta d'uns terrenys comprats per l'Ajuntament de Sitges en temps de la Segona República espanyola als hereus de Rafael Llopart i Ferret, situats a l'aleshores extrem est de la població, delimitats a l'est per un camí entre camps, ja fora del nucli urbà, a l'oest pel carrer de Rafael Llopart, al nord pel xalet amb jardí dels Llopart i, al sud, per altres terrenys. La parcel·la, amb una forma triangular lleugerament irregular té una superfície total de 5.578,53 m² i manté un pendent continu d'un 1,6% en direcció cap a la costa, cosa que li afavoreix el sol de migdia (AHMS: Martino 1932: 2).

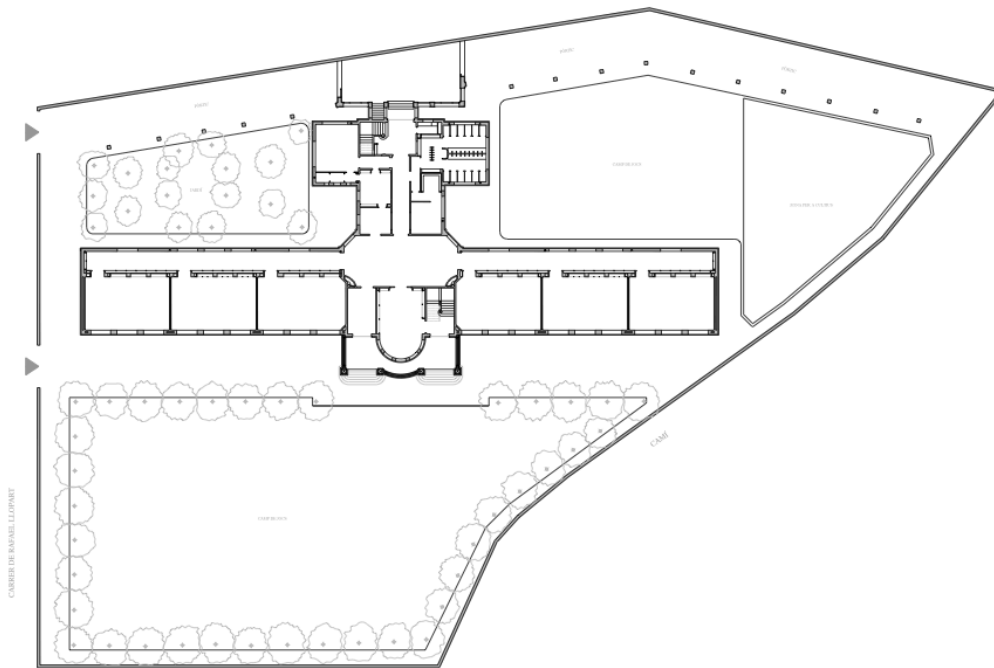

43. Sitges l'any 1921.

44. Emplaçament l'any 1946.

Martino, setembre de 1932

En la seva primera proposta, Martino emplaçava l'edifici al nord del solar, tot ocupant una superfície de 1.122,67 m² i deixant 4.455,86 m² d'espai lliure destinat als jocs, que corresponia a 8,85 m² per alumne, per a un total de 504 alumnes. Es tractava d'un projecte que segregava l'ensenyament de nens i nenes i evitava el seu contacte un cop s'havia accedit a l'edifici, així preveia sis aules per a nens, sis aules per a nenes, biblioteca, guarda-roba, lavabos, dutxes, sala de professors, direcció, menjador i cuina, i es distribuïa en dues plantes, una per a cada sexe, comunicades per dues escales.

L'esquema compositiu del projecte era marcadament classicista i, naturalment, la seva forma es generava a partir de l'articulació d'un eix de simetria nord-sud on es disposaven les peces més destacades de l'edifici pel seu caràcter simbòlic: l'accés, el vestíbul i la biblioteca-museu. Simètricament a aquest eix es disposaven les dues llargues ales que allotjaven les aules i un cos posterior més curt amb les peces de servei. Tanmateix, la necessitat de separar les dues plantes de l'escola deixava al descobert les dificultats de Martino per congeniar l'arquitectura acadèmica amb les exigències del programa, ja que finalment l'eix de l'accés quedava negat per una doble entrada, que a la vegada l'obligava a col·locar d'una manera estranya el nucli d'escales principal que facilitava l'accés de les nenes al primer pis.

El volum més important, que contenia l'espai de vestíbul i les aules, estava connectat per un passadís que seguia l'eix principal amb un volum secundari d'espais de servei com ara despatxos, sales de professors, lavabos i dutxes. En la trobada dels dos volums es disposava el vestíbul, que articulava l'accés al grup escolar, l'accés a les aules mitjançant una llarga galeria i l'accés al volum de serveis. Martino suavitzà aquesta trobada fent un xamfrà a les quatre cantonades del vestíbul i obrint finestres a la cara nord, i proposà unes fonts ornamentades amb la figura d'una cariàtide de mida real als xamfrans de la cara sud.

Martino argumenta l'orientació de les aules de l'escola de la manera següent:

"La situación de la Villa de Sitges, lindante al sur con el Mediterráneo, así como sus condiciones especiales meteorológicas, en virtud de las cuales nunca, o casi nunca, se producen lluvias reinando los vientos procedentes del mediodía, hace que la orientación ideal para las aulas, célula esencial del edificio, sea precisamente la de Mediodía. Dicha orientación es la más caliente en invierno, durante cuya estación rara vez se producen fuertes vientos procedentes del mar, en cambio en verano sopla de dicha dirección en forma casi constante, una fresca brisa que da a dicha orientación una situación privilegiada en los días calurosos del estío. Acaba de completar las excelentes condiciones de esta orientación la carencia de lluvia batida contra los cristales, ya que, como se ha dicho antes, rara vez se presentan simultáneamente lluvia y viento de dicha dirección.

Por las razones expuestas, y para evitar desigualdades de condición climatológica entre las diversas clases, se ha creído condición esencial, incluso desde el punto de vista pedagógico proyectar todas las clases con idéntica orientación, destinando las demás fachadas, para los servicios complementarios. (AHMS: Martino 1932: 3-4)"

L'orientació escollida i la seva aplicació "funcional" sistemàtica és un fet que sorprèn, sobretot, en els projectes de l'arquitecte Martino, més proper als postulats del Noucentisme, i per tant, als criteris que defensava Goday en l'article de la revista *Arquitectura i Urbanisme*, tal com hem comentat més amunt.

Aquesta decisió l'obligà a fer una composició de tres aules contigües a cada ala, al llarg de la façana principal, i connectada amb una galeria de circulació posterior, orientada al nord, amb grans finestres. L'aula tipus de l'escola tenia una superfície de 62,16 m², disposava de tres armaris i estava pensada per a 42 alumnes asseguts de dos en dos.

El pis superior, de la mateixa superfície que la planta baixa i amb la mateixa distribució, incorpora una aula de treballs manuals, amb sortida a una petita terrassa, en l'espai lliure que deixa l'entrada de nens i l'espai de biblioteca-museu que ocupa la planta baixa. La coberta, característica dels grups escolars del Noucentisme, és de teula plana vermella amb una geometria general a quatre aigües i una connexió a dues aigües amb el volum situat al nord, també a quatre aigües.

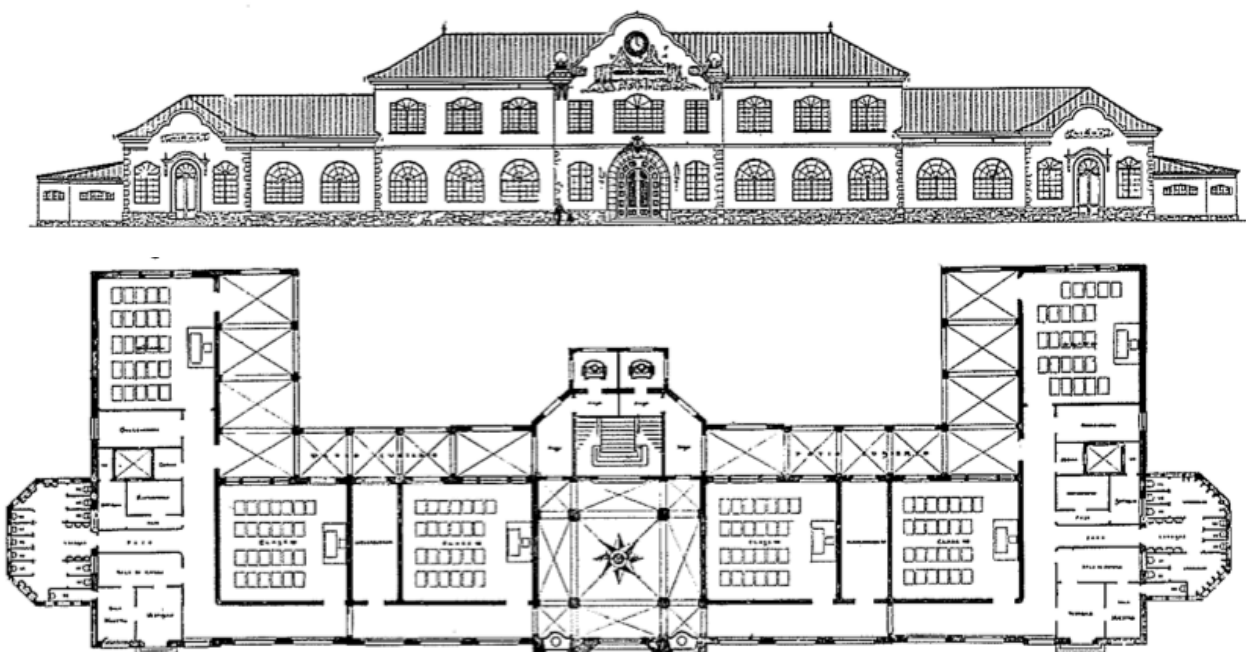
Per a aquest projecte, Martino va arribar a definir, a banda de plantes, alçats i seccions de l'edifici, detalls a escala 1/10 de les portes, armaris i finestres de les aules, plànols de ferreria, tipus de fusteries a escala 1/50, metalls de les portes a escala real, plànols de calefacció, detalls de serralleria a escala 1/10 i detalls diversos a escala 1/10 com són les escales interiors, la fossa sèptica o les fonts decoratives del vestíbul (AHMS: Martino 1932).

Constructivament, Martino utilitza els materials i les tècniques habituals en la construcció catalana de principis de segle XX i, d'acord amb el Reglament Oficial de 31 de març de 1931 -que determinava el programa, la capacitat dels locals, els materials de construcció i les seves condicions, etc.-, proposà un sòcol de carreuó de pedra calcària que feia de base de les parets exteriors, que eren de murs de maó. Cal destacar, però, algunes preocupacions relacionades amb l'aïllament tèrmic del tancament exterior de les aules. Així, per tancar les testeres de les aules extremes, les parets eren de murs de maó de 15 centímetres de gruix, aïllades per una cambra d'aire de 15 centímetres (AHMS: Martino 1932).

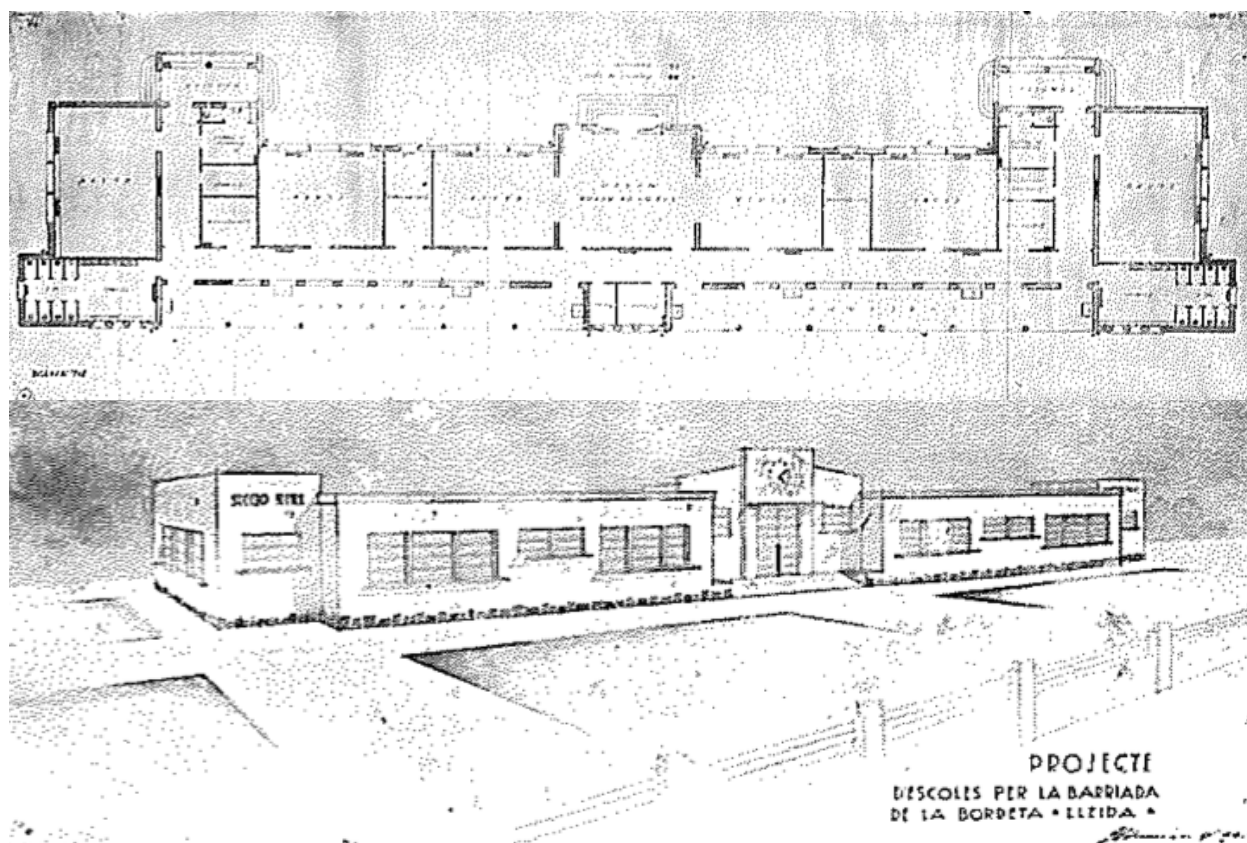
La façana sud i principal del projecte de Martino de setembre de 1932 té un llenguatge estrictament clàssic. Un sòcol continu de carreuó de pedra calcària, amb una altura de 1,75 m i una llargada d'uns 75 m, que només queda interromput, en arribar al centre de la composició, per un cos avançat format per una doble escala d'accés i l'única superfície corba de l'edifici, que conté la biblioteca-museu, segurament l'espai més singular dels grups escolars del Noucentisme. L'especejat d'aquest sòcol de pedra es repeteix a les agulles d'obra entre finestrals de cada una de les aules, de manera que s'emfatitza l'horitzontalitat de la composició i la percepció exterior de cada un dels mòduls d'aula. La resta de paraments devien anar arrebossats i pintats d'un color clar. Les portes d'accés principal tenen com a decoració unes geometritzacions de la forma, en aquest cas rectangular, típiques de l'art-déco. Tot i aquests detalls, podem considerar que és una façana poc carregada, si ho comparem amb l'arquitectura noucentista de l'època.

L'esquema compositiu de la proposta de Martino és hereu de tantes escoles nascudes sota postulats de l'academicisme i té un clar referent proper en el projecte d'Enric Mora, arquitecte municipal de Sant Cugat del Vallès, encarregat per l'ajuntament l'any 1926, inaugurat el 26 de juny de 1932 i publicat al número 4 de la revista *Arquitectura i Urbanisme*. Malgrat que el projecte de Mora no respecta l'orientació única per a totes les aules, també es desenvolupa en un cos central de vestíbul i dues ales a banda i banda, una per a nens i l'altra per a nenes, amb tres aules cadascuna. Aquest tipus té continuïtat amb el projecte d'escoles per al barri de la Bordeta, a Lleida, de Josep Florensa Ollé, construït l'any 1934, que adopta la solució de barra amb un cos central i dues ales amb aules.

Així, doncs, la primera proposta de Josep Maria Martino era un grup escolar propi del Noucentisme català amb algunes pinzellades racionalistes, com ara l'orientació única per a totes les aules i un cert control final de les superfícies d'espais de vestíbul i serveis en relació amb les aules. Una composició simètrica, la preocupació per la monumentalitat i l'ornamentació, tot i que amb algunes influències de l'art-déco, seguien els patrons noucentistes. Com hem vist a la primera part d'aquest treball, el seu elevat cost, 734.756,03 ptes, va fer impossible la seva construcció.

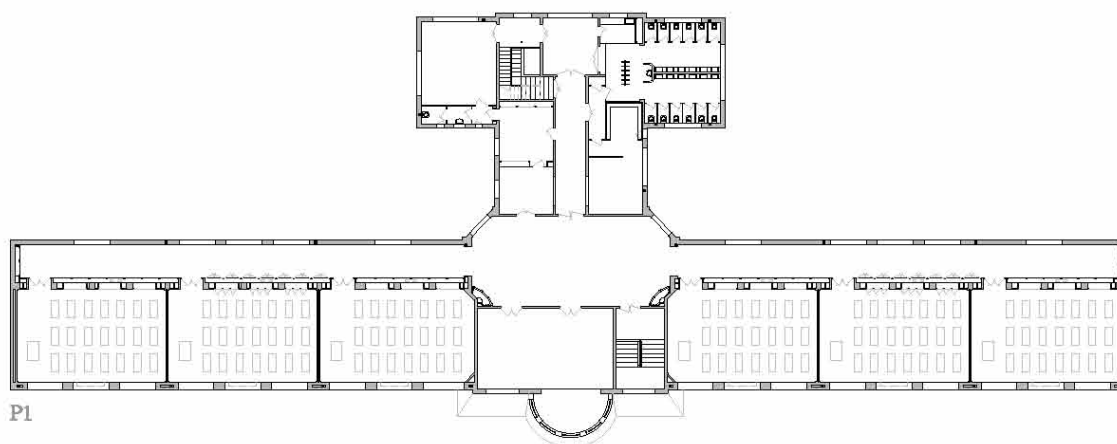
45. Enric Mora, planta i alçat 1932.

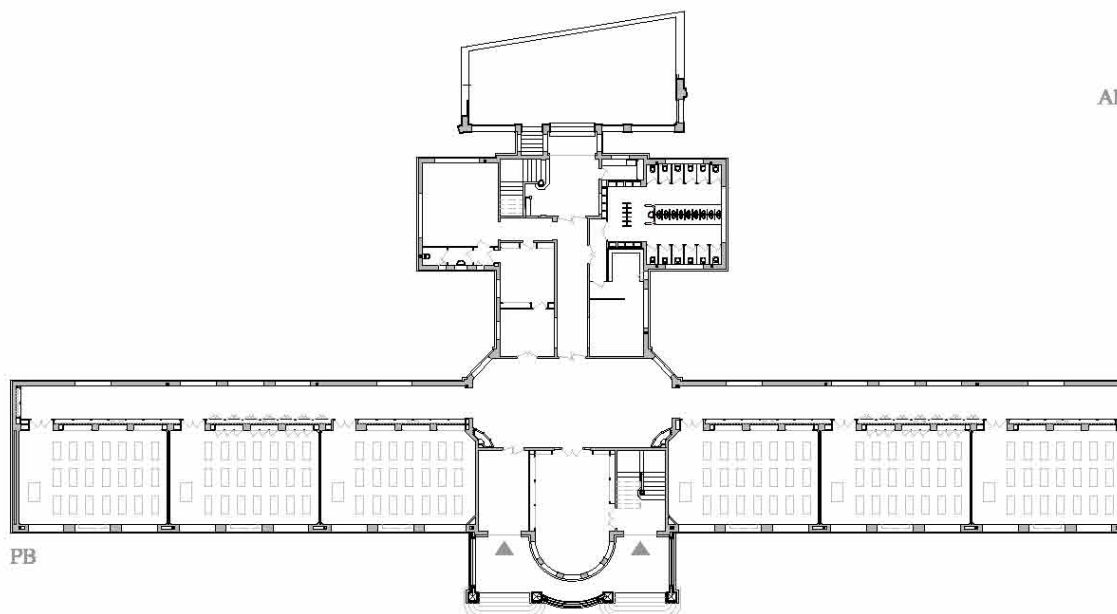
46. Josep Florensa Ollé, planta i axonometria 1934.

Alcat sud

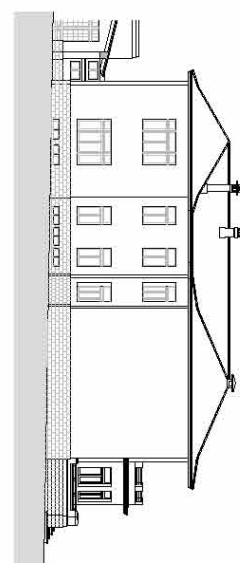

P1

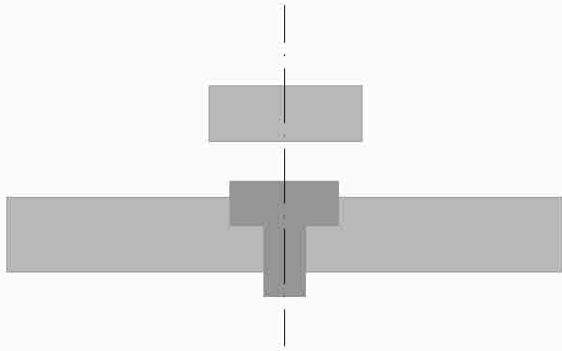
PB

Alcat oest

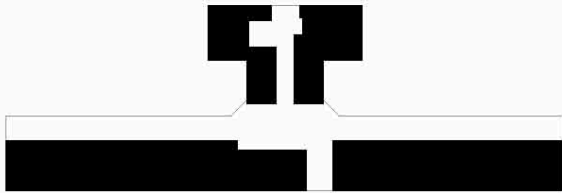

Escala: 1/500

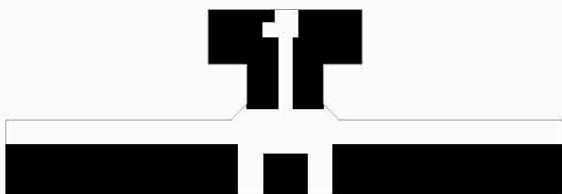

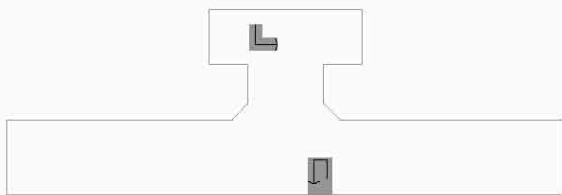
ESQUEMA COMPOSITIU

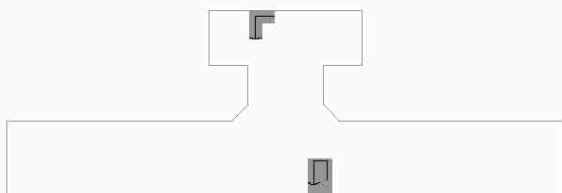
Funcionalitat
P1

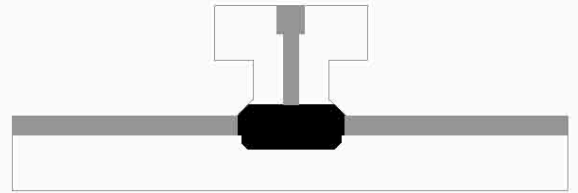
Funcionalitat
PB

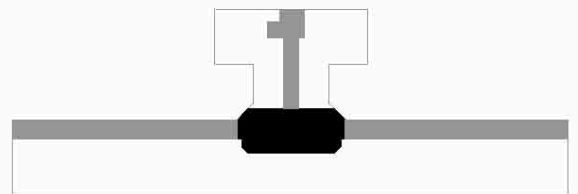
Posició de les escales
P1

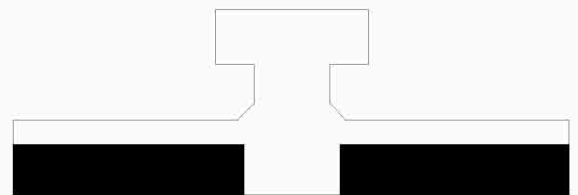
Posició de les escales
PB

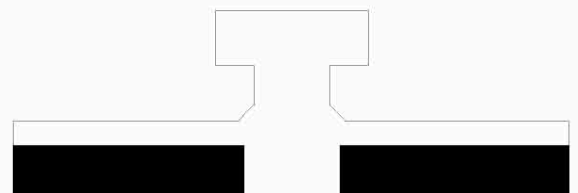
Espais de relació
P1

Espais de relació
PB

Posició de les aules
P1

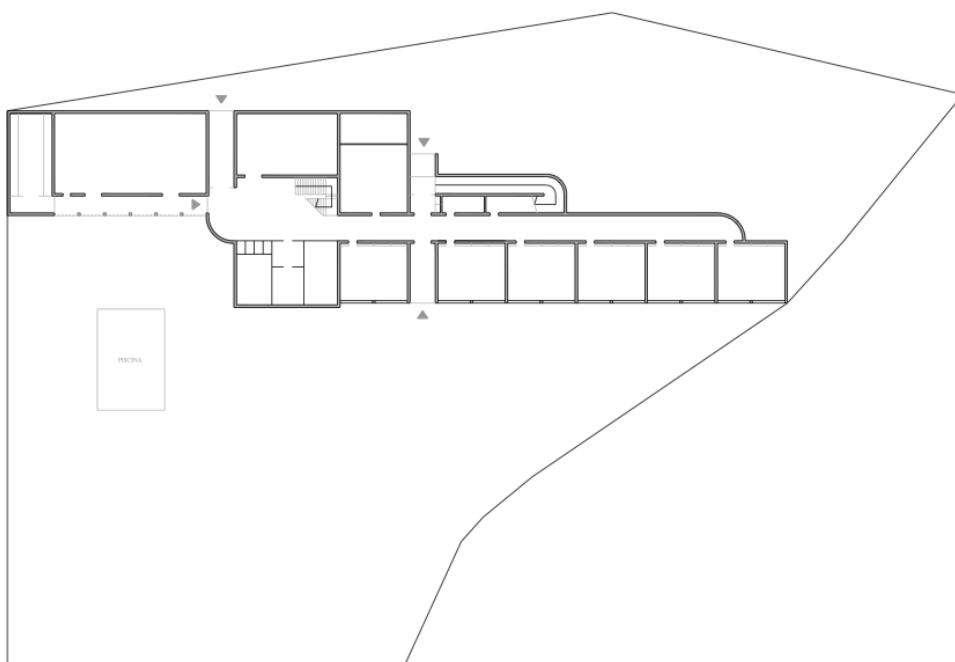
Posició de les aules
PB

ESQUEMA FUNCIONAL

Martino 1932
Escala: 1/1000

Churruca i Ribas Seva (G.A.T.C.P.A.C.), abril de 1933

Tot el que hem pogut trobar, fins avui, de l'avantprojecte de Churruca i Ribas Seva és un esquema de planta baixa i superior, i amb una petita referència a l'emplaçament, dibuixat a llapis i conservat a l'Arxiu Històric del COAC (AHCOAC: CAT AHCOAC - B). Els arquitectes del G.A.T.C.P.A.C. també es decidiren per emplaçar el grup escolar al nord del solar, tot ocupant una superfície aproximada de 1.377,80 m². Seguint les exigències del Reial Decret de 10 de juliol de 1928, proposaven un programa que constava de dotze aules, sis a cada pis, sanitaris, dutxes, despatx dels mestres, despatx de les mestres, despatx del director, dispensari, cuina, office, menjador, museu-biblioteca, *hall*, espais de magatzem, gimnàs, coberts, camps de joc i piscina. Aquest programa es disposa en dues barres paral·leles desplaçades entre si. La barra més propera a l'accés pel carrer Rafael Llopart acompanya l'estudiant amb una porxada fins al vestíbul central, que es converteix en el nexa d'unió entre les dues barres (AHCOAC: CAT AHCOAC - B).

Aquest és l'únic dels quatre projectes que incorpora en el programa la cultura física, és a dir, el gimnàs i la piscina, i que no els amaga sinó que els col·loca just a l'entrada. El volum del gimnàs funciona independentment de la resta de programa escolar, com a gimnàs i com a espai polivalent, i articula l'accés a l'escola a través d'un pòrtic que duu al cos central, on hi ha el *hall* i la resta de programa de serveis. Les aules formen un altre volum que queda desplaçat horitzontalment del cos del gimnàs i connectat al cos central per un passadís.

La preocupació per la composició simètrica i la monumentalitat portaven Martino, en el seu projecte de 1932, a plantejar l'accés principal i únic, al Grup Escolar, pel centre de la façana sud, és a dir, allunyat del carrer Rafael Llopart i davant del camp de jocs de l'escola. Per contra, l'avantprojecte presentat pels arquitectes Churruca i

Ribas Seva col·locava l'accés principal a la façana oest, la més propera al carrer, i afegia accessos secundaris a les façanes nord i sud, de manera que fossin possibles altres tipus de circulació entre les aules i el pati exterior. El *hall*, amb l'escala d'accés al primer pis, s'estenia amb un passadís llarg de distribució de les classes. *Hall* i passadís separaven les aules d'una barra de serveis i espais comuns, com ara el gimnàs i la biblioteca. La planta baixa i el primer pis es comunicaven verticalment amb una generosa escala oberta al vestíbul i, com era d'esperar, amb una rampa inspirada en els projectes de l'arquitecte suís Le Corbusier, com ara la Villa La Roche (1923-1925), la Villa Savoye (1928) o el Centrosoyuz (1928-29), i també, en el projecte de grup escolar de l'avinguda del Bogatell de Josep Lluís Sert, publicat en el número 10 de la revista A.C. l'any 1933.

Les aules estaven agrupades i orientades al sud, seguint els estudis de tipus de cost mínim, i tenien una superfície de 52 m². Com que no disposem de cap alçat ni secció de l'avantprojecte de Churruga i Ribas Seva, tan sols podem plantejar la discussió en termes d'hipòtesi. Pel que fa a les relacions entre el buit i el ple de la façana de l'aula, en els projectes de Martino la relació era del 63% de superfície de façana per una superfície vidriada del 37%. La superfície vidriada passà de 3 finestres individuals, en el projecte de setembre de 1932, a una gran finestra contínua en el de 1933, però sense disminuir la superfície de façana massissa. Si fem una hipotètica aproximació sobre la façana de l'avantprojecte presentat pel G.A.T.C.P.A.C., veurem que aquesta relació s'equilibrava per tal d'aconseguir una millor il·luminació de l'aula i a la vegada un estalvi de paret exterior, tal com s'explicava al número 9 de la revista del grup A.C., amb un 56% de superfície de façana i un 44% de superfície vidriada.

El confort a l'aula era un element important en el projecte de Martino de setembre de 1932, que preveia calefacció a totes les aules. També ho era per a l'avantprojecte del G.A.T.C.P.A.C., que es preocupava per la ventilació de les aules i volia incloure-hi la instal·lació del sistema Knapen, com demostra el pressupost enviat per l'enginyer industrial Francisco Doménech -amb seu al carrer de Rosselló, 245, de Barcelona-, que els oferia la instal·lació del sistema a les 12 aules per un total de 5.832 ptes. (AHCOAC: CAT AHCOAC - B). Ni en el segon projecte de Martino ni en el de Coderch es fa referència, explícitament, a temes de confort a les aules.

La rampa d'accés al primer pis, amb un pendent aproximat del 15%, era una comunicació gairebé exclusiva per als infants, ja que permetia una relació directa de les aules de les plantes baixa i primera sense haver de passar pel vestíbul, i alhora estava connectada amb els accessos secundaris a nord i sud, vinculats als camps de joc. Al primer pis hi ubicaven, a banda de les sis aules, el programa de dispensari, reconeixement, llits, cuina, office, vaixella i menjador, en relació, segurament, a una gran terrassa.

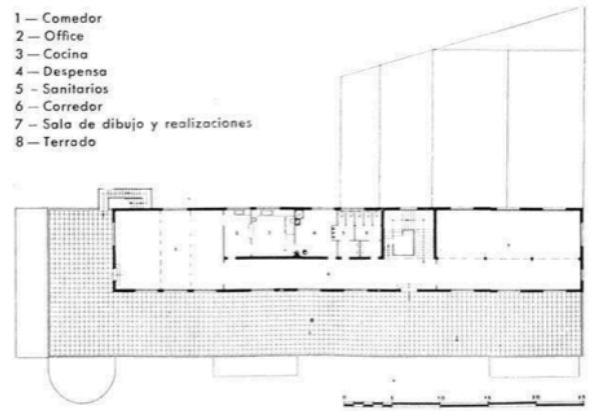
No hem pogut trobar cap alçat de la proposta d'avantprojecte de Churruga i Ribas Seva, però amb els esquemes de planta ens podem imaginar que no defugen de les formes pures del racionalisme. Segurament, proposaren uns alçats similars a la proposta de l'arquitecte Pere Armengou per al Grup Escolar Renaixença, a Manresa, si bé adaptats a l'alçària i llargada de l'avantprojecte per al grup escolar de Sitges. Com a element de composició de la

façana sud, unes grans finestres rectangulars, dues per a cada aula, elevades més o menys 1 metre respecte del terra, i d'unes dimensions aproximades de 2,2 m d'altura per 3,85 m de llargada, per a un total de 24 finestres, seguint els patrons d'estandardització de portes, finestres i altres elements de la construcció. També hi ha altres tipus de finestra més petita per a altres dependències i barana metàl·lica al voltant de la terrassa. L'absència d'ornament era un dels reclams de l'arquitectura moderna i, gràcies, en part, a aquest fet, els arquitectes del G.A.T.C.P.A.C. pogueren oferir a l'Ajuntament de Sitges un pressupost al seu abast. L'articulació entre les dues barres juxtaposades es produïa amb un volum cilíndric segurament conformat amb pavès de vidre, material de principis del segle XX, relacionat amb el desenvolupament industrial, que ja havia estat emprat per Le Corbusier i també per l'arquitecte francès Pierre Chareau en la seva *Maison de Verre* (1928-1932).

Pel que fa als materials de construcció del projecte, no es conserven documents que els descriguin, però segurament es tractava d'un tipus de construcció, corrent entre els arquitectes racionalistes, que es basava en pilars d'acer o de formigó armat, sostres de bigues d'acer i revoltos, i terrat pla.

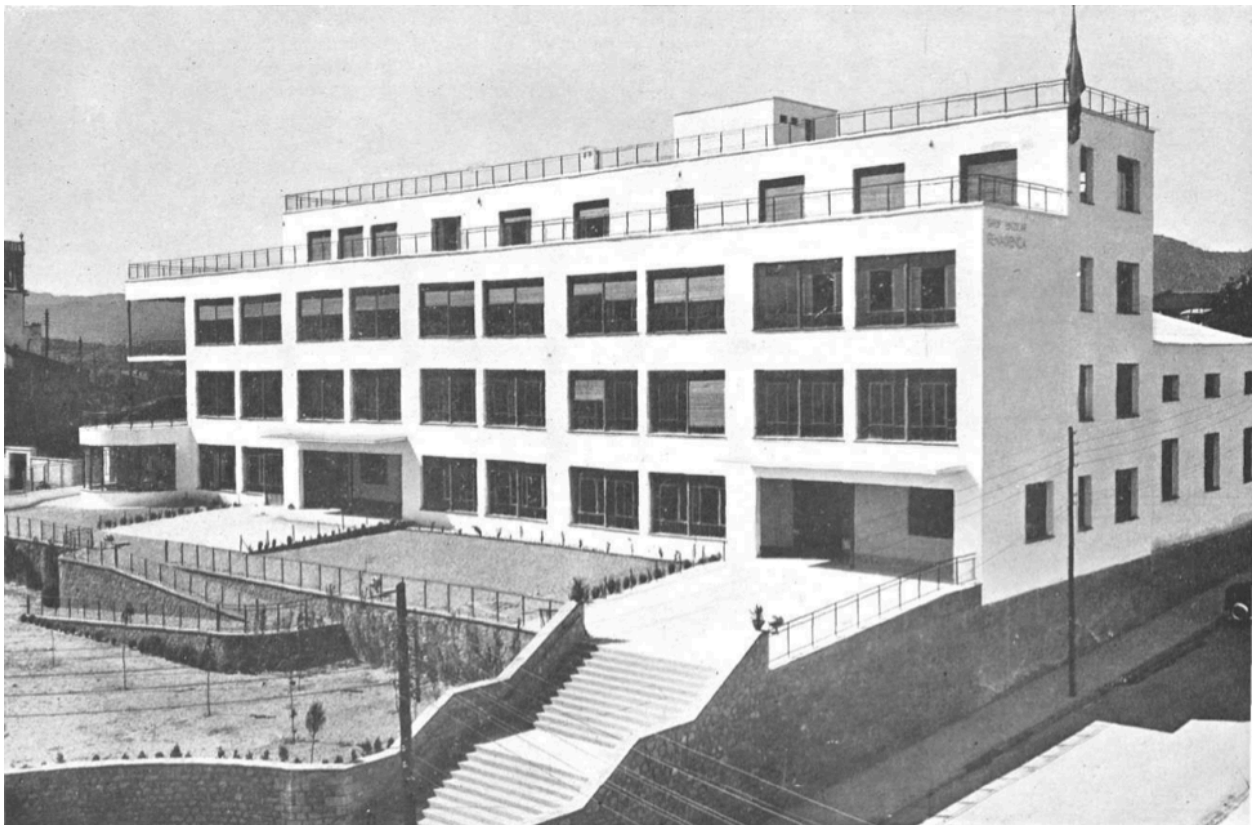

Planta 1.ª
Escuelas graduadas. Manresa. — Arquitecto: Pedro Armengou

Planta terrado

47. Pere Armengou, planta primera i terrat 1934.

48. Pere Armengou, escola graduada a Manresa 1934.

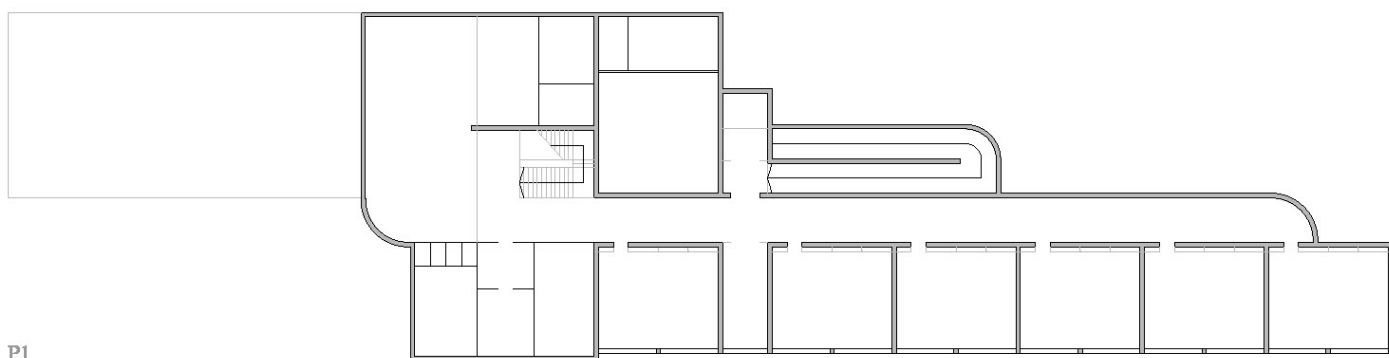
La proposta de Ricardo de Churruga i Ricard Ribas Seva, integrants del G.A.T.C.P.A.C., seguia els corrents d'avantguarda internacionals en la construcció d'escoles i, per tant, anava totalment en contra dels postulats noucentistes. El grup escolar tenia una composició segons les diferents funcions que requeria l'edifici, i no segons eixos de simetria com en el cas dels grups escolars del Noucentisme. Buscava la racionalització en les dimensions dels espais i la possibilitat d'agrupació de funcions en un mateix espai, eliminava qualsevol tipus d'ornament i estandarditzava portes, finestres i altres accessoris. També substituïa la teulada per les terrasses, i així feia possible les classes a l'aire lliure com en altres escoles d'avantguarda europees, com per exemple la de Jan Duiker, a Amsterdam (1927-1930), o l'escola Montessori, a Bloemendaal, de J.H. Groenewegen (1930).

Com a referent proper de la proposta de Churruga i Ribas Seva a Sitges, podem trobar el Grup Escolar Renaixença, a Manresa, de Pere Armengou, soci fundador del G.A.T.C.P.A.C. i arquitecte municipal de la capital del Bages entre 1932 i 1934. El grup fou projectat l'any 1932 i inaugurat pel president Lluís Companys el mes de setembre de 1934. Tot i que el projecte d'Armengou constava de quatre plantes, podem destacar una sèrie de trets en comú com ara l'emplaçament al fons del solar per obtenir el màxim d'insolació per a l'edifici i per al camp escolar, l'orientació de totes les aules a sud-est i unes proporcions d'aules i finestres molt semblants. També es tracta el volum de gimnàs i sala d'actes com un cos annex al cos principal i trobem una relació entre el menjador i una de les terrasses del grup escolar.

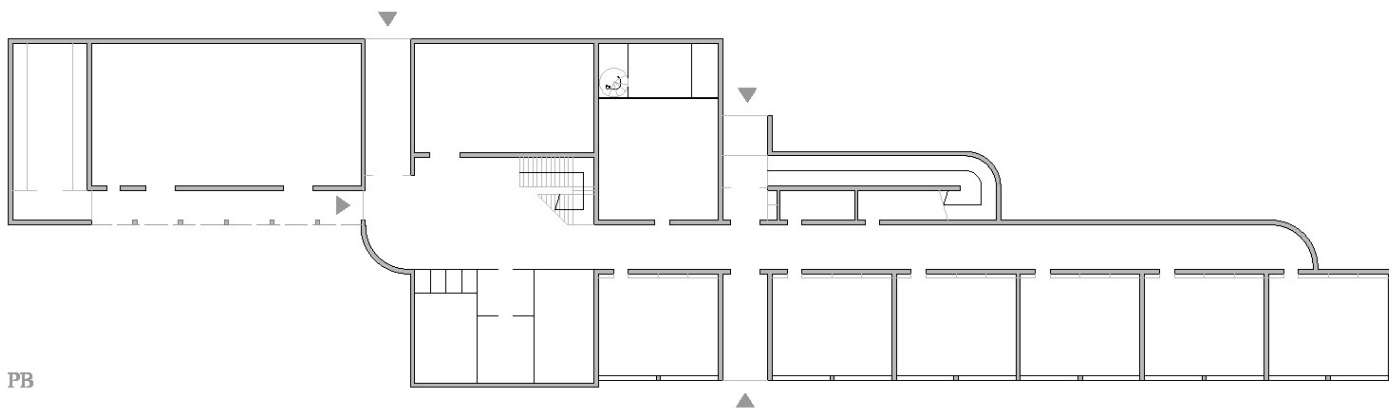
Amb un pressupost de 345.725,69 ptes., assequible per a les arques del consistori sitgetà, que fixava l'encàrrec en 400.000 ptes., l'avantprojecte va topar, com s'ha explicat anteriorment en detall, amb un conflicte d'interessos i de normes regulades pel Col·legi d'Arquitectes, que va tornar a posar sobre la taula de l'arquitecte Martino el projecte de grup escolar.

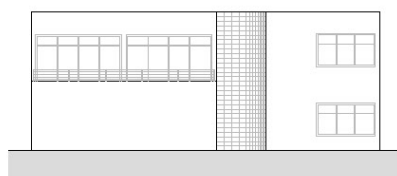
Interpretació
Alçat sud

P1

PB

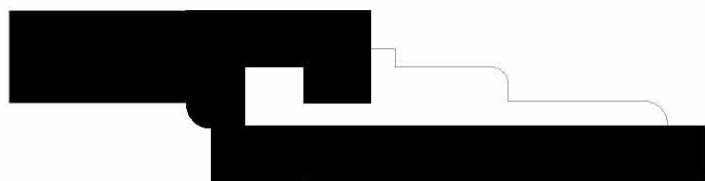
Interpretació
Alçat oest

Escala: 1/500

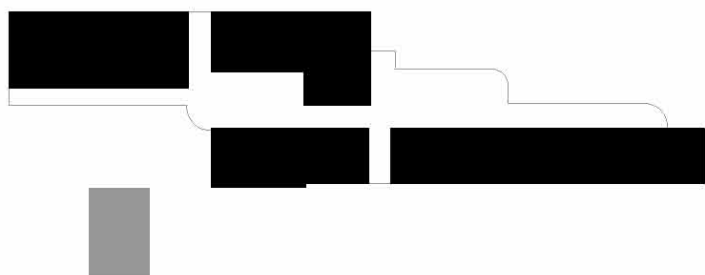
ESQUEMA COMPOSITIU

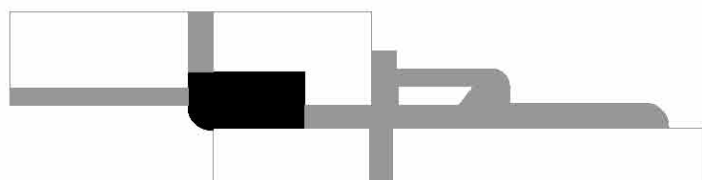
Funcionalitat
P1

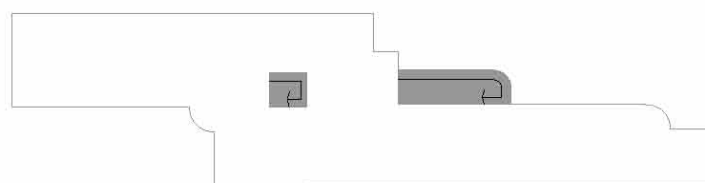
Espais de relació
P1

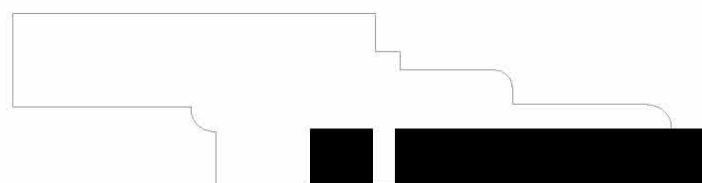
Funcionalitat
PB

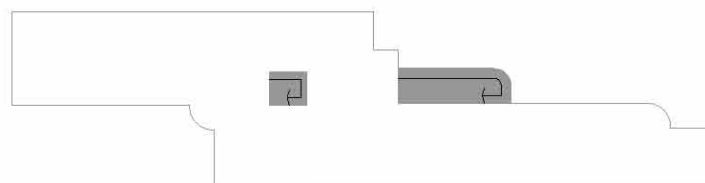
Espais de relació
PB

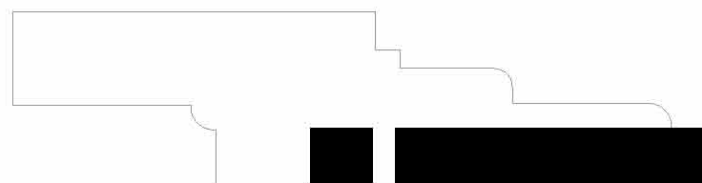
Posició de les escales
P1

Posició de les aules
P1

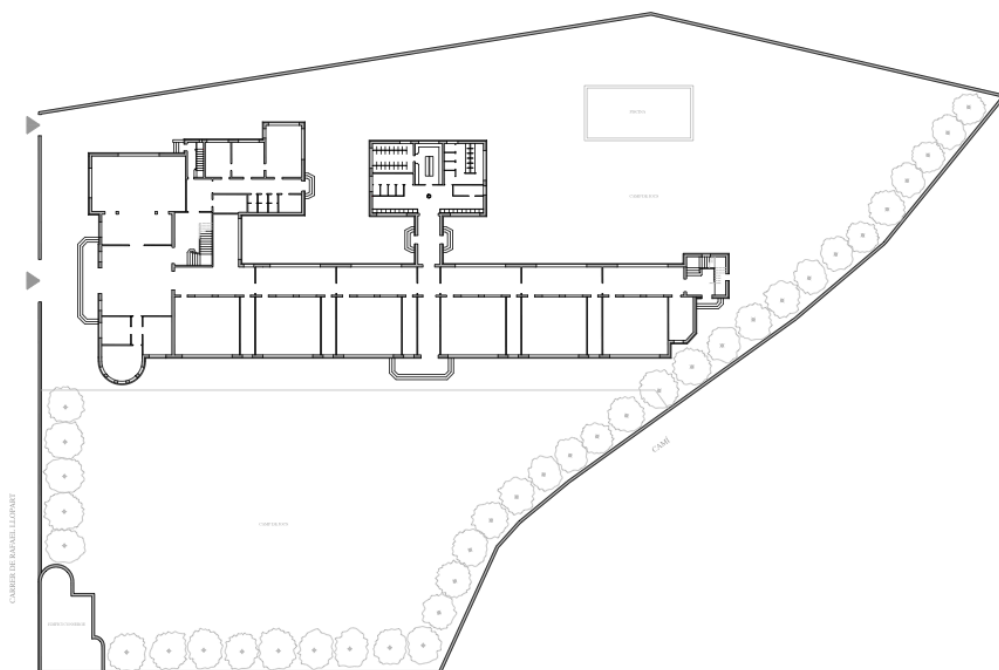
Posició de les escales
PB

Posició de les aules
PB

ESQUEMA FUNCIONAL

Martino, octubre de 1933

Martino va treballar en la seva segona proposta de grup escolar des de finals del mes de juliol de 1933 fins al mes d'octubre. La limitació en el pressupost, molt més ajustat després del conflicte amb l'Ajuntament de Sitges i el G.A.T.C.P.A.C., i la pressa per enllestir el projecte acostaren una mica més la seva proposta a la de Churruca i Ribas Seva, en el sentit de despullar l'edifici d'ornamentació i apostar per les terrasses.

La ubicació en el solar era la mateixa que en la proposta de setembre de 1932, el projecte ocupava una superfície de 1.245 m² i es distribuïa en dues plantes amb una gran terrassa com a coberta. El programa preveia dotze aules amb un espai de classe complementari, vestíbul, biblioteca, despatx de professors, despatx de professors, despatx del director, despatx i sala de consulta per al metge, guarda-roba, espais de magatzem, dutxes, lavabos, vestidors, cuina, menjador, piscina i terrasses (AHMS: Martino 1933).

La composició del projecte partia de la seva primera proposta, però en aquest cas trencava parcialment la simetria clàssica i situava un nou cos d'accés principal a la façana oest, desplaçava el programa de vestíbul, biblioteca, despatxos, etc, a la nova façana principal i incorporava altres accessos a les façanes secundaries. El bloc de les aules i el cos posterior de serveis presentaven pocs canvis respecte al seu primer projecte.

El cos del nou volum principal s'articula des del vestíbul, a una banda amb els despatxos i a l'altra amb la biblioteca, i connecta en línia recta amb el passadís d'accés a les aules. La posició de l'escala principal d'accés al primer pis queda un altre cop condicionada per altres elements del projecte, en aquest cas per una de les terrasses, i se situa, fora del vestíbul, en un espai de pas cap a les dependències del metge.

Les aules mantenien l'orientació única al sud i formaven part d'un conjunt més gran que englobava una peça de guarda-roba i un espai d'aula complementària al mateix passadís d'accés a les aules. La dimensió de l'aula era la més petita dels quatre projectes (6,8 m d'amplada per 7,6 m de llargada), però amb la suma de l'espai d'aula complementària aquesta superfície es veuria incrementada amb 31 m². La posició de les aules era idèntica a la del primer projecte, sis aules a cada pis, agrupades de tres en tres i separades, en aquest cas, per un accés secundari a la planta baixa i per un espai de magatzem de material a la planta primera, a banda de la peça de guarda-roba que separava totes les aules. Martino intentà donar un valor afegit a cada aula creant un espai més ampli i compartimentat, que denominà com a aula complementària, de 31 m², en el mateix passadís d'accés a les aules i amb una il·luminació de nord.

Tot i seguir amb la segregació de nens i nenes, el segon projecte de Martino ja no s'esforça per separar l'accés a l'escola i col·loca l'escala principal després del vestíbul, de manera que nens i nenes comparteixen aquest espai previ a l'accés a les aules. Al primer pis hi podem trobar, a part del bloc d'aules i serveis, la cuina i l'office, connectats per un pas a una terrassa secundària, i el menjador en relació a la gran terrassa de la façana principal. Sobta aquest canvi que es produeix en el projecte de 1933, en què desapareix per complet la coberta inclinada de teula plana vermella i apareixen una sèrie de terrasses vinculades al menjador, com hem vist en el projecte del G.A.T.C.P.A.C. Un dels punts clau en la construcció d'edificis escolars per a l'arquitectura moderna era, precisament, la substitució de la teulada per terrasses, i així es donava la possibilitat d'organitzar classes a l'aire lliure. També incorpora l'exercici físic al programa de l'escola per mitjà d'una piscina que emplaça al nord-est de la parcel·la, amagada de l'accés principal, a diferència del projecte dels arquitectes racionalistes.

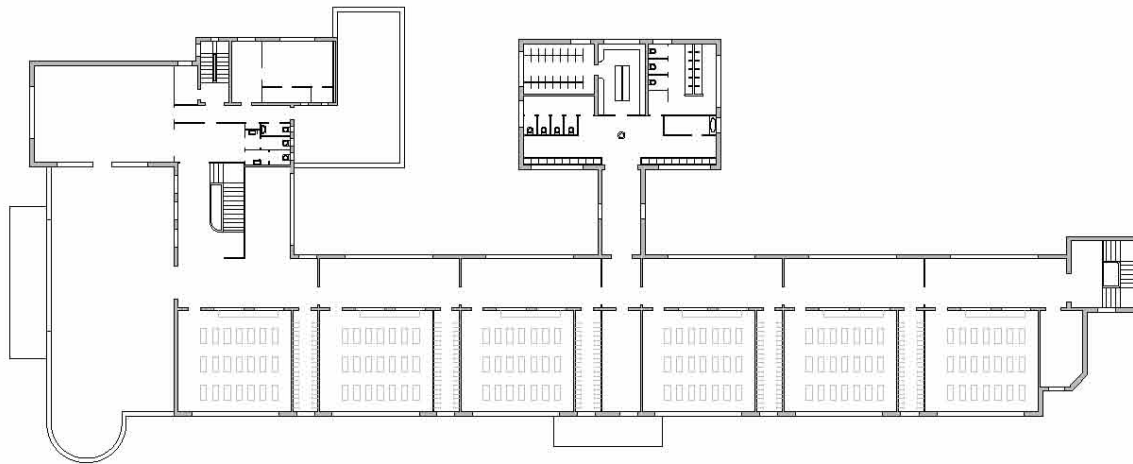
L'alçat sud del projecte de Martino d'octubre de 1933 pren elements de la composició de façana de l'avantprojecte de Churruga i Ribas Seva, s'adapta a la distribució del seu primer projecte i hi aplica unes pinzellades de racionalisme, encara empeltat de Noucentisme. En aquesta proposta, desapareix la base de carreuó de pedra calcària i la coberta inclinada es transforma en una gran terrassa, on el propi mur de maó de la façana fa un coronament lineal que alhora funciona de barana. Pel que fa a les obertures de la façana, intenta reduir les parts massisses de la proposta de setembre de 1932 i proposa una finestra contínua per a cada aula, que s'alterna amb agulles d'obra vista, i les finestres dels respectius espais de guarda-roba. A l'alçat oest, d'accés al grup escolar des del carrer Rafael Llopart, col·loca sobre l'entrada unes lletres amb el nom de "Escuelas Municipales", segurament per reafirmar la funció de l'edifici, ja que la proposta es desmarca de l'aire noucentista del primer projecte però no acaba d'adoptar el reduccionisme formal de l'arquitectura racionalista.

La documentació generada per aquest projecte és, segurament, l'estricta i necessària per a la seva aprovació per part del consistori sitgetà. Plànols d'emplaçament, planta de fonaments, planta baixa i primera, alçats, seccions longitudinals i transversals, i alguns detalls de la piscina i de la casa del conserge.

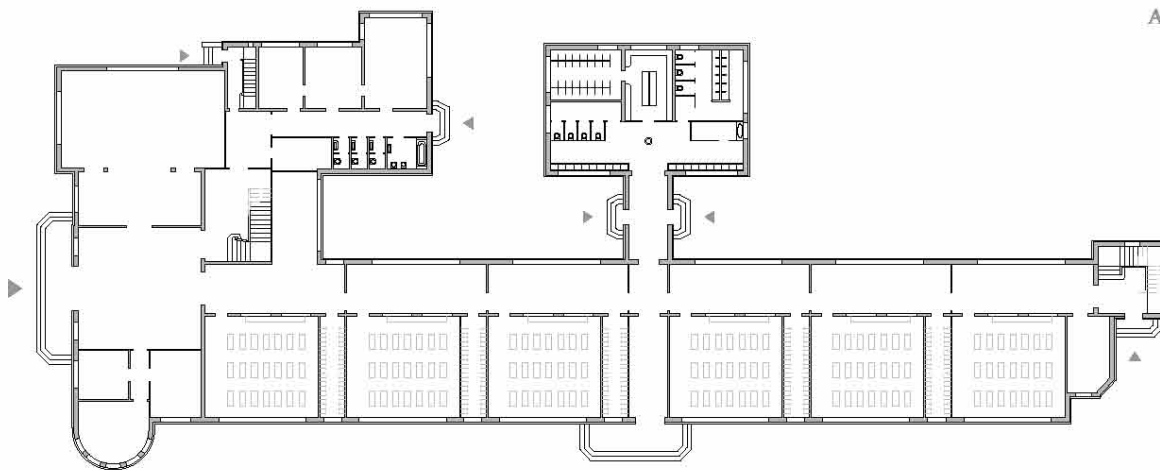
Les referències al projecte de Churruca i Ribas Seva són obvies però Martino es resistí a repensar totalment la seva primera proposta. Tot i ajustar el pressupost del projecte en 408.777 ptes. i la seva aprovació unànime per part del consistori, la proposta no es va realitzar. Les eleccions municipals de principis de 1934 van comportar un canvi d'alcalde i un endarreriment en la voluntat de construcció del grup escolar, que es va encadenar amb la revolució d'octubre i, finalment, l'arribada de la guerra sense haver materialitzat l'obra.

Alcat sud

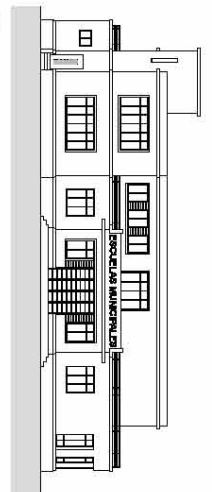

P1

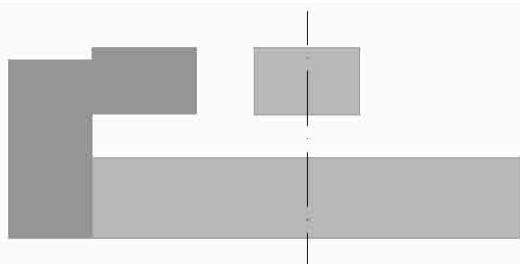
PB

Alcat oest

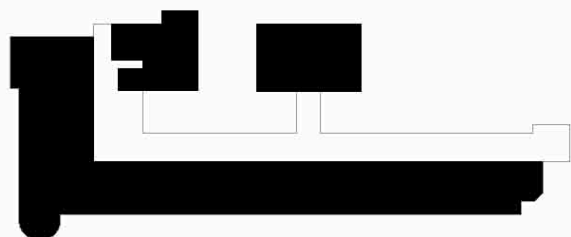

Escala: 1/500

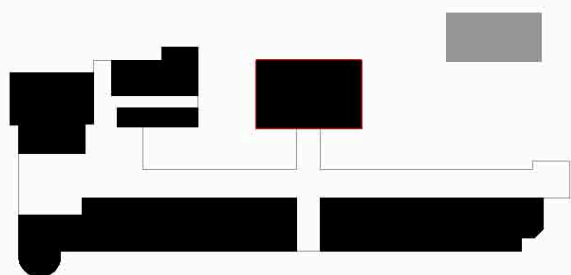

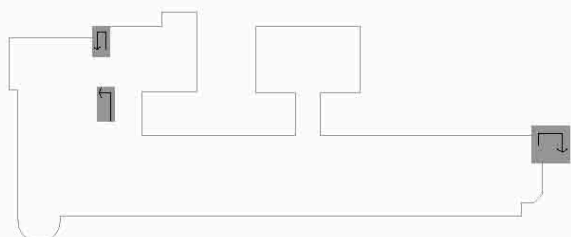
ESQUEMA COMPOSITIU

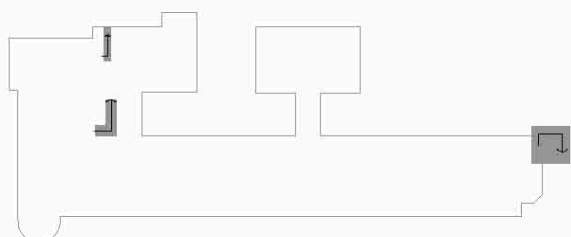
Funcionalitat
P1

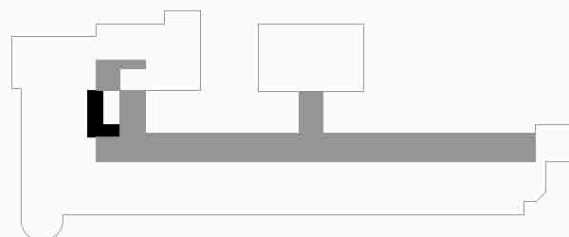
Funcionalitat
PB

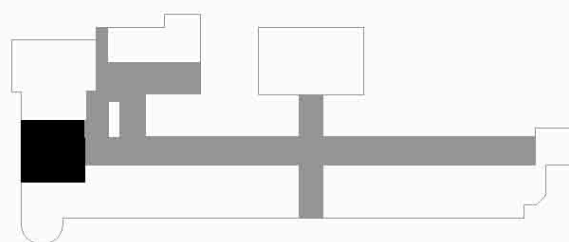
Posició de les escales
P1

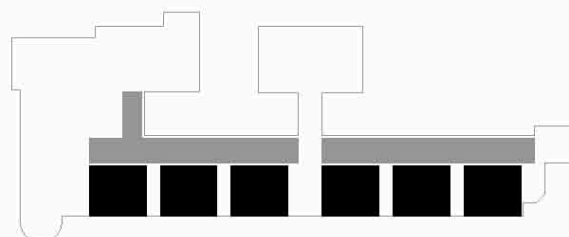
Posició de les escales
PB

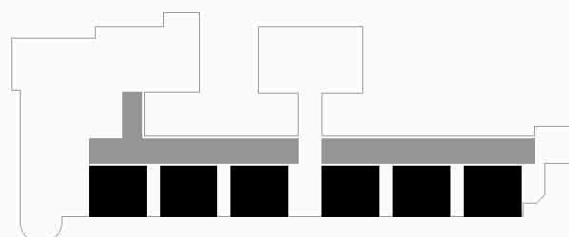
Espais de relació
P1

Espais de relació
PB

Posició de les aules
P1

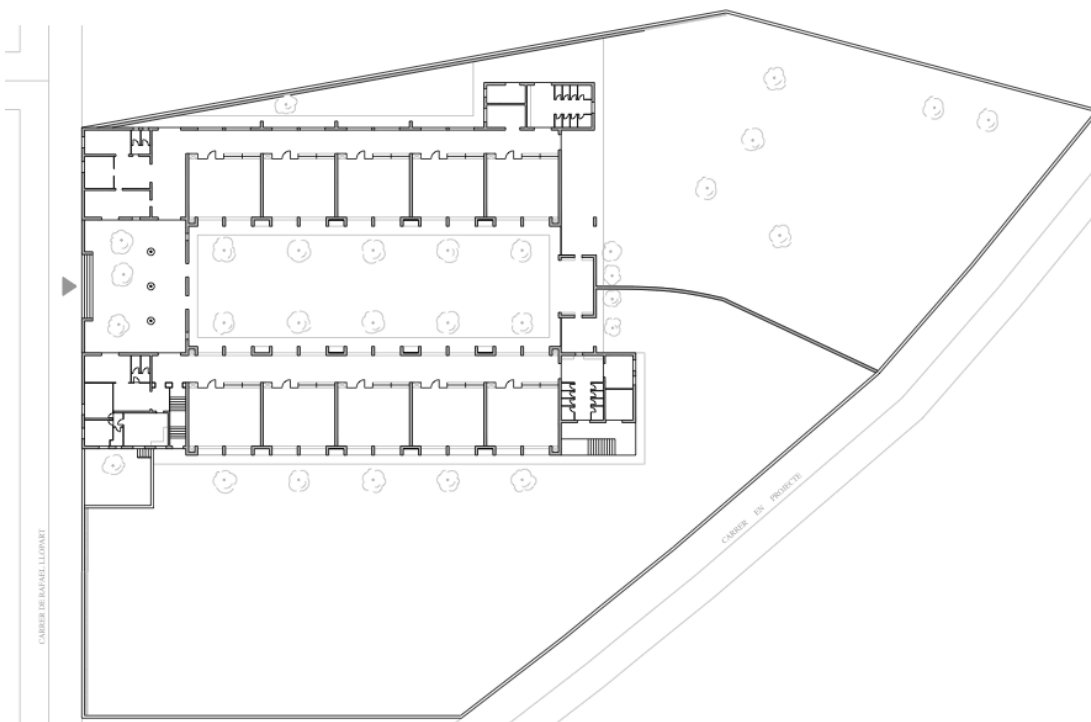

Posició de les aules
PB

ESQUEMA FUNCIONAL

Coderch, juliol de 1948

La proposta de José Antonio Coderch arribà quinze anys després dels projectes de Martino i del G.A.T.C.P.A.C., i nou anys després d'acabar la guerra civil. El pas del temps i el resultat de la guerra havien esborrat el rastre de la poca arquitectura racionalista que s'havia construït a l'Estat. Coderch, que va fer la guerra com a tinent a l'exèrcit de Franco, sembla que havia anat al local del G.A.T.C.P.A.C. vestit d'uniforme i se n'endugué les revistes A.C. ("Actividad Contemporánea") que editava el grup d'arquitectes moderns. L'estudi d'aquesta revista, manifest de l'arquitectura racionalista, i la influència dels projectes dels arquitectes Gio Ponti i Bernard Rudofsky, que apareixien a les revistes d'arquitectura italianes que Coderch fullejava quan era a la Direcció General d'Arquitectura l'any 1940, com per exemple *Architettura*, *Lo Stile* i *Domus*, van servir de referència i van posar ordre a les intuïcions del que més tard va esdevenir la seva arquitectura mediterrània (Sustersic 2000: 10).

Cal tenir en compte que l'agost de 1947 havia dibuixat els plànols de la Casa Garriga Nogués a Sitges, i que aquests havien despertat l'interès del mateix Gio Ponti. L'estiu següent, per al projecte de grup escolar, plantejava l'edifici de l'escola com una de les moltes cases mediterrànies que va construir a la vila. Ubicat al nord del solar, a diferència de les altres propostes el projecte es desplegava en una sola planta i ocupava una superfície de 1.402,30 m². El programa preveia deu aules, despatx del director, sala de professors, sala de professores, dormitoris, cuina-menjador, biblioteca, infermeria, magatzem i serveis. El fet de disposar totes les aules en un sol nivell obligava Coderch a neutralitzar el pendent del terreny tot fent un lleu desmunt i un reblert una mica més important. Tot i així, la posició central de l'accés minimitzava el moviment de terres.

Precisament, aquest accés també es plantejava per la façana oest, però passant per un atri parcialment porxat que funcionava de distribuïdor i que separava les circulacions per a nens i per a nenes, i permetia una entrada directa al pati entre aules. Coderch tornà a recuperar la teulada inclinada per al seu projecte de grup escolar, no tant per influència de l'arquitectura escolar del Noucentisme sinó com a repetició d'una manera de fer en els seus projectes domèstics i que podem veure, per exemple, en les similituds amb la casa Garriga Nogués.

La proposta de Coderch es desplegava en planta baixa i comprenia 10 aules agrupades de 5 en 5 i separades per un pati tancat. Les aules, cinc per a nens i cinc per a nenes, amb circulacions independents, tenien una superfície de 52 m² i estaven orientades estrictament al sud i separades per un pati tancat al voltant de les aules i accessos.⁵ La part sobrant del solar estava partida en dos patis que mantenien la segregació entre nens i nenes.

El contacte de les aules amb l'exterior només té lloc en el projecte de Coderch. Tot i que era una de les preocupacions del G.A.T.C.P.A.C., l'avantprojecte de Churrua i Ribas Seva a priori no contemplava una relació directa de l'aula amb l'exterior. Com hem vist, en el cas dels projectes de Martino tampoc hi ha cap relació de l'aula amb l'exterior.

Les façanes del projecte de Coderch són una continuació de la seva arquitectura mediterrània, que havia estat formalitzant des de principis dels anys 40. Una sola planta, murs emblanquinats a la calç i cobertes inclinades de teula àrab formen un conjunt que podem associar ràpidament a l'arquitectura popular o arquitectura vernàcula construïda, en aquest cas, a Sitges, però que tot i així no deixa de banda moltes de les solucions proposades per l'arquitectura d'avantguarda. L'alçat principal, a l'oest i en contacte amb el carrer Rafael Llopart, té un porxo de pilars de fusta, sabates i bigues, que dona accés al nucli principal que és el pati mínim entre aules, a través de dues portes amb reixa de fusta tornejada acompanyades d'unes finestres andaluses amb reixa. Aquesta configuració, típica de la corrala, es contraposa a l'alçat sud, més modern, amb l'aula com a element de composició i de repetició, creant un ritme ample-estret. Les aules tenien cadascuna dues obertures directes a l'exterior, amb unes dimensions aproximades de 2,90 m d'ample per 2,50 m d'altura i protegides amb una solució de persiana semblant a la que podem trobar a la planta baixa de la casa Garriga Nogués, malgrat que aquestes eren fixes i era el propi tancament que s'enretirava del pla de façana per a protegir-se.

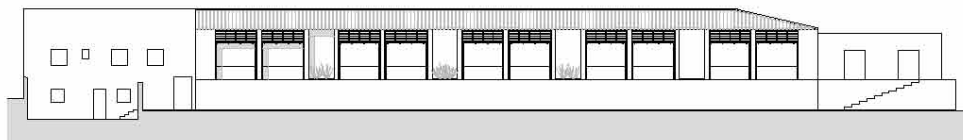
Entre el material conservat del projecte de grup escolar hi ha un aixecament topogràfic del nostre solar realitzat, ja l'any 1944, pel mateix José Antonio Coderch. Per al projecte de 1948 preparà plànols d'emplaçament, planta,

⁵ El projecte de Martino, de setembre de 1932, contemplava un total de 12 aules, repartides en 2 pisos i agrupades de 3 en 3. L'avantprojecte del G.A.T.C.P.A.C. proposava, també, 12 aules repartides en dos pisos, i distribuïdes en un grup de 5 i una de separada. El segon projecte de Martino, l'any 1933, col·locava les aules de la mateixa manera que en el projecte de setembre de 1932, amb la diferència que les separava entre elles amb una peça de guarda-roba. L'aula amb les dimensions més grans era la del projecte de Martino de 1932, amb una amplada de 6,25m per una llargada de 10m, seguida de les projectades pel G.A.T.C.P.A.C. i Coderch, que curiosament coincidien en les proporcions de 6,5m d'amplada per 8m de llargada.

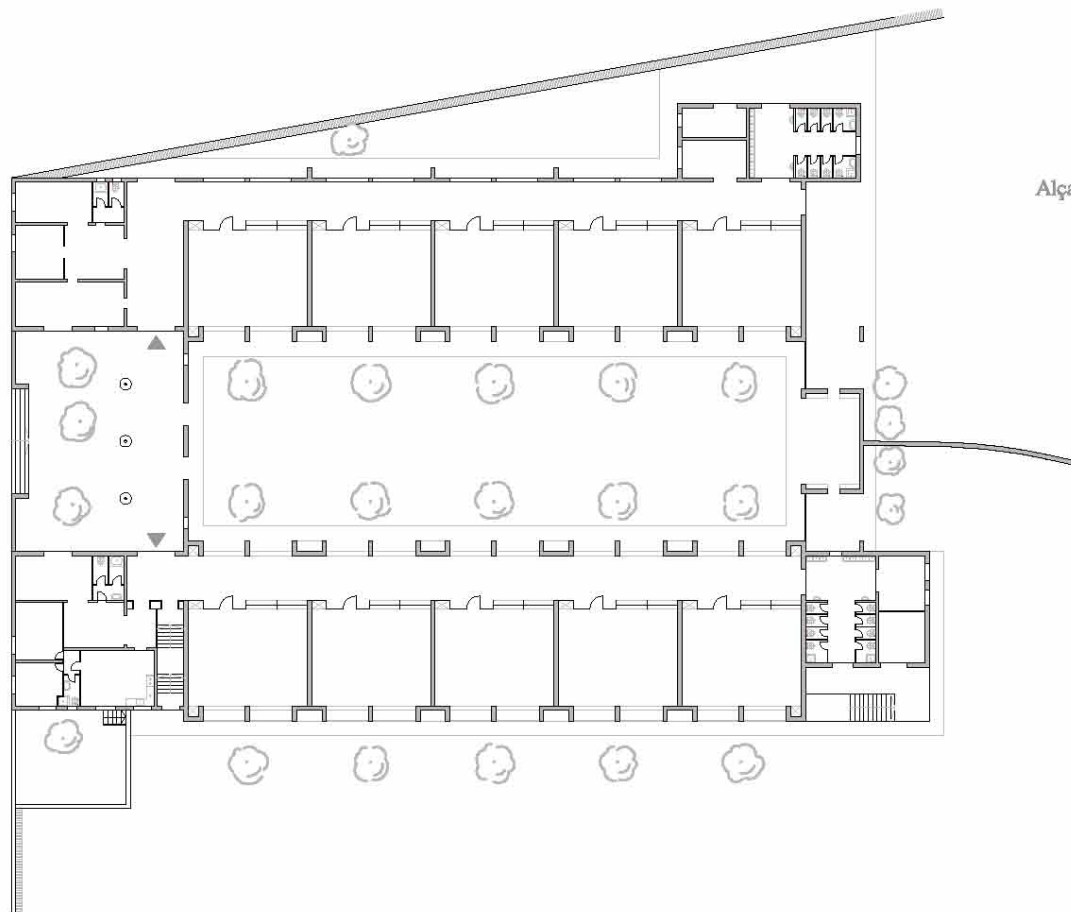
alçats, seccions longitudinals i transversals, planta i secció de detall de l'aula, i altres detalls com ara del sostre de formigó armat.

Pel que fa a la construcció de l'escola, Coderch treballà amb la precària construcció de postguerra. Les parets exteriors estaven formades per dos fulls de 10 centímetres de gruix, de totxana col·locada amb morter de calç grassa, units cada metre per una filera de maó massís aparellat a través (AHMS: Coderch 1948: 1). Les cobertes de les dependències dels professors, professores, habitatge del conserge i lavabos eren de terrat a la catalana sobre sostre de formigó armat. Les cobertes de les aules eren de teula àrab sobre solera ceràmica, suportada per un entramat d'encavallades i bigues de fusta. Els murs exteriors s'arrebossaven amb morter de calç sobre esquerdejat de morter de pòrtland hidrofugat i es blanquejaven a la calç. També es blanquejaven a la calç els sòcols i murs de paredat vist (AHMS: Coderch 1948: 2).

El pressupost, de 1.369.125,02 ptes., inferior al límit de 1.400.000 ptes. ordenat pel consistori, no va ser suficient per a dur a terme la realització de l'esperat grup escolar.

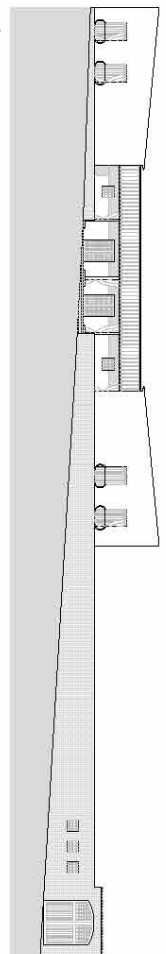

Alçat sud

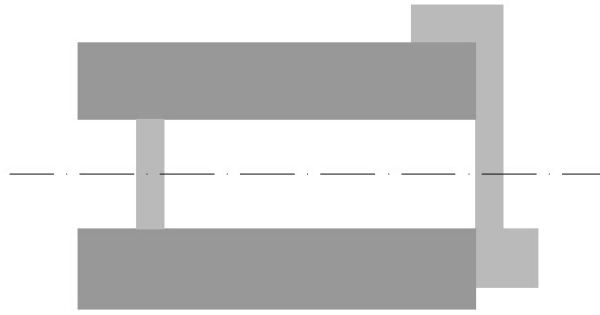
PB

Alçat oest

Escala: 1/500

ESQUEMA COMPOSITIU

Funcionalitat

Espais de relació

Posició de les aules

ESQUEMA FUNCIONAL

Balanç comparatiu: el grup escolar de Sitges com a mirall de l'arquitectura catalana del període

La irrupció de l'arquitectura racionalista a la Catalunya dels anys 30, per bé que tardana, alterà la pràctica de la generació immediatament anterior, però això no obstant, és cert que la influència i la vitalitat del Grup d'Artistes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània, creat l'any 1930, és sovint discutida. L'inici de la guerra civil, l'any 1936, va posar punt i final al grup d'arquitectes, amb una obra construïda relativament escassa i amb les seves publicacions censurades pel règim franquista fins la dècada de 1950.

A l'estudi de cas dels projectes de grup escolar per a Sitges es fa evident la presència de les idees arquitectòniques del racionalisme en cadascuna de les propostes, marcades per la modernitat, si bé d'una manera particular.

L'interès de Josep Maria Martino i Arroyo, amb una extensa obra clarament noucentista, per l'arquitectura racionalista, és fruit, en certa manera, de la tasca propagandística del G.A.T.C.P.A.C. Cal recordar que el 7 de maig de 1931 es donà d'alta com a soci numerari del G.A.T.C.P.A.C., i abans, a banda d'algunes cases que s'aproximaven al pensament modern, havia dissenyat les grades i equipaments de l'Autòdrom de Terramar, per als quals emprà un material de construcció modern com era el formigó. Això el portà, pel que fa al projecte de grup escolar de 1932, a incloure certes directrius marcades en les publicacions del grup d'arquitectes, però sense deixar la composició clàssica del Noucentisme. Després de la interrupció del projecte dels companys Churruga i Ribas Seva, Martino plantejà una proposta més propera a l'arquitectura moderna, tot i que demostrà, en aquest cas, poca solvència i un excés de mimetisme.

Els vincles entre José Antonio Coderch i l'arquitectura racionalista es donen ja en els seus anys de formació. Per bé que els professors de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona no tenien una bona predisposició cap a una nova arquitectura, l'any 1934 l'Associació d'Alumnes de l'Escola havia organitzat un cicle de conferències amb el títol: "Quina orientació cal que prengui l'arquitectura contemporània a Catalunya?". El segon convidat que va parlar als estudiants va ser Josep Lluís Sert, que llavors ja havia treballat a París amb Le Corbusier i havia fundat el G.A.T.C.P.A.C. amb l'objectiu de promoure l'arquitectura moderna i vincular-la a l'arquitectura mediterrània. En aquest sentit es dirigien les publicacions de la revista *A.C.*, que en els números 18 i 21, de 1935 i 1936 respectivament, estaven dedicades a l'arquitectura popular mediterrània i als elements de l'arquitectura popular eivissenca. L'estudi d'aquestes revistes i de les revistes d'arquitectura italianes on apareixien projectes dels arquitectes Ponti i Rudofsky, com ara l'Hotel a Capri de l'any 1938, clars referents per a Coderch, són la base de l'arquitectura mediterrània que promulgà aquest arquitecte.

L'afany del G.A.T.C.P.A.C. per posar l'arquitectura moderna al servei de la societat deixà una profunda empremta que va superar totes les adversitats i les traves del règim franquista. De tal manera va arribar a ser el punt de partida per a la generació d'arquitectes posterior a Coderch, que van coincidir l'any 1951 i van formar el Grup R, a Barcelona, amb la intenció de recuperar la modernitat en l'arquitectura. Com hem vist, el projecte de Coderch tampoc es va construir. Sitges hagué d'esperar a que l'any 1957, any en el que mor Josep Maria Martino, per a que el seu fill, Josep Anton Martino i Carreras projecti l'edifici que s'inaugurà l'any 1960. Ens hem aturat en les propostes construïdes perquè l'edifici construït, poc compromés, difícilment entraria al fil que hem estirat.

Així doncs, ens sembla que les quatre propostes de grup escolar, mirall de l'arquitectura catalana del període, estan tocades en menor o major mesura pel debat encetat per l'avantguarda dels anys 30, amb totes les seves febleses estructurals.

Part III.
Recull de material textual i gràfic

"Las Escuelas Graduadas. Conferencia del Sr. Martino"

(El Eco de Sitges 15-05-1932: 3); reproduït a (Conesa 2011: 355-359).

"Al atardecer del día 11, ante un auditorio integrado por todas las clases sociales, que llenaba a rebosar el Salón Consistorial, el ilustrado arquitecto D. José María Martino Arroyo, a quien el Ilustrísimo Ayuntamiento ha confiado los planos para la construcción de las Escuelas Graduadas, dio una interesantísima conferencia sobre los edificios escolares, la educación y la instrucción de la niñez.

Presidió el acto el Alcalde D. José Costa, ocupando el estrado muchos concejales. Hecha por la presidencia la presentación del conferenciante, éste comenzó diciendo, poco más o menos:

Honrado por la Comisión de Cultura de este Municipio con el encargo de confeccionar el ante proyecto del Grupo Escolar que se propone construir, es un deber ineludible explicar a la genuina representación de la Villa de Sitges lo que debe ser una escuela en los tiempos presentes, o sea, que no solamente ha de tenerse en cuenta estructura o parte material del edificio, sino que debe tenerse en cuenta todo, ya que no es nada si no se logra infundirle un espíritu, una vida, lo que no puede lograrse sin compenetrar en los deseos y las necesidades de la población. Las corrientes evolucionan en todos los aspectos y, por tanto, no escapan de la corriente general las construcciones escolares.

Para la compenetración de la función escolar, partiremos, dijo, del principio que la Escuela es un centro esencialmente social de instrucción y de educación. Los padres pueden contribuir en la formación del niño, pero la Escuela, cuanto más se complica la composición de la sociedad, más intensamente debe considerarse función social para la preparación de los ciudadanos de mañana. La Escuela, pues, es imprescindible y no puede considerarse verdaderamente civilizado el pueblo que no dispone de gran cantidad de Escuelas, cuya finalidad sea cuidar moral y físicamente a los alumnos, ya que descuidando la educación física poden [*sic*] resultar niños enfermizos, en quienes será difícil la formación de su voluntad.

La Escuela ha de tener medios instructivos y educativos, considerándose mucho más esencial el medio educativo, y procurar que el alumno se encuentre mejor en la Escuela que en su casa, a fin de que asista con satisfacción. Pero teniendo en cuenta el precepto de Aristóteles, el filósofo por excelencia, de que el placer es un mal y el dolor un bien, se ha de procurar dirigir por la línea media para no acostumar al niño a cosas que al entrar en la vida social, puede añorar y desviarlo en la corriente social hacia los placeres sin esfuerzos. Se ha de tener en cuenta que lo dicho respecto a educar más que a instruir, es porque la educación moral y física es la base del carácter; por lo tanto se ha de sacar la deducción de que la parte instructiva se empieza en la Escuela, ésta continua a través de la vida, mientras que la educación se acaba o no se desarrolla sino está bien arraigada, al entrar en sociedad.

La antigua división escolar de párvulos, elemental y superior ha caído en desuso en las naciones que van a la vanguardia de los medios escolares, dividiéndola actualmente en tres conceptos, o sea, el perceptivo, el conceptivo y el racional. En el primero, el niño no puede asimilar más que reflejos; en el segundo, escucha con

más atención y ya saca más consecuencias; y en el tercero ya razona el por qué de las cosas; así, pues, ya formándose el cerebro en estas tres etapas.

Las Escuelas Graduadas han de basarse pues en este sistema, dividiéndola en cinco o seis grados. No obstante, tenemos que atenernos a lo que la Ley obliga y en muchos detalles habremos de sujetarnos en una forma, hasta cierto punto empírica, pero siempre teniendo en cuenta el ajustar el cuerpo a la medida del alma y destinar los alumnos no por la edad, sino por su disposición o conocimientos.

De todas maneras se ha de considerar que la lista o reparto de alumnos dice bien poca cosa si no es asequible a las necesidades del edificio.

El arquitecto ha confeccionado un ante proyecto, pero téngase en cuenta que no tiene la pretensión de no haber hecho una cosa perfecta, por lo tanto pide la colaboración de todos para mejorarlo.

Dijo que lo más importante de toda Escuela es la clase que constituye la célula. Dijo que la clase puede ser unisexual, bisexual o mixta, dominando en el extranjero las dos últimas. En España es corriente la clase unisexual, a excepción de la de párvulos. Entiende el conferenciante que la más útil es la escuela mixta, o sea, que en la clase sean separados los dos sexos, practicándose unidos las diversiones y deportes. La orientación de las clases, respecto a la parte constructiva, ha de realizarse según la situación. El facultativo ha preferido, por la situación de Sitges, orientarlas de cara al mediodía y procurando que no haya preferencia alguna, las ha proyectado todas ellas en las mismas condiciones y con una capacidad de veinte y cinco a treinta alumnos como máximo, teniendo muy en cuenta que resulte la construcción lo menos costosa posible.

A continuación detalló las disposiciones de medida, luz, etc., manifestando que cada alumno ha de disponer a lo menos de una superficie de 1,25 metros cuadrados, haciendo constar no sólo las más precisas condiciones de higiene y salubridad, sino las pedagógicas, al objeto de que el alumno encuentre un conjunto alegre para no fatigar la visión de ellos ni de los maestros.

Era costumbre antes, decía el Sr. Martino, llenar las paredes de las Escuelas de mapas, carteles y cuadros, cosa desusada actualmente, por estimar que los alumnos de tanto ver cada día lo mismo, acaban por no interesarles nada. Por eso hoy se procura que las paredes de las escuelas estén completamente limpias.

Aconsejó instalar calefacción, a fin de que el alumno sienta en la estación invernal el mejor bienestar posible y por el bien de su salud, ya que los profesionales no creen sea perjudicial un cambio rápido de temperatura, si uno se abriga convenientemente al salir a la calle, siendo más difícil constiparse estando horas seguidas en una temperatura baja. Además con la calefacción puede hacerse la consiguiente ventilación.

Los retretes y urinarios ha de procurarse centralizarlos, que no sean muy visibles, construyéndose, adosados a los mismos, los lavabos y a ser posible sala de baño. Algunos sustentan no bañarse en las escuelas, cosa que parece poco acertada, ya que el hábito de la limpieza no es natural en el hombre y por eso es conveniente iniciarlo al niño por medio de la educación o de la costumbre.

Ponderó la importancia que tiene el campo escolar. Allí es cuando el profesor puede estudiar con más eficacia las características de los alumnos, prestándose a la vista los instintos naturales de los infantes, y este estudio, que podría llamarse psicológico, sólo puede hacerse en los grupos escolares graduados, ya que las deducciones experimentadas se pueden transmitir a los educandos de otras clases por donde han de pasar los alumnos.

Dicho campo ha de ser dividido en varias secciones, sin faltar una cubierta, pues ha de pensarse que la enseñanza al aire libre es el máximo ideal, por ser el más higiénico.

Después, el conferenciante pasó a ocuparse de las dependencias complementarias, entre las cuales considera de más importancia la Biblioteca escolar, por ser lo que despierta la afición de adquirir conocimientos a los niños más clarividentes. La Biblioteca ha de ser de libros escogidos, sin rehusar orientaciones; allí el alumno ha de encontrar la base para aprender a seleccionar lo que está más en consonancia, con lo que por natural, está dotado.

Se ocupó de la parte económica, para deducir que, si bien no es cosa secundaria el salón de actos, por exigencia de la escasez de medios económicos no se ha de prescindir, teniendo en cuenta el rendimiento cultural que puede sacarse; no responde a la carga del presupuesto.

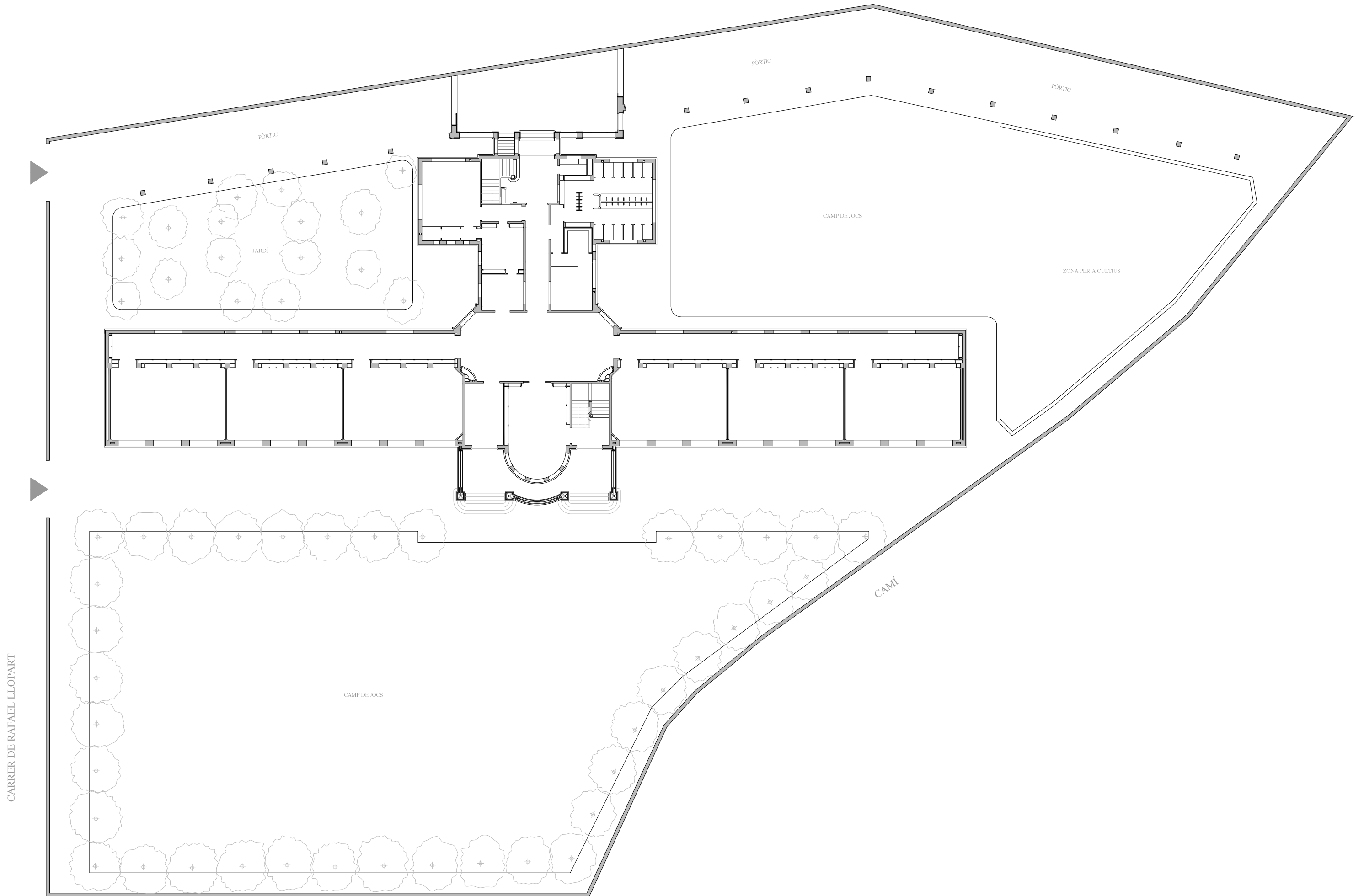
Habló de la manera de hacer las proyecciones cinematográficas con aparatos pequeños, ya que, en tal forma y con un coste muy reducido, se puede sacar gran provecho disponiendo de un archivo de películas documentales para la explicación gráfica.

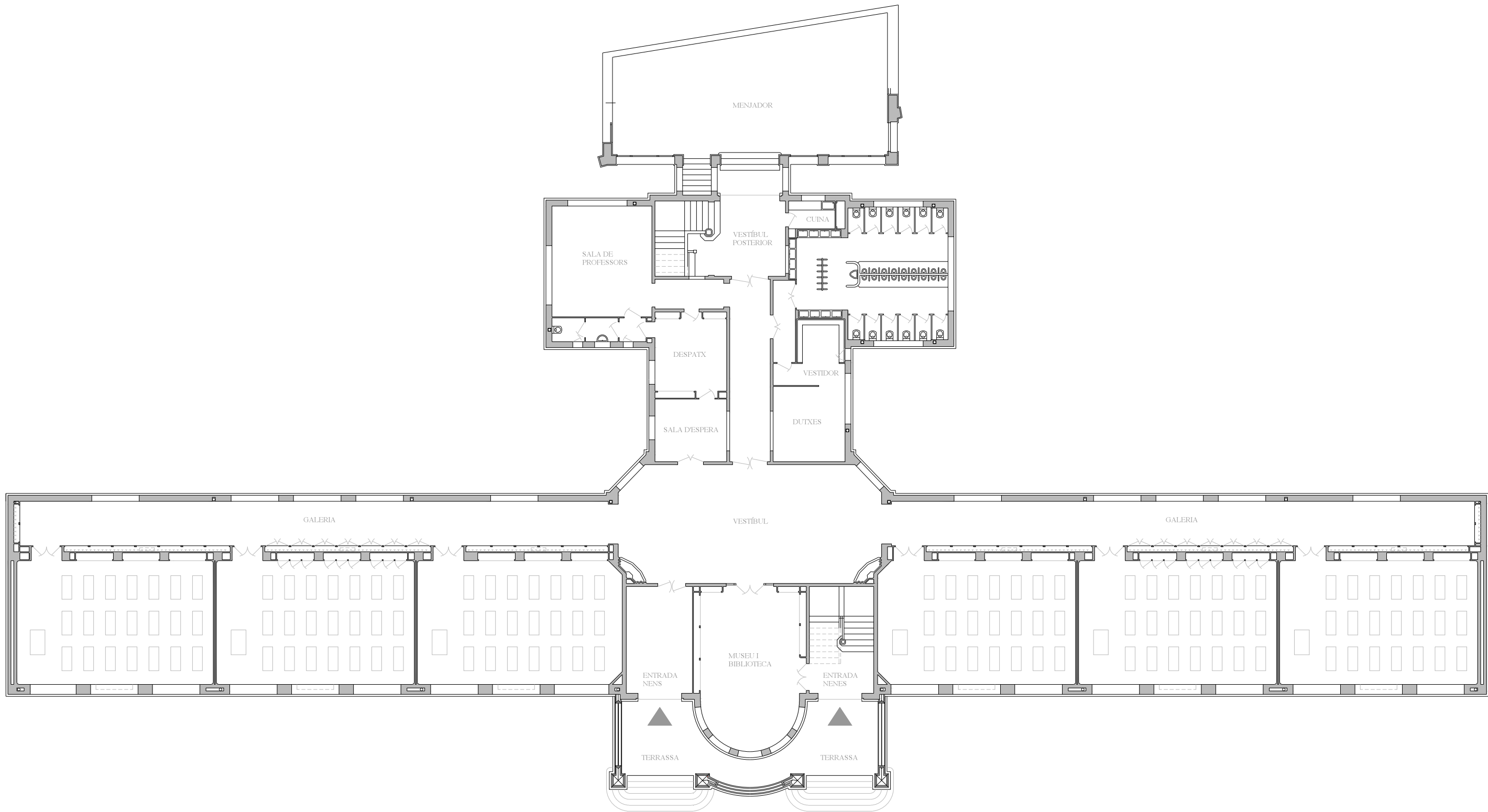
Habló, finalmente, de la instalación de cocina y cantina escolar, así como de una habitación especial para casos imprevistos de repentinas indisposiciones de los alumnos, como cosas dignas de ser estudiadas por si se cree conveniente su realización, así como también un gimnasio.

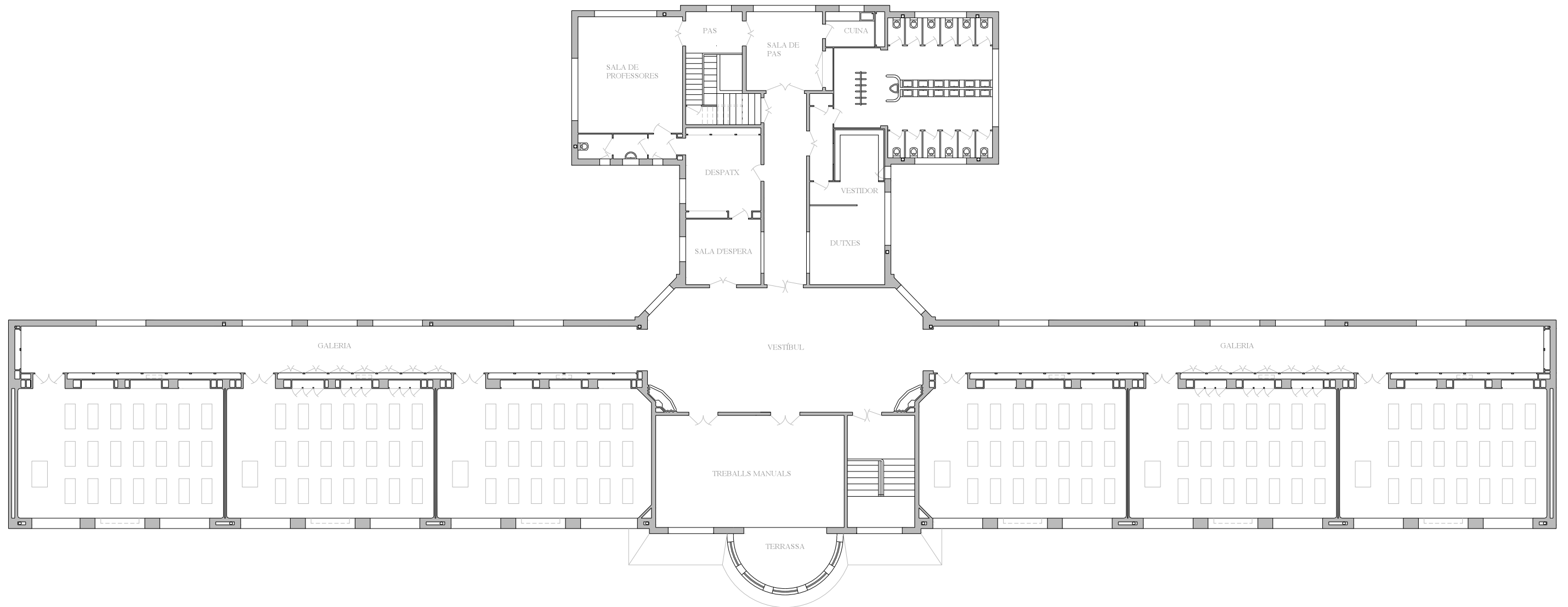
De todo lo cual sacó la deducción que una Escuela Graduada es imposible que sea una cosa barata, a pesar de hacerse con la mayor modestia, pero con la mayor dignidad; prescindiendo de ornamentaciones decorativas, ateniéndose a aquella simplicidad que, hecha en conciencia, resulta casi siempre la expresión del gran arte; manifestando en forma elocuentísima la necesidad de borrar el recuerdo tétrico del antiguo Maestro de escuela malhumorado y pellizquero; de la Escuela de paredes ennegrecidas y de escasa luz, con la actual realidad de los Maestros cariñosos y sonrientes, y los lugares escolares de tonos alegres, a fin de que los alumnos, al ser hombres, tengan siempre dentro del alma la impresión vivificadora de sus primeros pasos por este mundo.

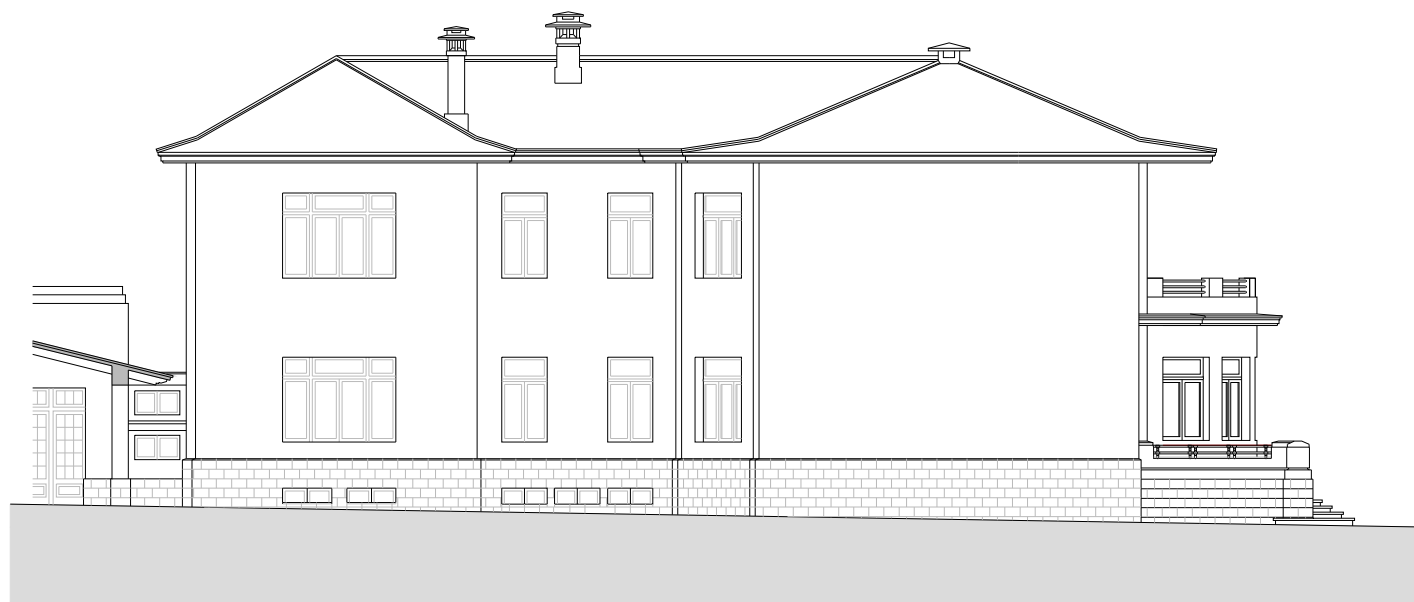
Entusiastas aplausos premiaron la importantísima disertación del señor Martino, de la cual solamente hemos dado una síntesis. Fue muy felicitado."

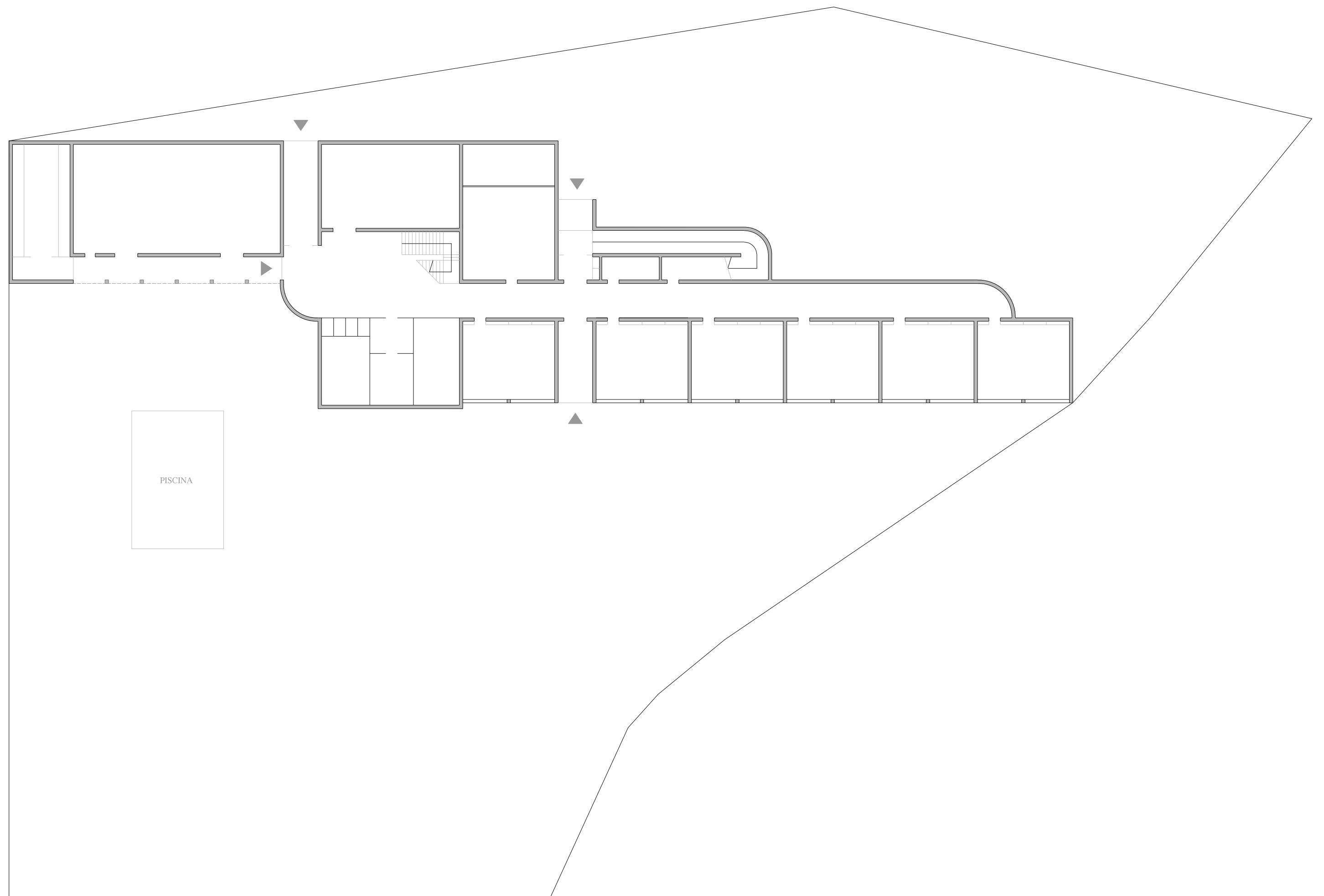

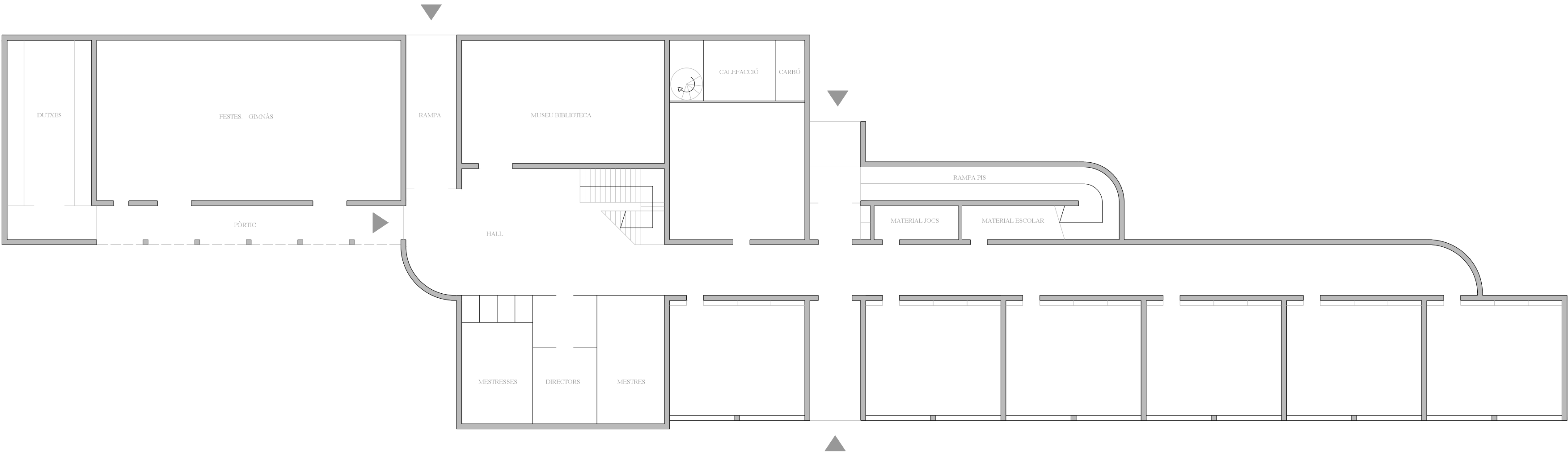
ALÇAT OEST

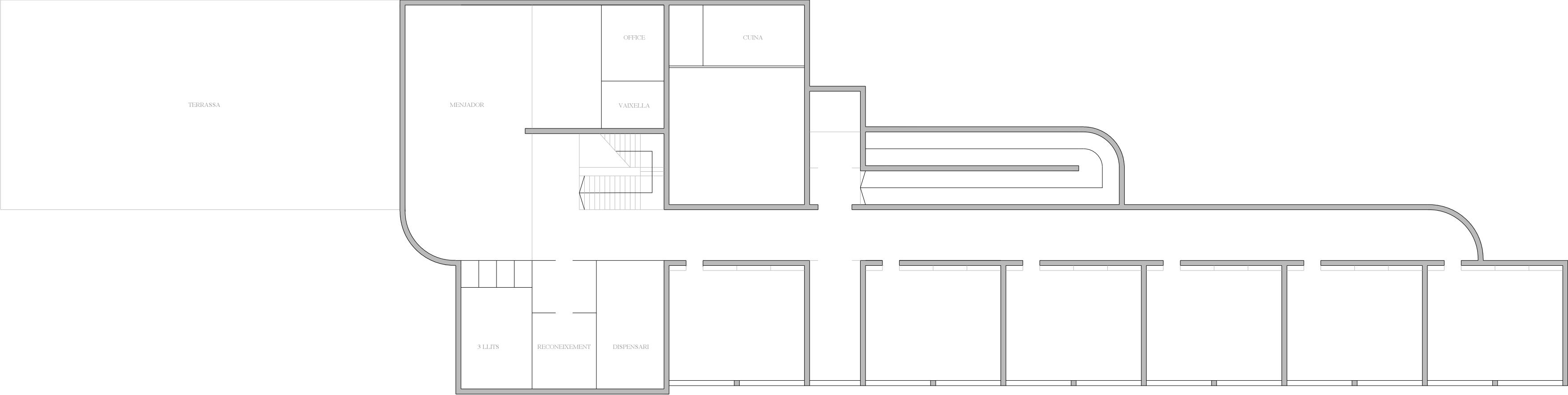

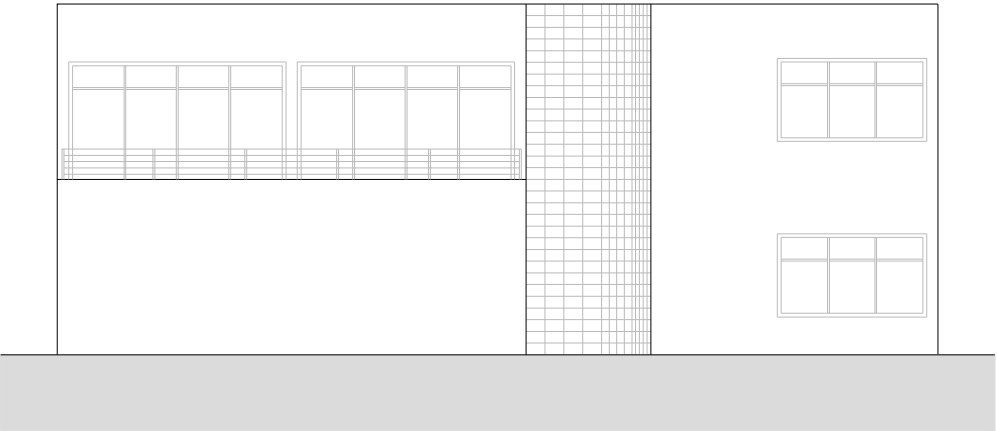
ALÇAT SUD

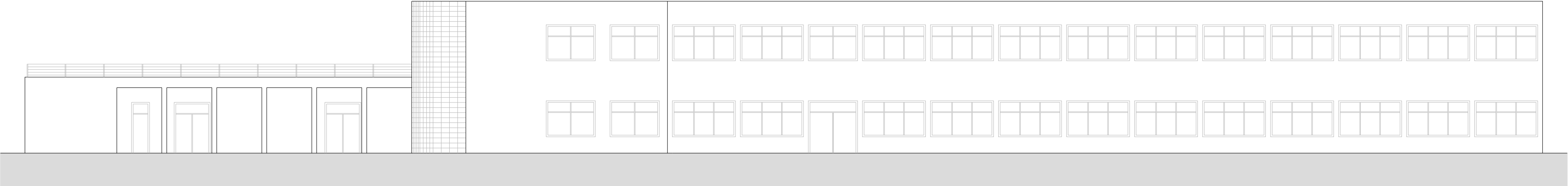

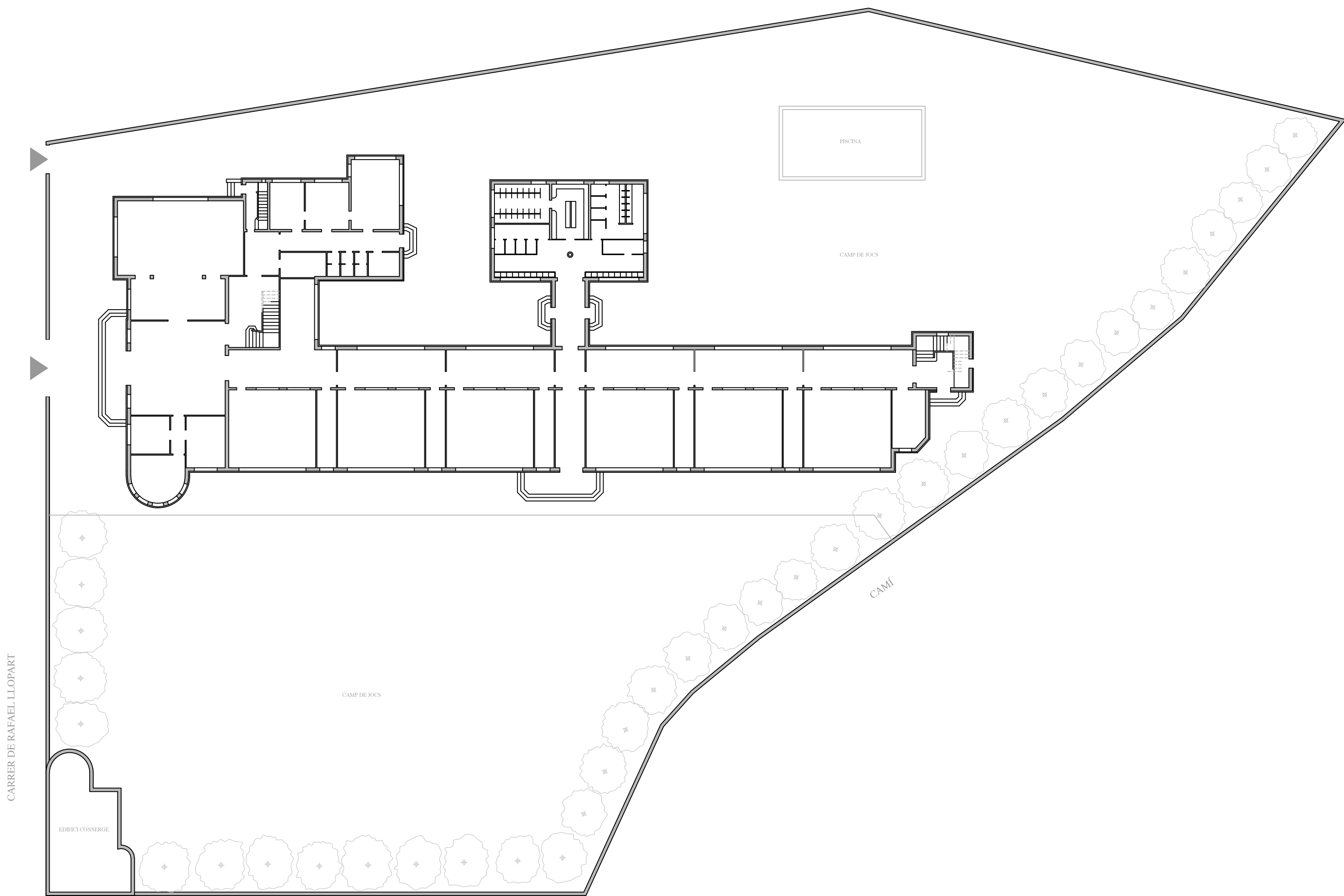

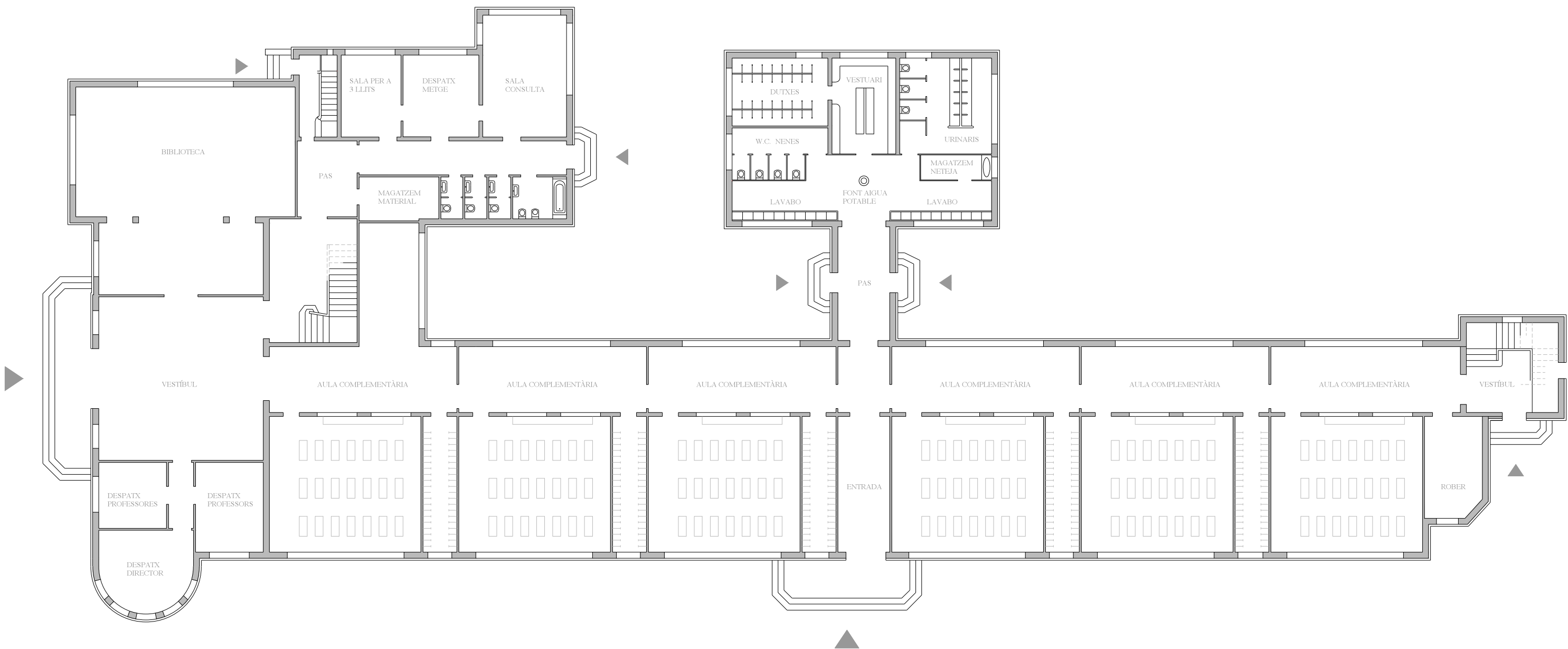

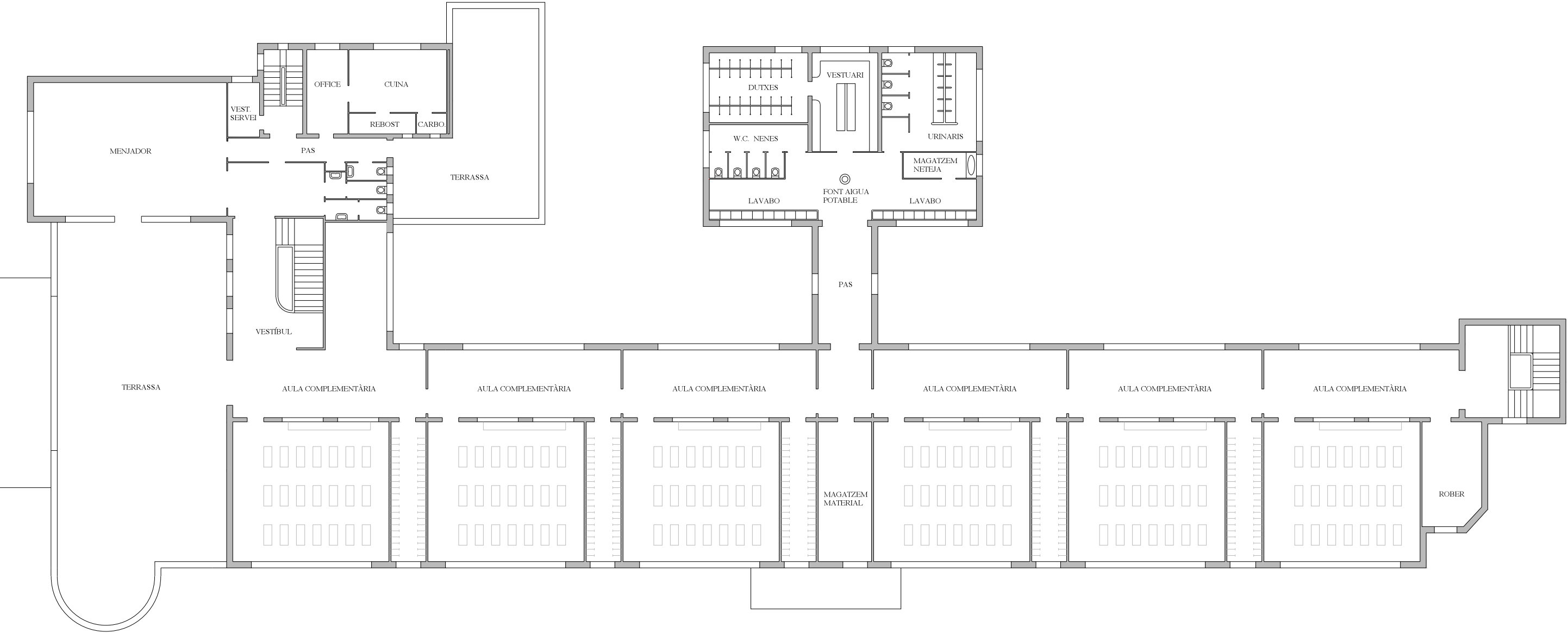
INTERPRETACIÓ
ALÇAT OEST

INTERPRETACIÓ
ALÇAT SUD

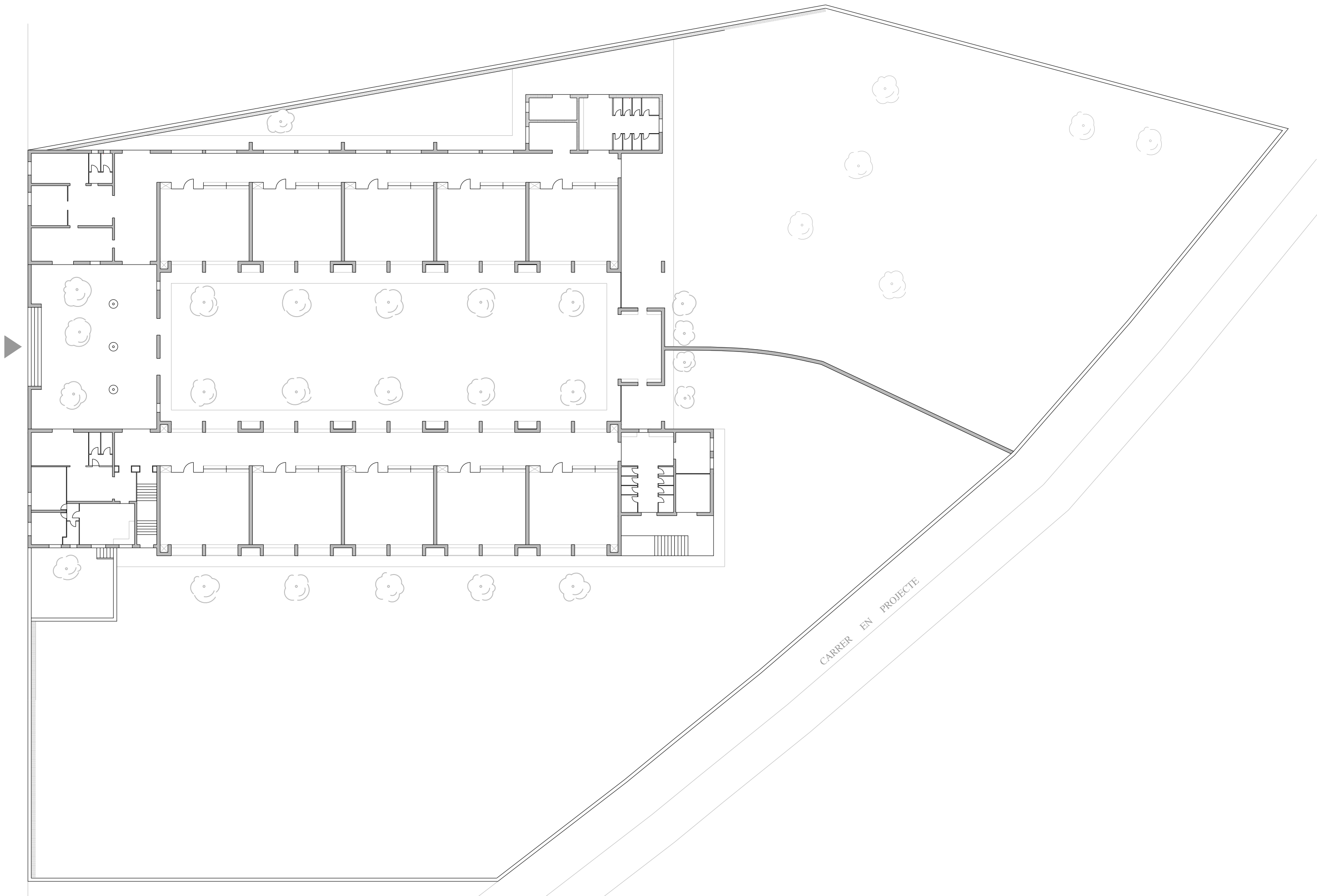

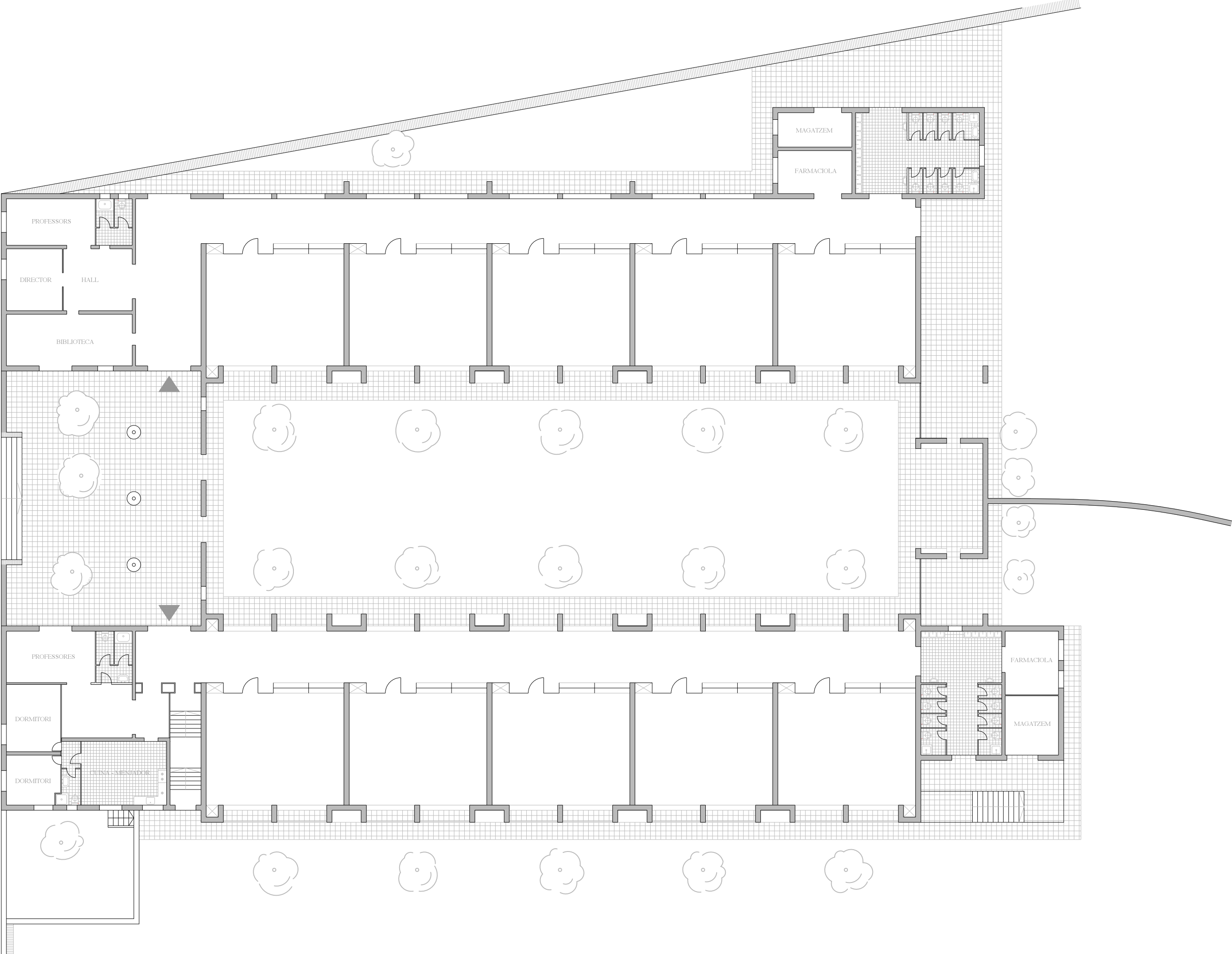
ALÇAT OEST

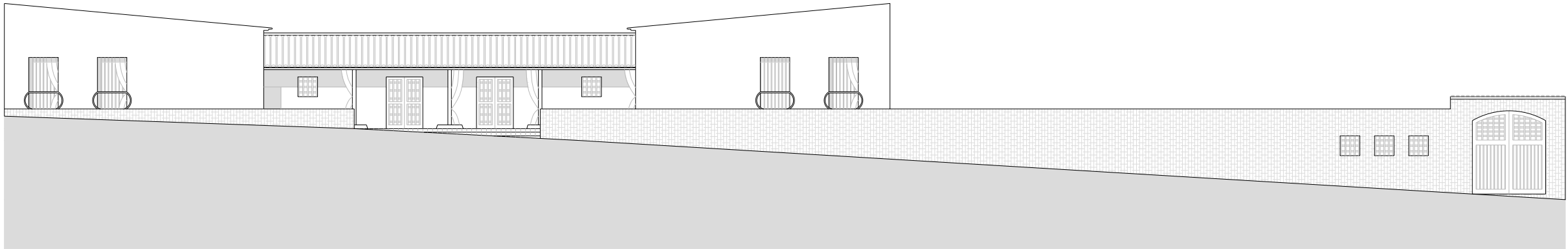

ALÇAT SUD

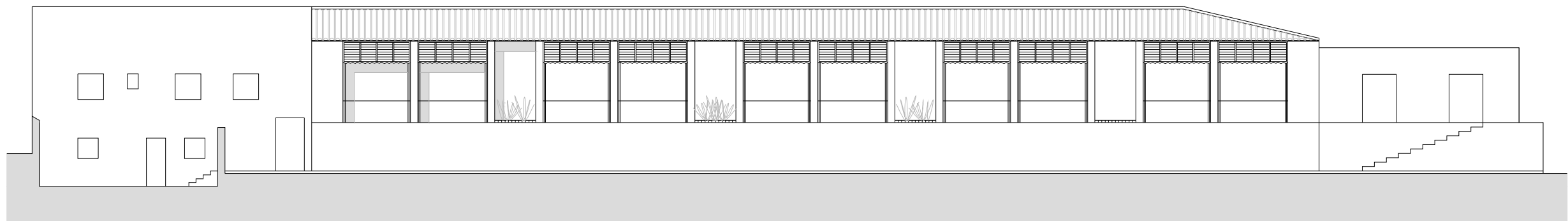
CARRER DE RAFAEL LLOPART

ALÇAT OEST

ALÇAT SUD

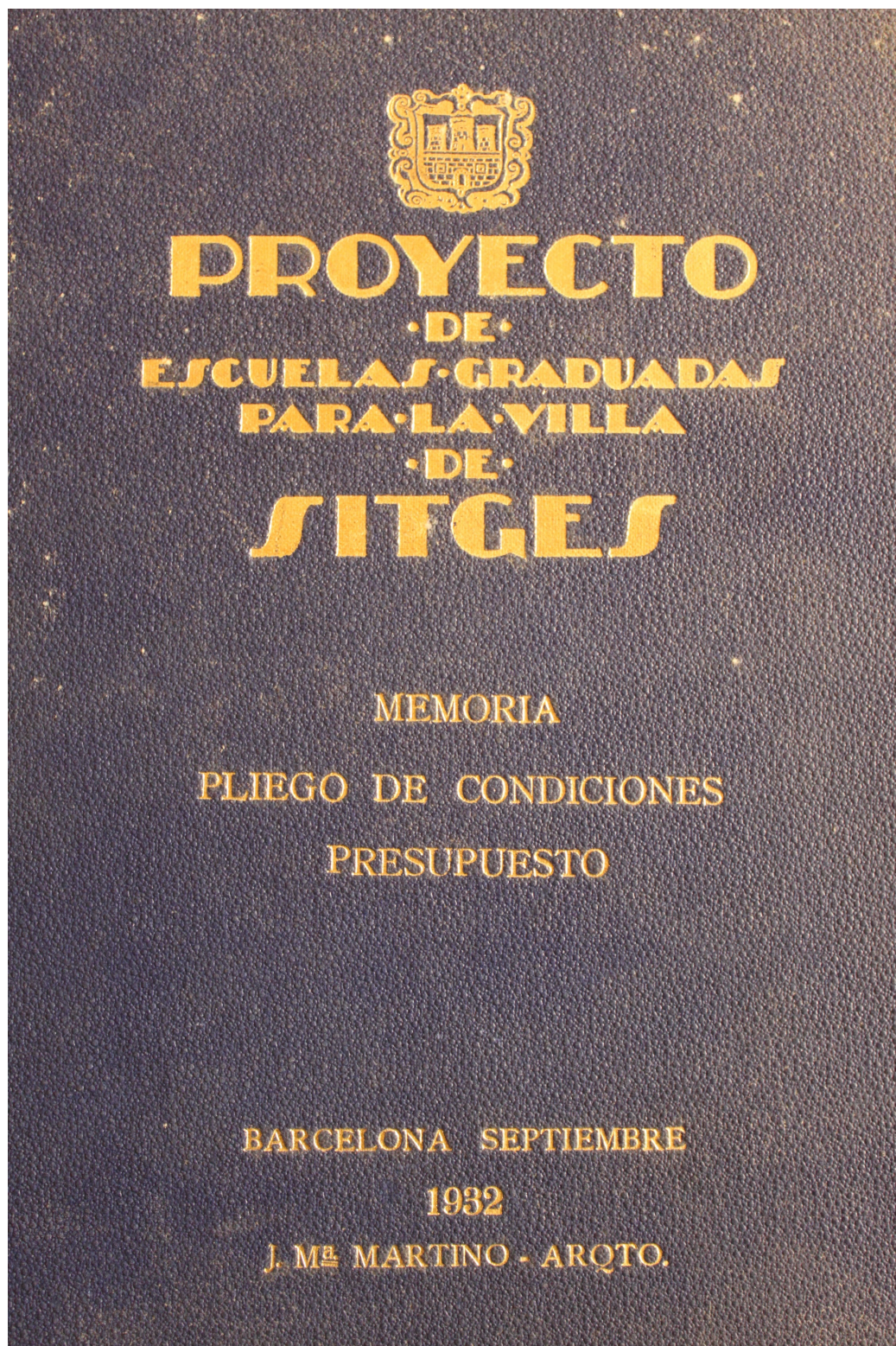
Annex

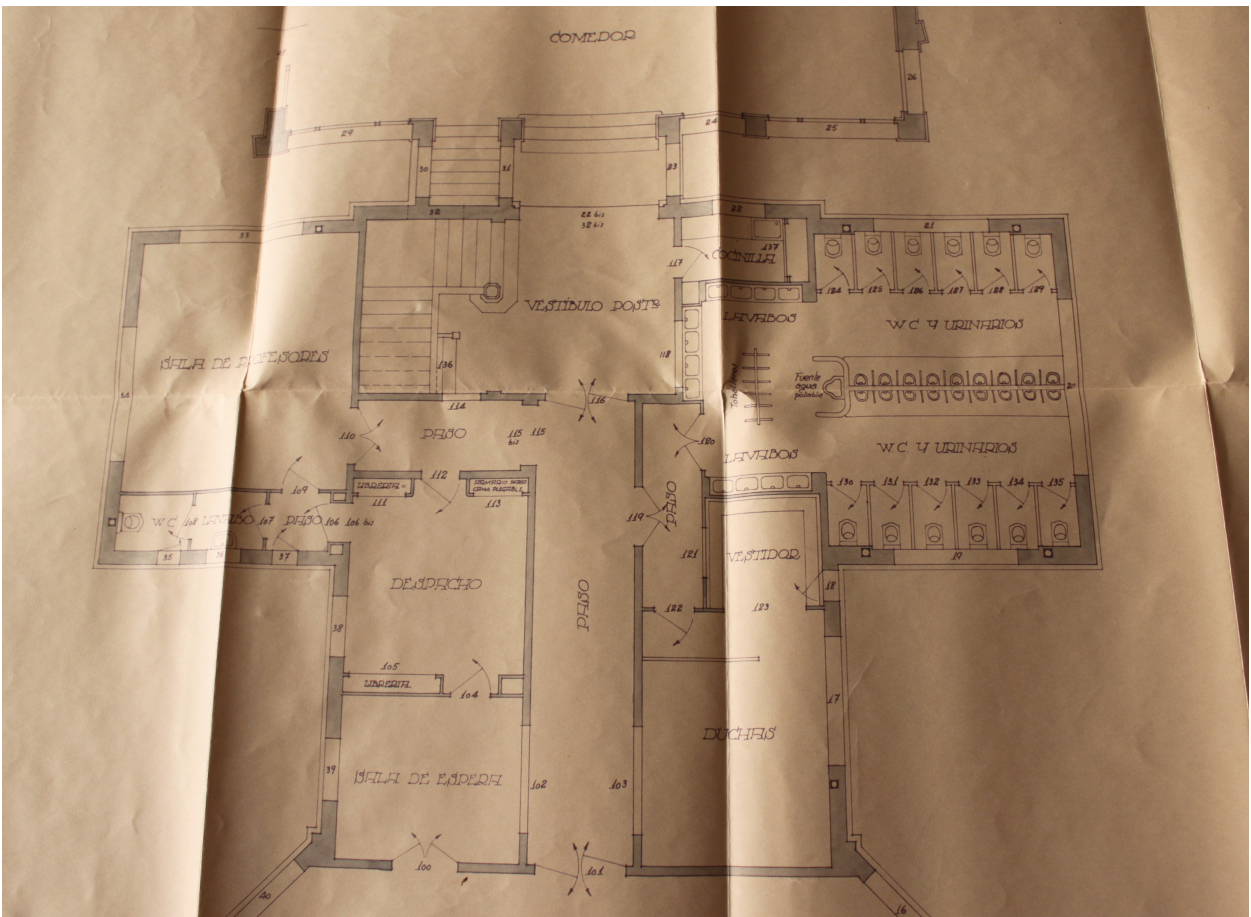
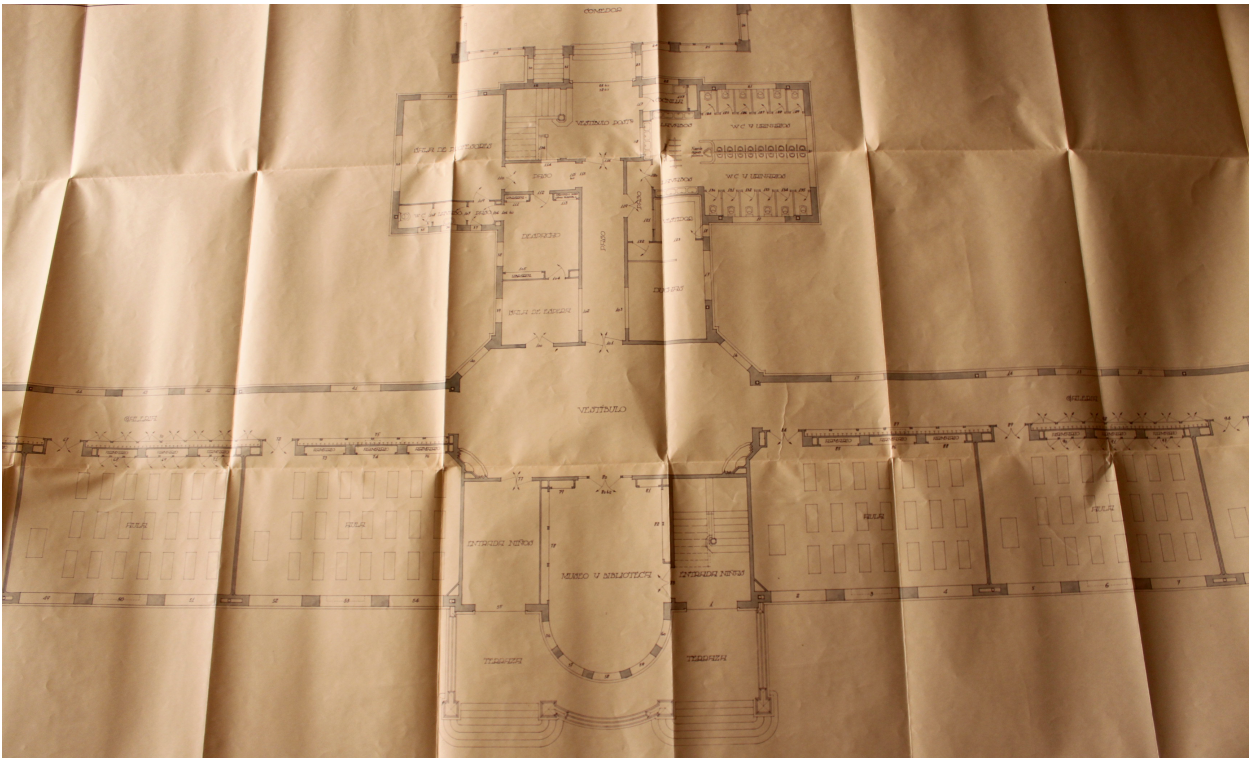
Fotografies dels plànols originals

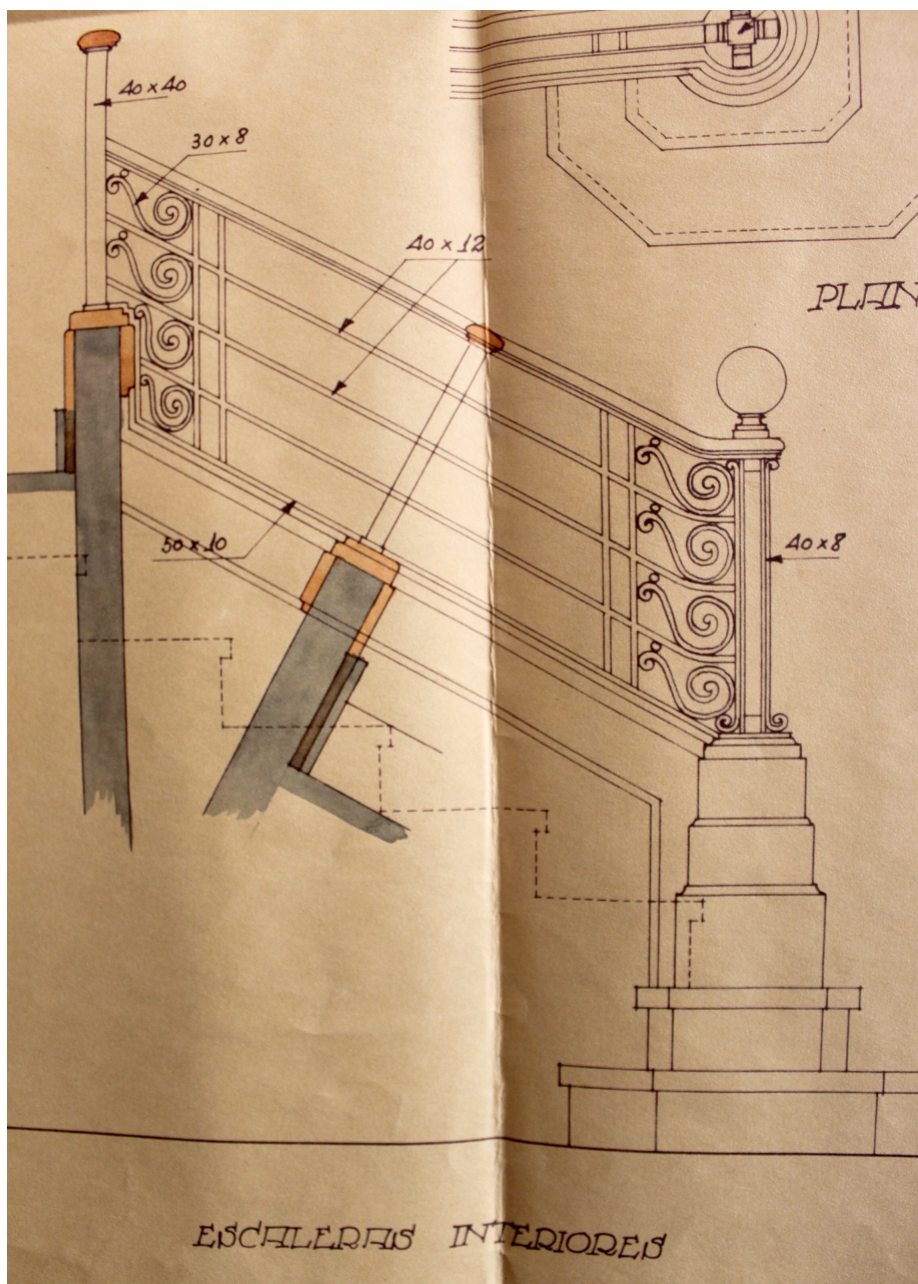
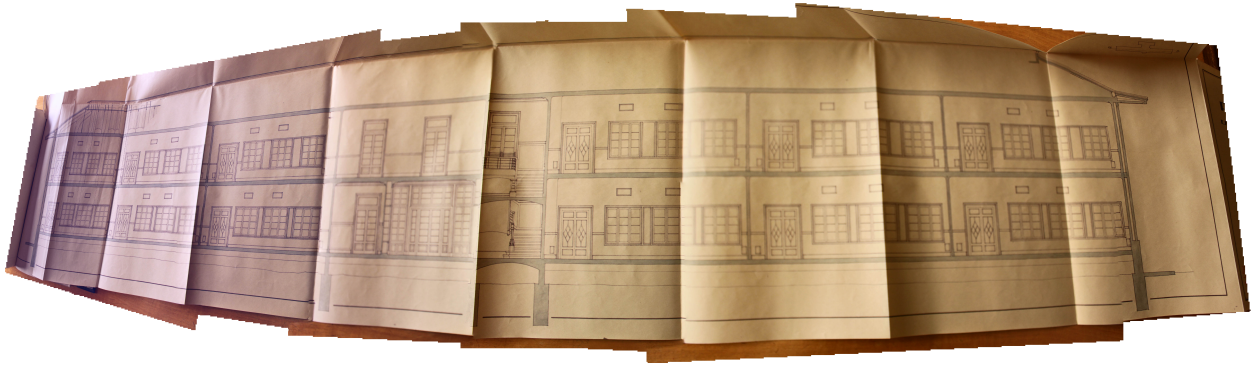
Martino, setembre de 1932

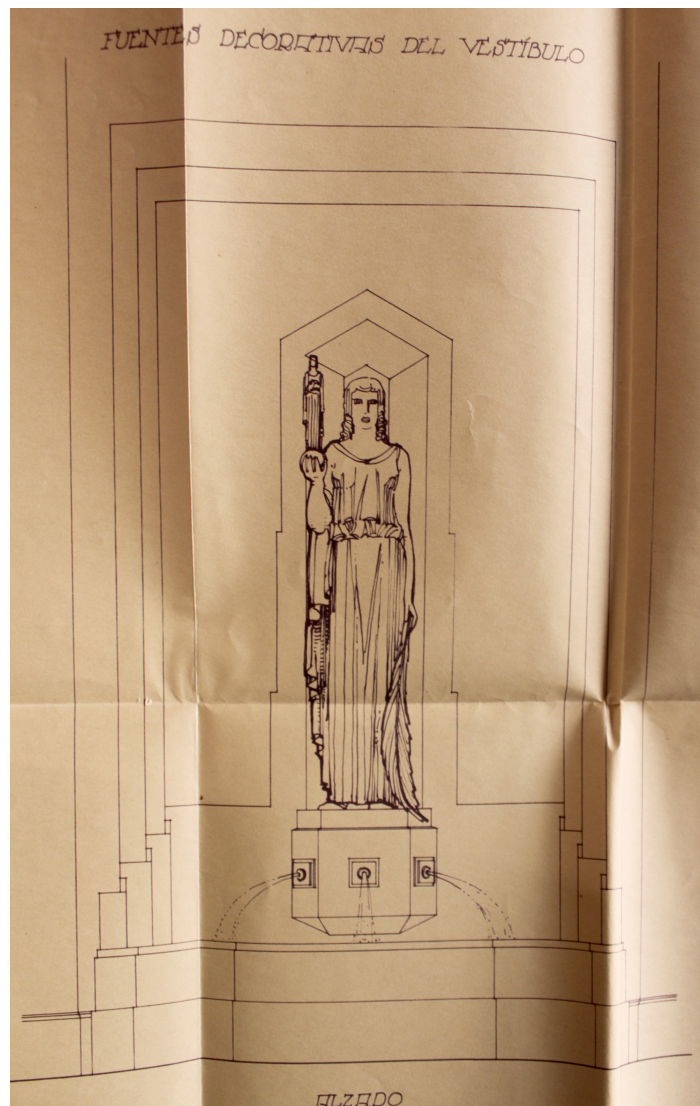
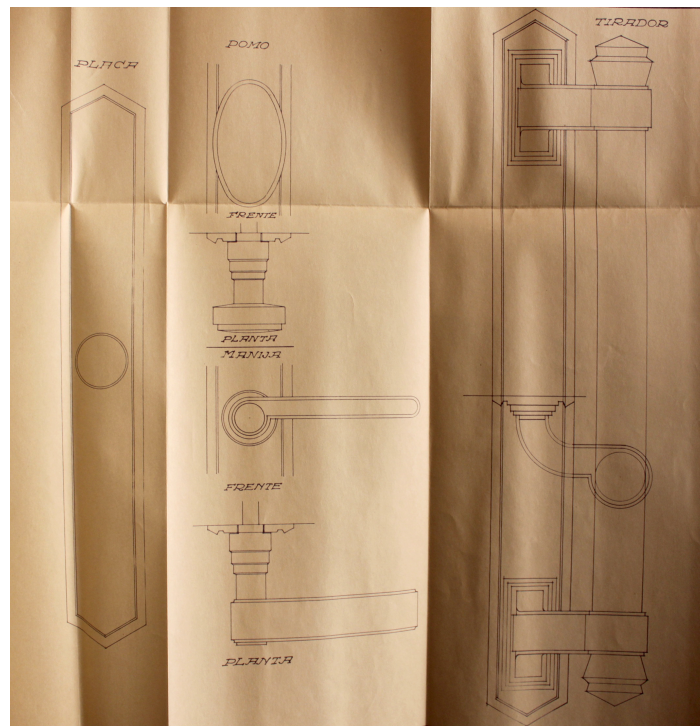
Josep Maria Martino, arquitecte. Proyecto de Escuelas Graduadas para la Villa de Sitges (set. 1932).

Arxiu Històric Municipal de Sitges, expedient Martino 1932.

PRESUPUESTO GENERAL

	Pesetas
1.- Albañilería.-----	358,108,66 842.876
2.- Yesería.-----	19.126,24 /
3.- Herrería.-----	70.077,02 34.960
4.- Carpintería.-----	81.879,00 34.510
5.- Material Sanitario.-----	11.180,00 none
6.- Lampistería.-----	13.254,70 "
7.- Calefacción.-----	20.934,50 -
8.- Electricidad y Timbres.-----	10.601,00 none
9.- Cerrajería.-----	7.808,70 none
10.- Vidriería.-----	8.988,67 /
11.- Pintura.-----	19.715,14 9.634
12.- Varios.-----	22.849,20 30.571

Asciende el presupuesto de ejecución material

a pesetas.----- 644,522,83

Administración, intereses, y beneficio indus-

triasl: 14 % .----- 90,233,20

Asciende el presupuesto de subasta a pts.----- 734,756,03

(setecientas treinta y cuatro mil setecientas cincuenta y
seis pesetas con tres centimos).

Sitges, Septiembre de 1932.

El Arquitecto Municipal.

J. M. MARTINO

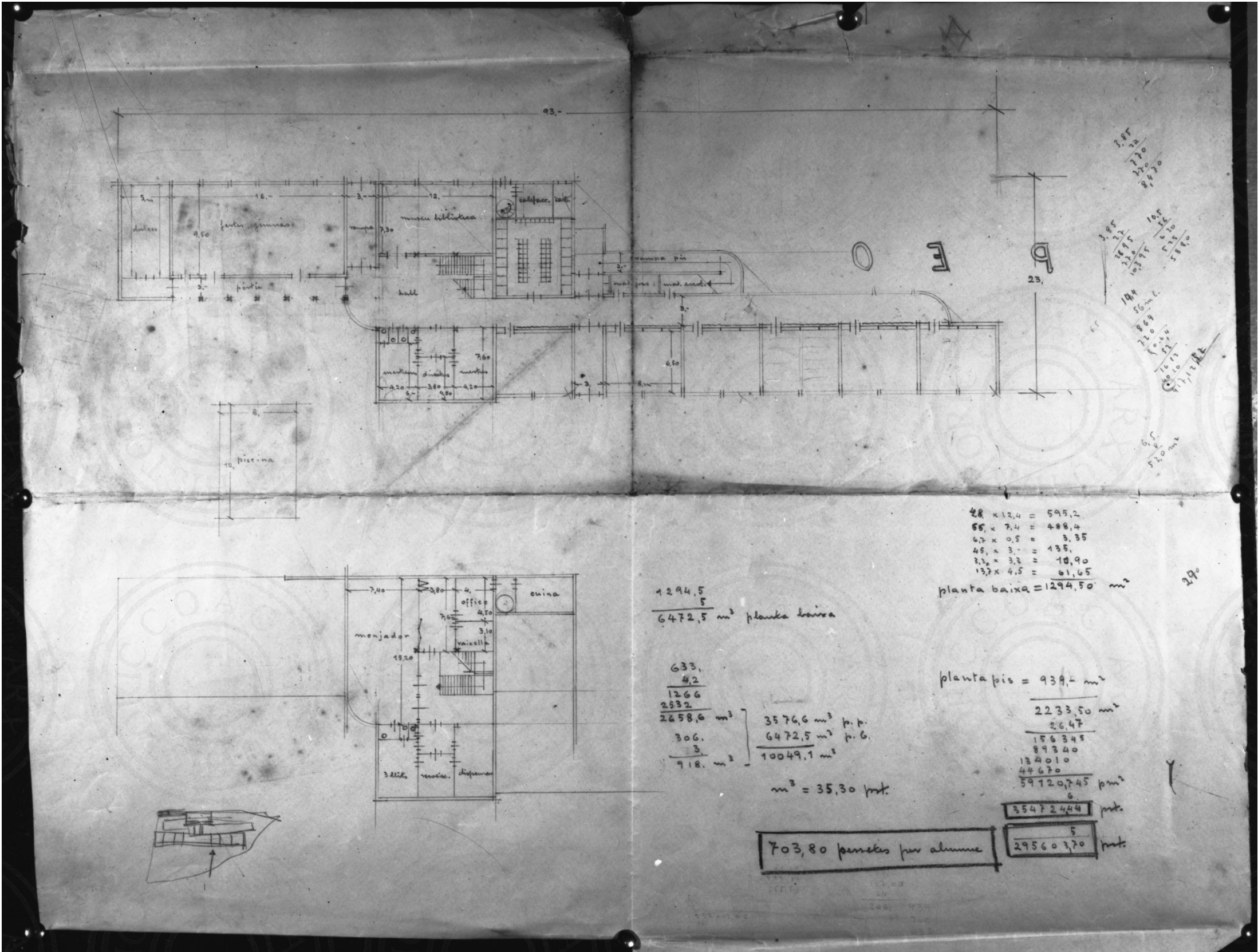
ARQUITECTO

MALLORCA-244-P-TEL-74024

BARCELONA

Churruca i Ribas Seva, abril de 1933

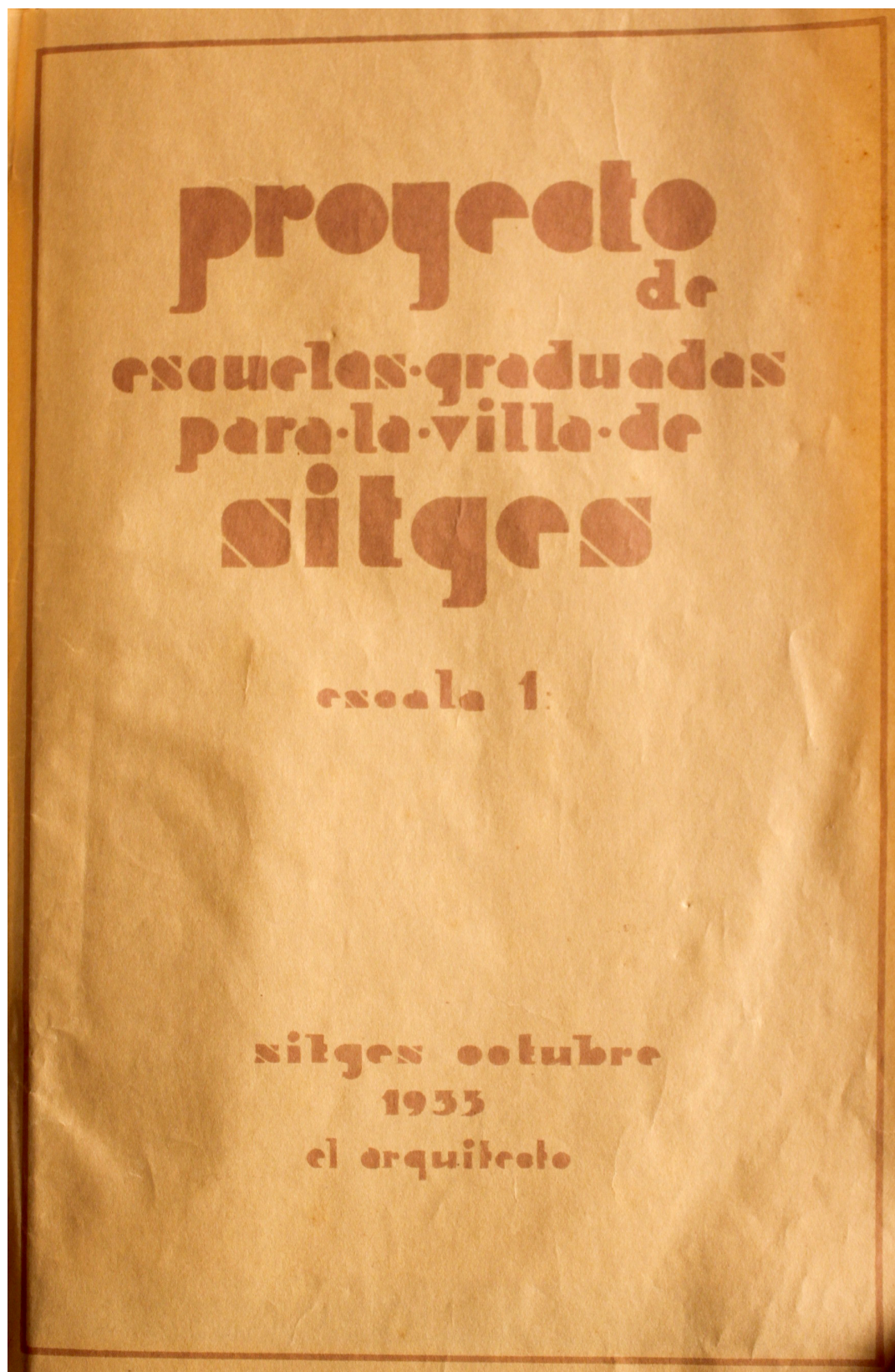
Ricardo de Churruca, Ricard Ribas Seva, arquitectes. Avantprojecte de grup escolar per a la vila de Sitges (abr. 1933). Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, expedient 54A / clixé 2: Plantes (Ricard Ribas Seva).

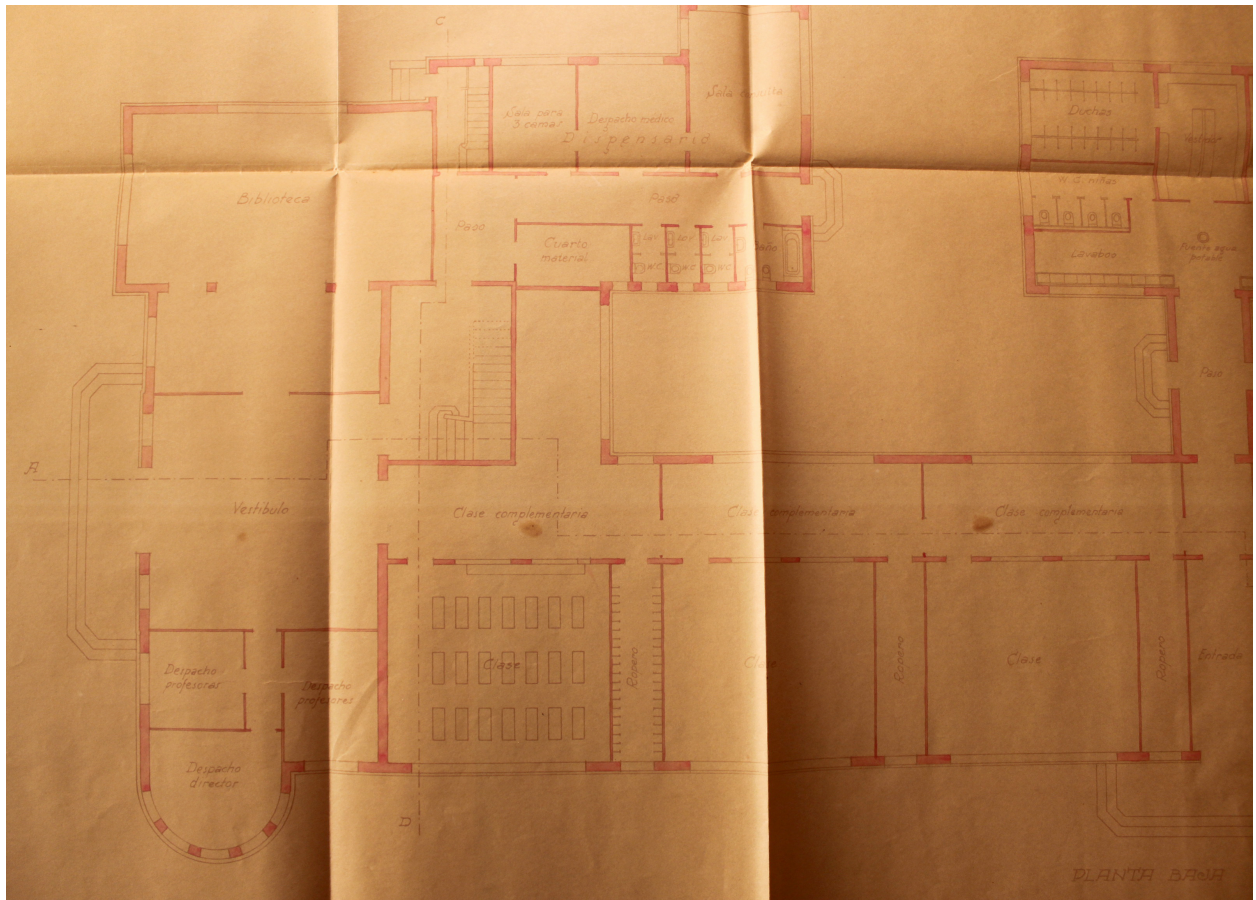

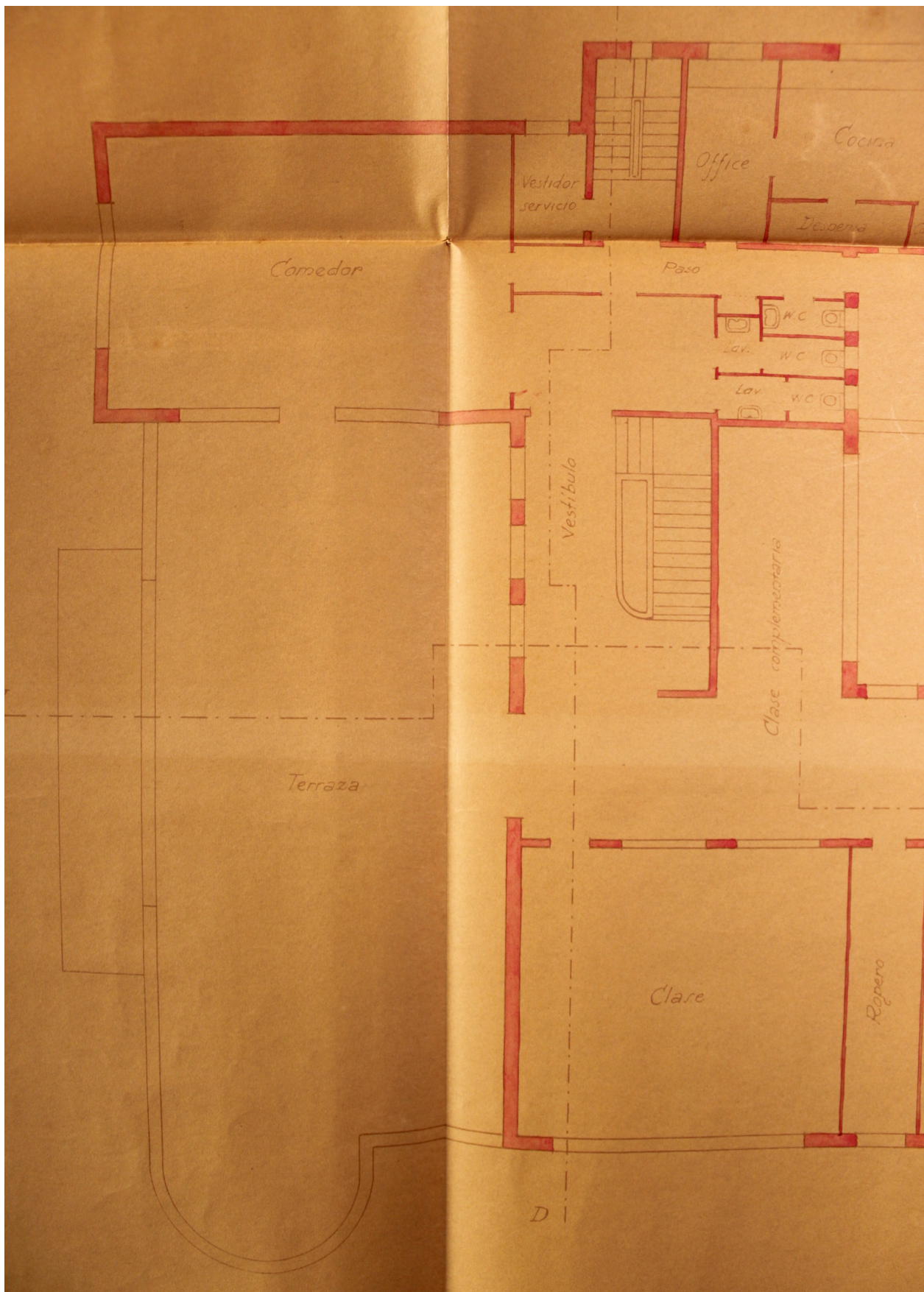
Martino, octubre de 1933

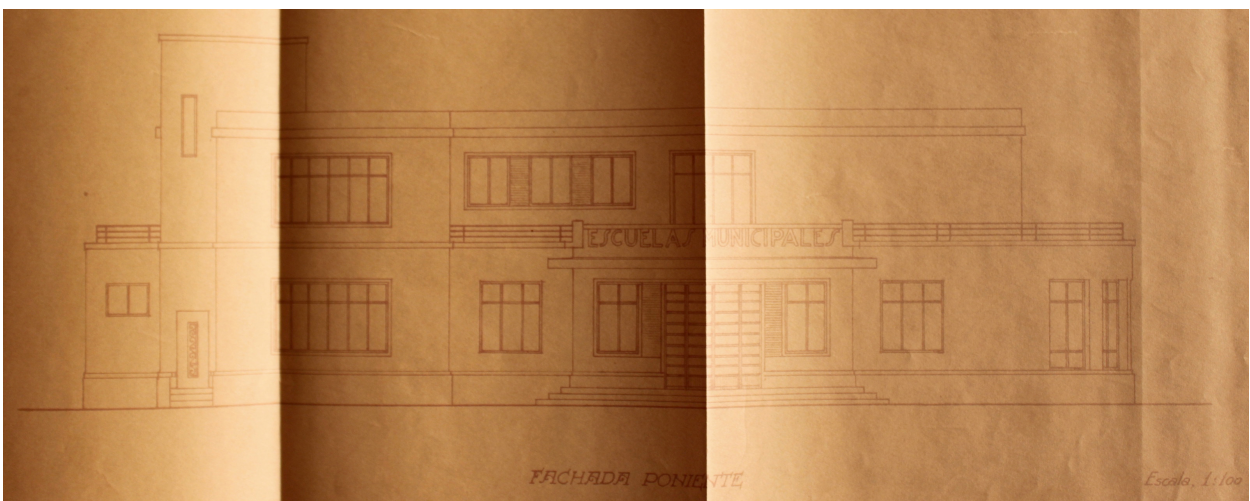
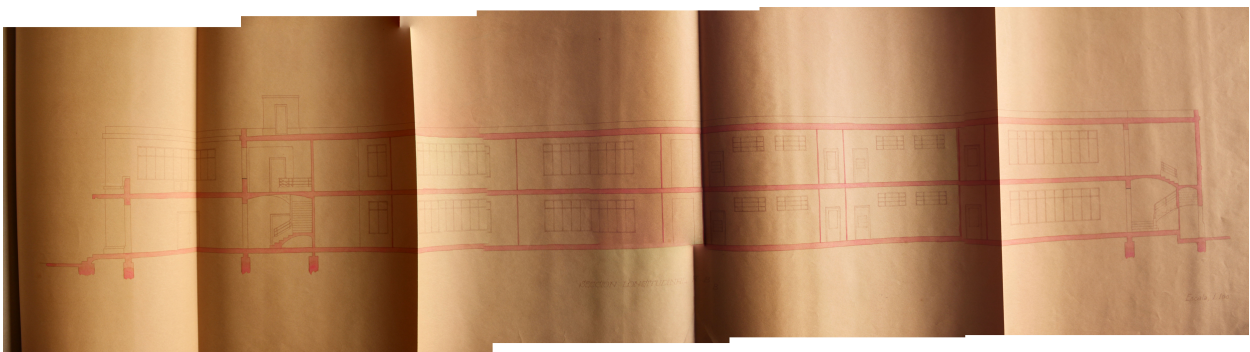
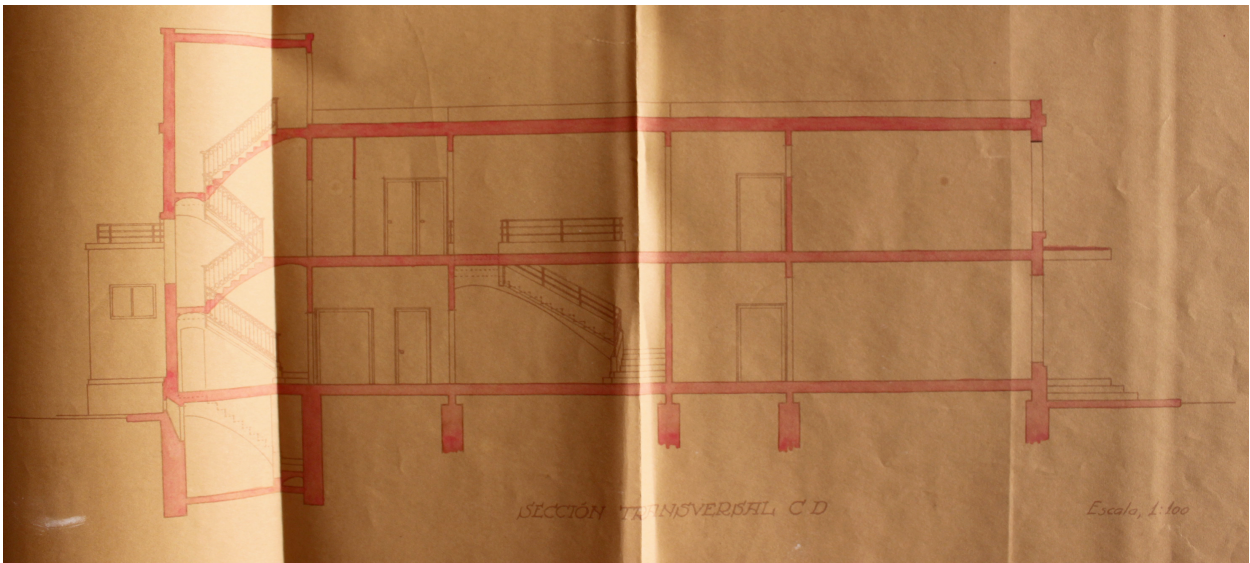
Josep Maria Martino, arquitecte. Proyecto de Escuelas Graduadas para la Villa de Sitges (oct. 1933).

Arxiu Històric Municipal de Sitges, expedient Martino 1933.

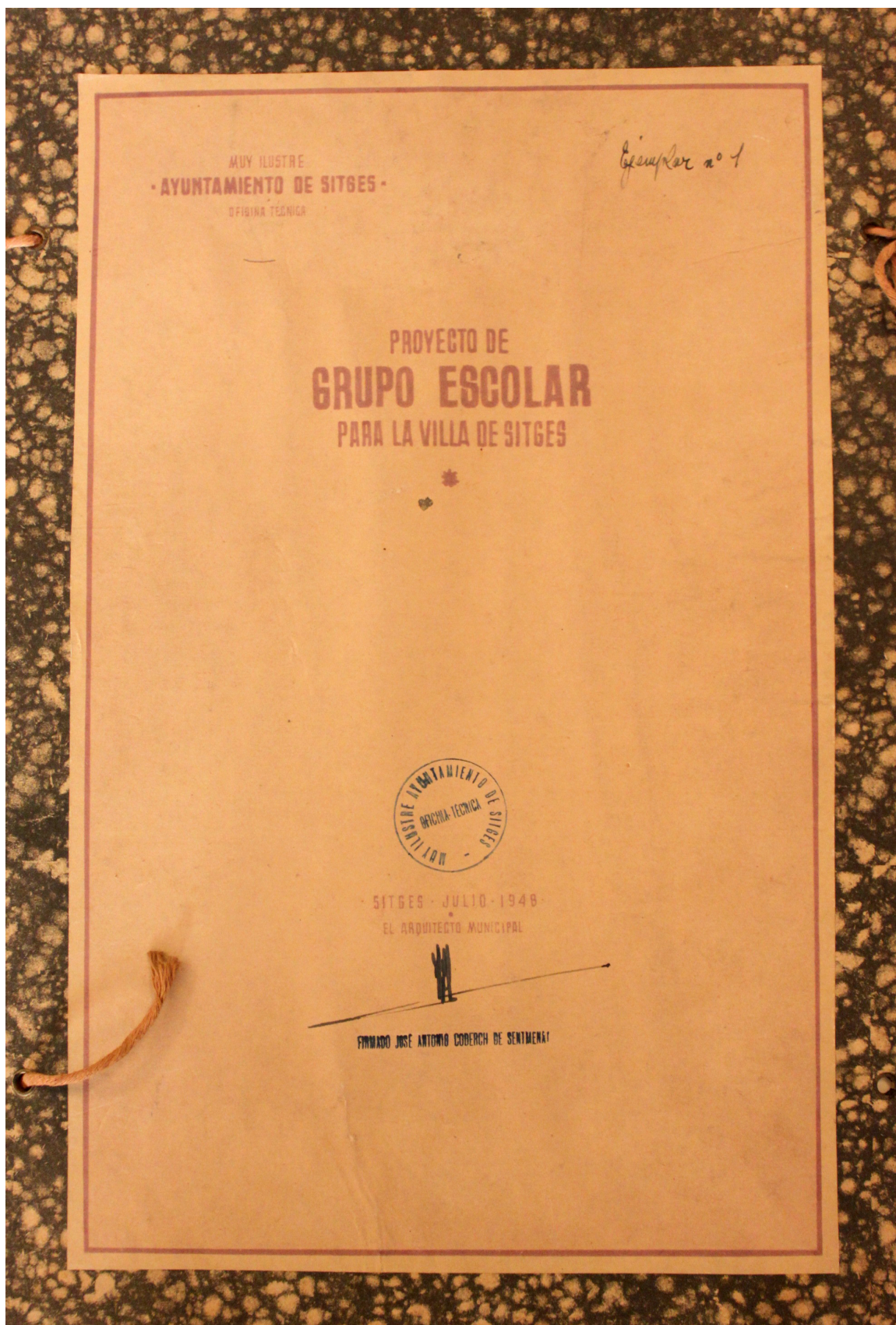

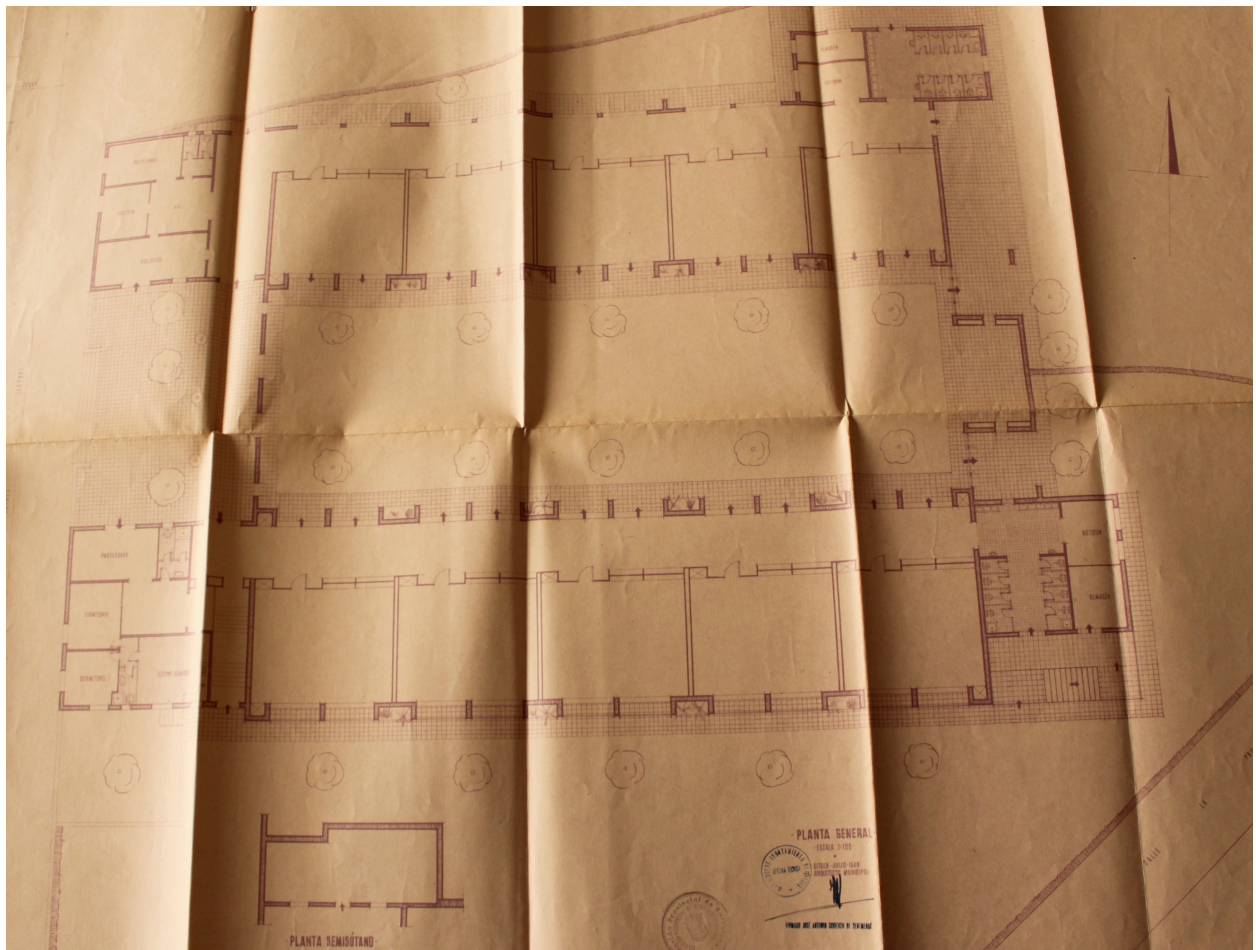
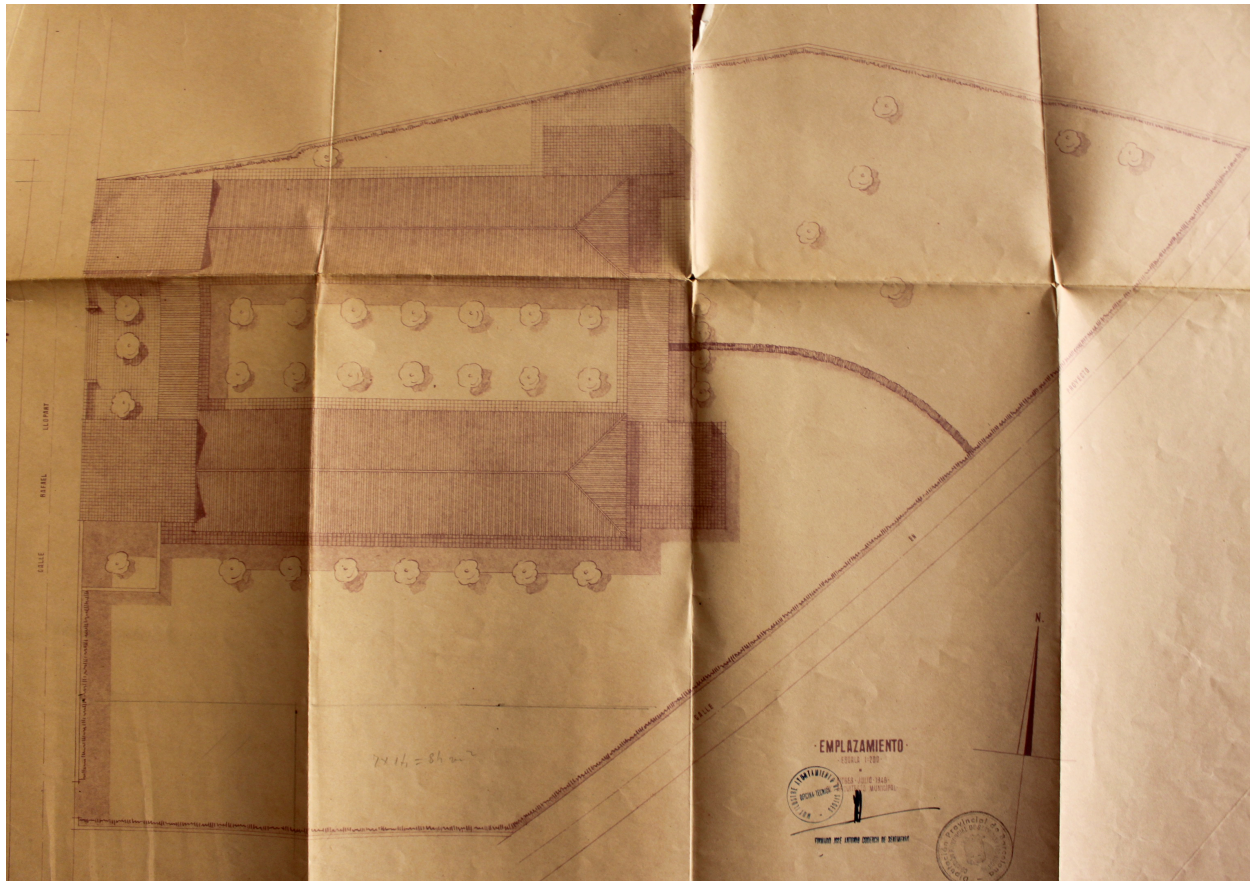

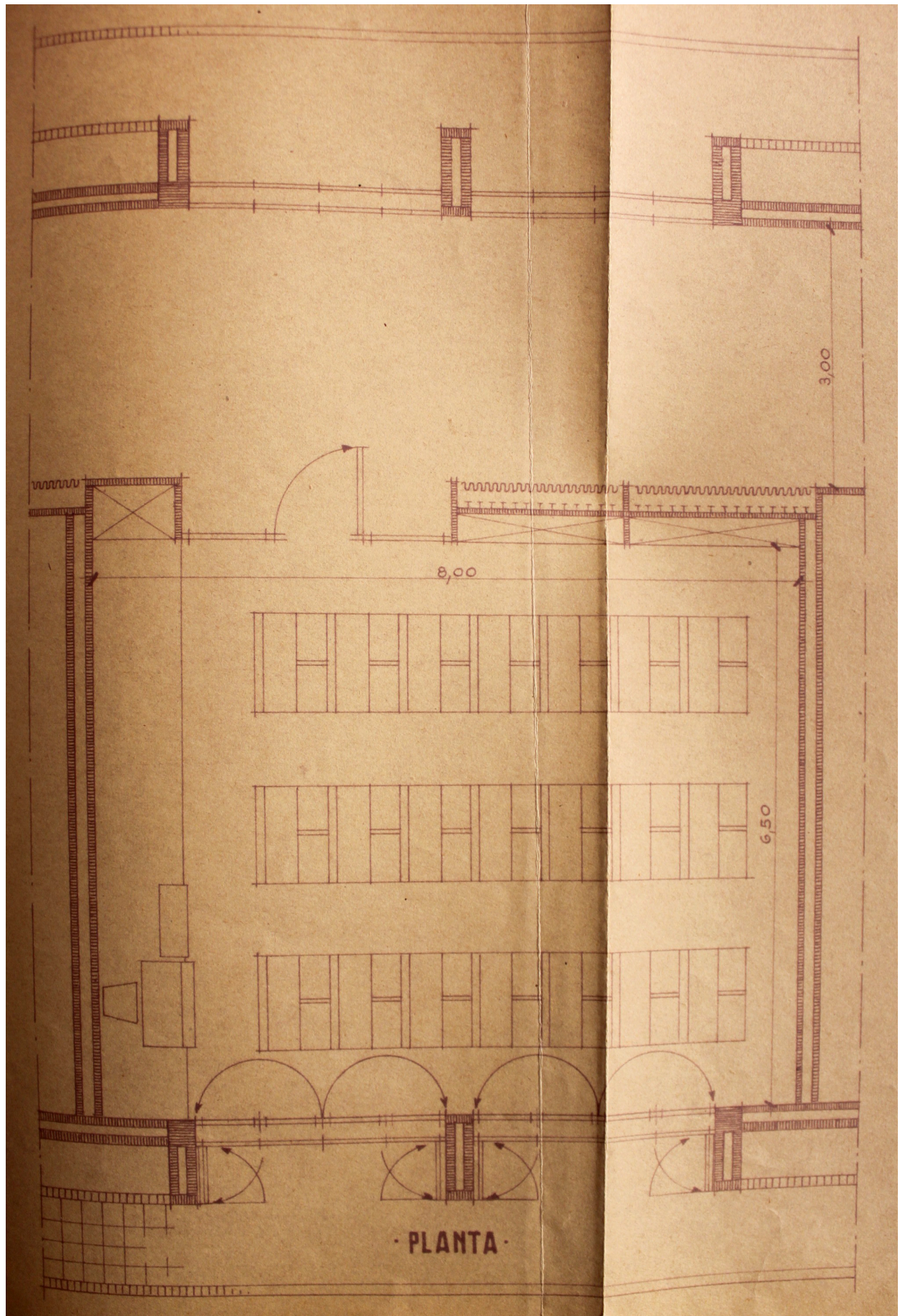
Coderch, juliol de 1948

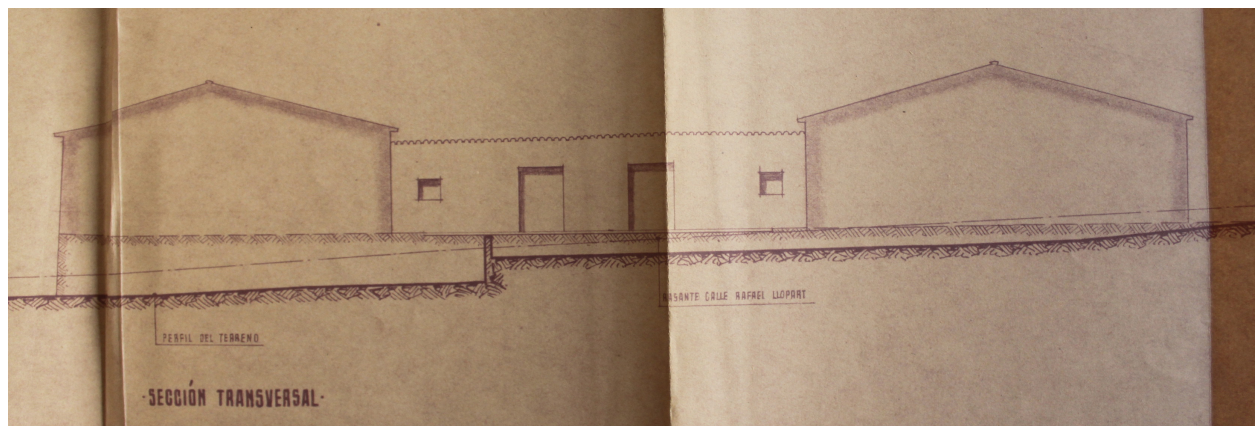
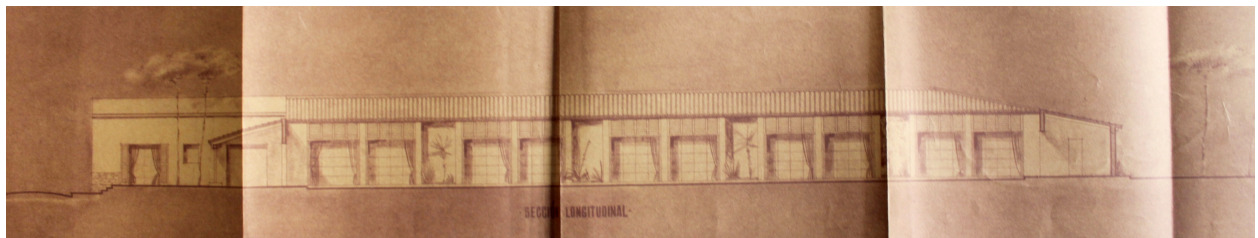
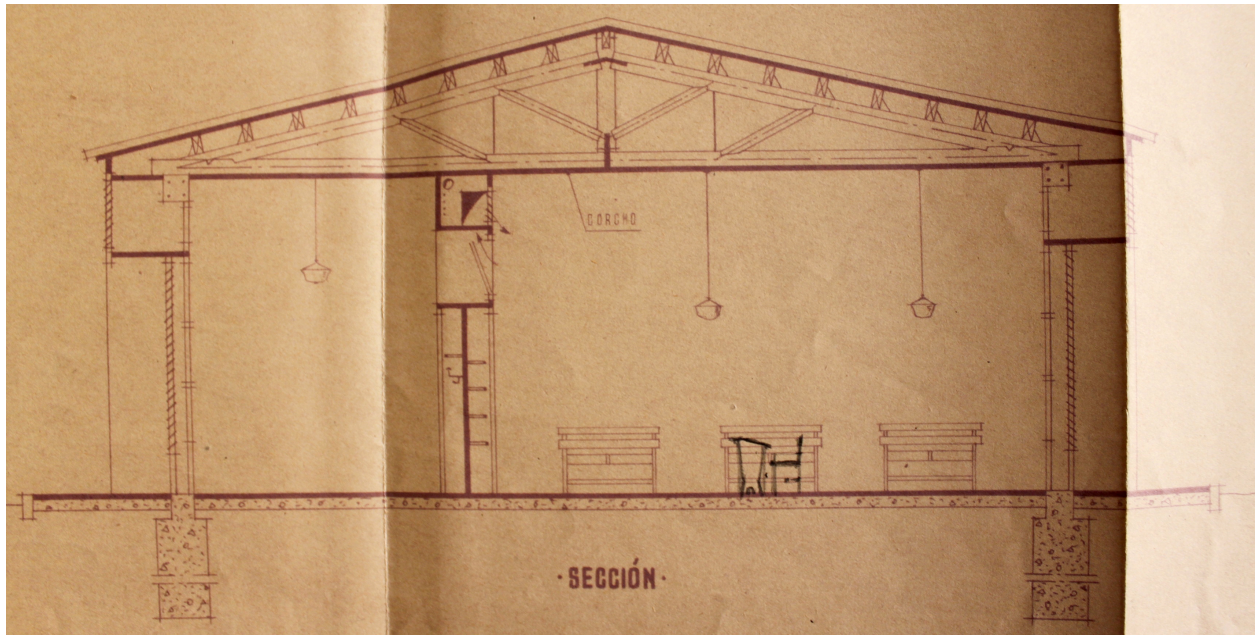
José Antonio Coderch, arquitecte. Proyecto de Grupo Escolar para la Villa de Sitges (jul. 1948).

Arxiu Històric Municipal de Sitges, expedient Coderch, caixa 3.

RESUMEN =====

I MOVIMIENTO DE TIERRAS	16.545,32	Ptas.
II ALBAÑILERIA	618.164,52	"
III YESERIA	34.487,03	"
IV CARPINTERIA DE ARMAR	110.892,20	"
V CARPINTERIA DE TALLER	292.028,94	"
VI CERRAJERIA	9.249,00	"
VII PINTURA	32.464,03	"
VIII SANITARIOS	7.755,00	"
IX ELECTRICIDAD	9.960,00	"
X LAMPISTERIA	10.340,00	"
XI JARDINERIA Y ORNAMENTACION	10.000,00	"
TOTAL EJECUCION MATERIAL . .		1.151.886,04 Ptas.
15 % Beneficio Industrial	173.782,90	"
1,45 % Honorarios Arquitecto -Proyecto- Según tfa. 1ª, 3er. Grupo	16.712,34	"
1,45 % Honorarios Arquitecto -Dirección- Según tfa. 1ª, 3er. Grupo	16.712,34	"
0,87 % Honorarios Aparejador. Según tfa. 1ª, 3er. Grupo	10.031,40	"
PRESUPUESTO TOTAL		1.369.125,02 Ptas.

El presente presupuesto asciende a la cantidad de UN MILLON TRES CIENTAS SESENTA Y NUEVE MIL CIENTO VEINTICINCO PESETAS CON DOS CENTIMOS.

Sitges, Julio de 1948
EL ARQUITECTO MUNICIPAL:

FIRMADO JOSE ANTONIO CODERCH DE SENTMENAT

Fonts consultades

AHCOAC: Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació Barcelona.

AHMS: Arxiu Històric Municipal de Sitges.

AMCB: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

ARS: Arxiu Ribas Seva.

Bibliografia

- Edificis de les nostres escoles. A: *Anuari de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya.*, 1913. p. 121-127.
- Elementos de la arquitectura popular ibicenca. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1936. núm. 21.
- El problema escolar en España. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 9, p. 16-19.
- Escuela de planta circular : Arq. ing.: Richard J. Neutra : Los Angeles. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 30.
- Escuela elemental, en Palausolitar (Barcelona) : Proyecto del G.A.T.E.P.A.C. (G.E.). A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 23.
- Escuela graduada. A: *El Eco de Sitges* (14/02/1932).p. 3.
- Escuela «Ignasi Iglesias» en Gerona : R. Giralt Casadesús, Arquitecto. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 21-22.
- Escuela plurilingüe : Madrid : Arquitecto : Fernando Salvador. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 25.
- Escuelas graduadas : Manresa (Barcelona) : Arquitecto : Pedro Armengou. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1934. núm. 16, p. 24-27.
- Grupo escolar Blanquerna : Barcelona : Jaime Mestres, Arquitecto. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 16-17.
- Hay que adoptar tipos mínimos de construcciones escolares. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 9, p. 20-21.
- La arquitectura popular mediterránea. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1935. núm. 18, p. 15-21.
- Mobiliario escolar. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 31-33.
- Nuevas escuelas rurales en España. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 24-25.
- Proyecto de Escuela Elemental del Trabajo en Ávila : G.A.T.E.P.A.C. (G.N.). A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 26-27.
- Proyecto de escuelas graduadas : Pineda : Arq.: Duran Reynals, en colaboración con el G.A.T.E.P.A.C. (G.E.). A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 11, p. 32-33.
- Proyecto de grupo escolar en la avenida de Bogatell : Barcelona : J.L. Sert, Arquitecto. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea.*, 1933. núm. 10, p. 18-20.
- Un concurso : Proyectos de chalets. A: *La Vanguardia.*, 1919. Barcelona: 6 agost 1919, p. 6.

- Aisa, F., 2008. *Mestres, renovació i avantguarda pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions de 1984. De bat a bat, 11.
- Alcázar, I., 2013. Una parella de Sitges : El Retiro i el Casino Prado. A: *Ateneus*. núm. 8, p. 22-25.
- Balcells, A., Pujol, E. i Sabater, J., 1996. 8. L'obra d'instrucció pública. A: *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Proa, p. 458-478.
- Bohigas, O., 1960. Homenaje al G.A.T.C.P.A.C. A: *Cuadernos de Arquitectura*. núm. 40, p. 43-44.
- Bohigas, O., 1962. El G.A.T.C.P.A.C. A: *Serra d'Or*. Vol. IV, núm. 10, p. 15-20.
- Bohigas, O., 1963. *Barcelona : entre el Pla Cerdà i el barraquisme*. Barcelona: Edicions 62. Llibres a l'abast.
- Bohigas, O., 1967. Apéndice : La arquitectura moderna en España. A: G. Dorfles, ed., *Arquitectura moderna*. 2a. Barcelona: Seix Barral, p. 132-154.
- Bohigas, O., 1970. *Arquitectura española de la segunda República*. Barcelona: Tusquets. Cuadernos ínfimos.
- Cañellas, C. i Torán, R., 1976. [Noucentisme : la arquitectura y la ciudad] Una nueva escuela pública para la normalización cultural. A: *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*. núm. 113, p. 35-41.
- Casanova, M., ed., 1998. *Margaret Michaelis: fotografía, vanguardia y política en la Barcelona de la República*. València: IVAM, p. 98.
- Churruga, R. de et al., 1960. Carta al director. A: *Cuadernos de Arquitectura*. núm. 42, p. 6.
- Coll Mirabent, I., 2001. *Arquitectura de Sitges 1800-1930*. Ajuntament de Sitges.
- Conesa, R., 2011. *La democràcia fugaç. Sitges durant la Segona República (1931-1936)*.
- Conesa, R., 2012. *Sitges durant la Guerra Civil* (inèdit).
- Cubeles Bonet, A. i Cuixart Goday, M., ed., 2008. *Josep Goday Casals : Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Cuixart Goday, M., 2015. Els grups escolars de Goday. A: P. Giráldez i M. Vendrell, ed., *Les avantguardes entre segles (XIX-XX) : nous problemes, nous materials, noves solucions*. Barcelona: Patrimoni2.0 Consultors, p. 195-222.
- Fochs, C., ed., 1992. *J. A. Coderch de Sentmenat : 1913-1984*. 3. Barcelona: Gustavo Gili.
- Fochs, C., 2000. Catalogació : obres i projectes, 1941-1964. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *A la recerca de la llar : Coderch 1940-1964*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 160-213.
- Franco, F., 2008. *Josep Maria Martino i Arroyo versus Josep Anton Martino i Carreras*. A: Eco de Sitges (29/03/2008).
- Franco, F., 2011. *Josep Antoni Coderch de Sentmenat, arquitecte a Sitges (1948)*. A: 17/12/2011 [en línia]. Disponible a: <http://plomador-1995.blogspot.com.es/2011/12/josep-antoni-coderch-i.html>.
- Franco, F. *Alcaldes i Regidors republicans a Sitges (1931-1939)*. A: Institut d'Estudis Penedesencs (IEP) [en línia]. Disponible a: <http://www.totselsnoms.org/arxius/recerques/alcaldes-regidors-republicans-sitges.pdf>.

- Goday, J., 1933. Rèplica documentada de l'Arquitecte Josep Goday i Casals als comentaris crítics inserits al número 9 de la revista «A.C.» A: *Arquitectura i Urbanisme*. núm. 4, p. [10-20].
- Granell, E., 2006. AC contra todos. A: A. Pizza, ed., *El G.A.T.C.P.A.C. y su tiempo : Política, cultura y arquitectura en los años treinta : Actas V Congreso Fundación DOCOMOMO Ibérico, Barcelona, 26-29 de octubre de 2005*. [Barcelona]: Fundación DOCOMOMO Ibérico, p. 179-189.
- Granell, E. i Ramon, A., 2012b. *Col·legi d'Arquitectes de Catalunya : 1874-1962* [en línia]. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Disponible a: <http://www2.coac.net/biblioteca/PDFS/COAC.1874-1962-ca.pdf>.
- Graus, R., 2012. *Modernització tècnica i arquitectura a Catalunya, 1903-1929* [en línia]. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. [Consulta: 5 desembre 2013]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10803/98250>.
- Graus, R., 2015. Del culte als monuments al descobriment de l'arquitectura vernacla : la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya (1904-1929). A: P. Giráldez i M. Vendrell, ed., *Les avantguardes entre segles (XIX-XX) : nous problemes, nous materials, noves solucions*. Barcelona: Patrimoni2.0 Consultors, p. 109-129. ISBN 978-84-938711-4-7.
- Guerrero, S., 2002. Nuevas escuelas rurales : El debate sobre lo popular en la arquitectura española de los años veinte y treinta. A: J.M. Pozo i I. López Trueba, ed., *Arquitectura, ciudad e ideología antiurbana. Actas del Congreso Internacional. Pamplona, 14-15 de marzo de 2002*. Pamplona: Escuela Técnica Superior de Arquitectura, Universidad de Navarra, p. 115-121.
- Guerrero, S., 2006. Escuelas modernas : Un debate sobre la arquitectura escolar en la España de la II República. A: A. Pizza, ed., *El G.A.T.C.P.A.C. y su tiempo : Política, cultura y arquitectura en los años treinta : Actas V Congreso Fundación DOCOMOMO Ibérico, Barcelona, 26-29 de octubre de 2005*. [Barcelona]: Fundación DOCOMOMO Ibérico, p. 167-173.
- Landrove, S., ed., 2010. *Equipamientos I : Lugares públicos y nuevos programas : Registro DOCOMOMO Ibérico, 1925-1965*. [Barcelona]: Fundación Caja de Arquitectos, Fundación DOCOMOMO Ibérico. Arquia/temas, 30.
- Martino, J.M., 1919. Las formas del cemento armado. A: *Revista de arquitectura : decoración, ornamentación, bellas artes y moblaje*. núm. especial Construcciones y Pavimentos S.A., p. 236-255.
- Moser, W.M., 1933a. La escuela como construcción funcional. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea*. núm. 9, p. 23-26.
- Moser, W.M., 1933b. La escuela en la ciudad. A: *AC : Documentos de Actividad Contemporánea*. núm. 10, p. 28-29.
- Muntaner, I.M., 2016. El terme de Sitges i la seva rodalia. Els seus noms de lloc, I. Sitges:
- Pizza, A., 1999. El somni d'una arquitectura sense temps. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *Anys 30 : La tradició renovada*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 11-25.
- Pizza, A., 2000. Arrelament i universalisme d'un projecte domèstic. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *A la recerca de la llar : Coderch 1940-1964*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 86-159.

- Pizza, A. i Marín, C., 2006a. Els socis del GATCPAC (1931-1938). A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *G.A.T.C.P.A.C. : Una nova arquitectura per una nova ciutat = G.A.T.C.P.A.C. : A New Architecture for a New City*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 42-44.
- Pizza, A. i Marín, C., 2006b. Obres dels socis del GATCPAC. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *G.A.T.C.P.A.C. : Una nova arquitectura per una nova ciutat = G.A.T.C.P.A.C. : A New Architecture for a New City*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 254-275.
- Pons i Freixa, F. i Martino, J.M., 1929. *Los aduaries de Barcelona : Estudio de su constitución, extensión y características : Problema urbano resultante de su situación actual : Proyecto para su resolución*. Barcelona: La Ibérica.
- R., 1933. L'Exposició d'arquitectura escolar de Catalunya. A: *Arquitectura i Urbanisme*. Vol. I, núm. 4, p. [1-9].
- Ràfols, J.F., 1919a. [Les arts plàstiques] Concurs de projectes de xalets a Sitges. A: *La Revista : quaderns de publicació quinzenal*. núm. C-CI, p. 356-357.
- Ràfols, J.F., 1919b. [Les arts plàstiques] Les primeres construccions de «Terramar». A: *La Revista : quaderns de publicació quinzenal*. núm. XCIX, p. 334.
- Ribalta, M., 1973. [G.A.T.C.P.A.C. 2] Participación en una polémica : el problema escolar. A: *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*. núm. 94, p. 28-29.
- Ribalta, M. i Fontquerni, E., 1972. [Educación y arquitectura escolar II] Las escuelas del C.E.N.U. : 1936-1939. A: *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*. núm. 89, p. 2-13.
- Rovira, J.M., 1999. Fer un vaixell que sembli un vaixell i fer una casa que sembli una casa. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *Anys 30 : La tradició renovada*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 27-46.
- Rovira, J.M., 2000. El mar mai no va tenir un somni. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *A la recerca de la llar : Coderch 1940-1964*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 18-85.
- Rovira, J.M. i Serra, C., 2006. Arquitectura pública. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *G.A.T.C.P.A.C. : Una nova arquitectura per una nova ciutat = G.A.T.C.P.A.C. : A New Architecture for a New City*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 180-215.
- Sierra, R., 1998. *Diccionari biogràfic de sitgetans*.
- Sustersic, P., 1999. Jaume Mestres i Fossas (1892-T.1917-1981). A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *Anys 30 : La tradició renovada*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 121-128.
- Sustersic, P., 2000. De mites i homes : Coderch i la crítica. A: A. Pizza i J.M. Rovira, ed., *A la recerca de la llar : Coderch 1940-1964*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, p. 8-17.
- Theilacker, J.C., 1972. La organización interna del G.A.T.C.P.A.C. A: *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*. núm. 90, p. 8-17.
- Vicente Garrido, H., ed., 2007. *Arquitecturas desplazadas : arquitecturas del exilio español*. Madrid: Ministerio de Vivienda.

Relació d'imatges

- 1: Sierra 1998: 307
- 2: Sierra 1998: 121
- 3: Sierra 1998: 235
- 4: www.coac.net
- 5: www.criticartt.blogspot.com.es 07/10/2009
- 6: Recull gràfic Sitges 1870-1965: 410
- 7: Coll 2001: 381
- 8: Coll 2001: 385
- 9: Recull gràfic Sitges 1870-1965: 499
- 10: www.criticartt.blogspot.com.es 21/11/2013
- 11: Coll 2001: 200
- 12: Coll 2001: 355
- 13: Coll 2001: 361
- 14: Coll 2001: 362
- 15: Coll 2001: 374
- 16: *Los aduares de Barcelona* 1929
- 17: *Los aduares de Barcelona* 1929
- 18: www.barcelofilia.blogspot.com.es 05/05/2015
- 19: *Arquitectura i Urbanisme* 4, octubre 1933
- 20: *Arquitectura i Urbanisme* 4, octubre 1933
- 21: *Quaderns d'Arquitectura* 35 1959: 11
- 22: A.C. 9 1933: 14
- 23: A.C. 10 1933: 23
- 24: A.C. 9 1933: 20
- 25: A.C. 9 1933: 21
- 26: *Arquitectura i Urbanisme* 4, octubre 1933
- 27: www.fenster.es
- 28: www.geni.com
- 29: A.C. 5 1932: 32
- 30: Vicente 2007: 229
- 31: Casanova 1998: 98
- 32: ARS
- 33: ARS
- 34: ARS
- 35: Pizza, Rovira 2000: 96
- 36: Pizza, Rovira 2000: 52
- 37: Pizza, Rovira 2000: 169
- 38: Pizza, Rovira 2000: 52
- 39: hasxx.blogspot.com.es 18/09/2015
- 40: Pizza, Rovira 2000: 68
- 41: Pizza, Rovira 2000: 179
- 42: Pizza, Rovira 2000: 179
- 43: <http://trencadis.diba.cat> 1921
- 44: www.icc.cat/vissir3 1946
- 45: *Arquitectura i Urbanisme* 4, octubre 1933
- 46: *Arquitectura i Urbanisme* 4, octubre 1933
- 47: A.C. 16 1934: 26
- 48: A.C. 16 1934: 24

